

AXESS

AXESS MAGASIN - IDÉTIDSKRIFT PÅ KLASSISK GRUND - NR 9 DECEMBER 2009 PRIS: 75:-

I väntan på framtiden

THOMAS STEINFELD, PÄR SANDIN och PETER LUTHERSSON
*om modernismens komplicerade förhållande till
den klassiska traditionen och demokratin.*

TÄVLING

KVIZ

Festa dina kunskaper
om innehållet i årets
alla nummer av Axess.

INTERVJU

HERTA MÜLLER

om hur islamism hotar
demokratin på samma sätt som
kommunism och nazism.

FRIZON

ULF LINDE

samtalar med Stig
Larsson om konstnärlig
kvalitet.

Ruven är tillbaka

Nu börjar säsong två av **Hos Terapeuten**, den israeliska originalserien Be'tipul. Terapeuten Ruven kämpar med nya patienter och sig själv.

Premiär måndag 14 december kl 21.30.
Nytt avsnitt varje vardag.

AXESS TV

www.axess.se

Gun Hedlund, Stig Montin (red)

Governance på svenska

Vad händer "from government to governance"? Den övergripande frågan som denna bok behandlar är: I vilken mån och på vilket sätt har det utvecklats nya former av statlig styrning i Sverige? Fem politikområden behandlas: internationell utvecklingspolitik, kvinnofridspolitik, skogspolitik, stadspolitik, demokratipolitik samt folkhälsopolitik.

Ylva Ugglå & Ingemar Elander (red)

Global uppvärmning och lokal politik

I boken ges ett samhällsvetenskapligt perspektiv på svenska kommuner och deras klimatarbete och visas hur internationell och nationell klimatpolitik definieras och implementeras i kommunerna.

Santérus
Academic Press

Du kan läsa mer om
våra böcker på
www.santerus.se

Läsa ett nummer av Axess Magasin?

Beställ på info@axess.se. Ange vilket nummer du är intresserad av. Ett nummer kostar 50 kronor plus 25 kronor i porto.

KulturResor

SVENSKA KULTURRESOR AB

Johan Strauss i Wiens stadspark

KONSTRESA TILL BRYSSEL

Reguljärflyg/buss: 8/2-13/2 2010
Musées Royaux des Beaux-Arts! Nya Magritte-muséet!
Utflykter till Brygge, Gent, Antwerpen och Rotterdam

KAIRO OCH ALEXANDRIA

Reguljärflyg/buss: 22/2-1/3 2010
Kulturresta Kairo 4 dagar! Alexandria 2 dagar.
Ökenkloster Wadi en-Natron 1 dag Fördjupad kultursightseeing!
5-stjärniga hotell! Helpension! Svensk färdledning

I PILGRIMMERNAS FOTSPÅR

Flyg/buss: 29/3-6/4 2010
Bilbao-Burgos-Ponferrada-Santiago de Compostela i Spanien.

OPERA OCH KONST I ST PETERSBURG

Reguljärflyg/buss: 27/4-2/5 2010
Historia! Konst! Opera! Balett! Kultursightseeing!
Svenskspråkig färdledning och lokalguide.

RIGAS INTERNATIONELLA OPERAFESTIVAL

Reguljärflyg: 9/6-12/6 2010 och 16/6-19/6 2010
OPEROR: "Lady Macbeth of Mtsensk", "L'elisir d'Amore", "Werther" och "Don Giovanni". Utflykter till Rundale och Jurmala

**RUNDRESA I UKRAINA MED OPERA OCH BALETT
I KIEV OCH ODESSA**

Reguljärflyg/nostalgiskt tåg: 15/5-23/5 2010
Kiev - Poltava - Gammalsvenskbyn - Krim
Sevastopol - Jalta - Baktiseraj - Odessa

**HELSINGFORS OCH OPERAFESTIVALEN
I SAVONLINNA/NYSLOTT**

Reguljärflyg/buss: 1/7-4/7 och 13/7-16/7 2010

OPERA PÅ FÄSTNINGEN OLOFSBORG

1/7-4/7: "Tosca" och "Carmen"
13/7-16/7: "Madama Butterfly" och "Lucia di Lammermoor"
Kultursightseeing i Helsingfors! Konst i Retretti! Historia på Olofsborg!

**OPERA OCH KONST I VERONA
KONST I VENEDIG OCH RAVENNA**

Reguljärflyg/buss: 10/8-16/8 2010
OPEROR: "AIDA", "Il Travatore" och "Turandot".
Konstupplevelse i Venedig och Ravenna

Svenska Kulturrenor AB

Davidshallsg 21, Box 17554, 200 10 Malmö

Tel 040-10 35 70 Fax 040-30 33 45

www.kulturrenor.se info@kulturrenor.se

Modernismens problematiska arv

De lite större debatter som jag har deltagit i sedan jag för exakt tre år sedan tillträdde som chefredaktör för Axxess har nästan regelmässigt kunnat kokas ner till en kritik av kulturradikalismen i olika skepnader.

I OEI-debatten våren 2007 riktades kritik mot en poesi som på ett mekaniskt och programmatiskt sätt utgick från föreställningen att en estetik som har framtiden för sig måste utmana äldre tiders föreställningar om hur en skönlitterär text bör se ut. I debatten om kulturkonservatismen, hösten 2008, kom av naturliga skäl kulturradikalismen att framstå som den främste fienden. Figurationsdebatten i sin tur, sommaren 2009, handlade om i vilken mån den pluralism och estetiska öppenhet som de samtida konstnärliga institutionerna hävdade var deras ledstjärna i själva verket var skenbar. Detta genom att man uteslöt en rad konstnärliga praktiker, däribland ett klassiskt figurativt måleri med bas i traditionella tekniker.

Det som förenade mina motståndares argumentation i samtliga dessa debatter, var att de – trots sin modernt radikala inställning – genomgående vände sig till historien för att finna stöd för sina argument, och då genomgående åberopade modernismens historia under 1900-talet. Det figurativa vittnar, menade de, om att det mest effektiva sättet att gå till historien är att bryta mot en rad konventioner, att utmana normsystem och ifrågasätta auktoriteter. Den som i det läget gör det motsatta, alltså tar parti för de normer och regelverk som utmanas, visar sig i historieböckerna tillhöra historiens förlorare. Den som själv vill försäkra sig om att inte baktalas i framtiden gör alltså bäst i att ständigt applådera estetiska upprorsmakare.

MED FÖRELIGGANDE NUMMER AV Axxess har vi velat komplicera den här bilden. Vi har bjudit in ett antal skribenter i syfte att på olika sätt ifrågasätta föreställningen om modernismen som odiskutabel framgångsformel och moraliskt rättesnöre. Vad är det egentligen som gör att vi anser att en modernistisk estetik har framtiden för sig mer än en klassicistisk estetik, när historien inte sällan visar det motsatta – att Racines och Molières dramatik har haft lättare att göra sig gällande i nutiden än exempelvis Alfred Jarrys; att det var de modernistiska författarna snarare än deras konservativa kolleger som lärer sig med nazism och fascism på 1920- och 30-talen.

Men kulturradikalismens orubbade maktposition inom såväl medievärlden som i utbildnings- och universitetsväsendena har också fått mer djupgående samhälleliga konsekvenser.

Enligt en undersökning som TV4:s Kalla fakta gjorde under hösten 2009, tror hela 18 procent av Sveriges befolkning under 30 år att USA:s regering ligger bakom 11 september-attackerna. Endast 51 procent tror att det var al-Qaida. Och hela 31 procent vet inte vad de ska tro i frågan.

Hur ska man förklara dessa siffror – och på vilket sätt har detta någonting att göra med kulturradikalismens hegemoni? Som jag ser det kan man inte blunda för att de människor som ifrågasätter den så kallade officiella versionen av terrorattentaten framstår som självklara konsekvenser av ett utbildningssystem, vars kärna sedan länge har utgjorts av just kulturradikalismens ledord: trots mot auktoriteter, ifrågasättandet av allehanda nedärvda föreställningar och fördomar.

SJÄLVA GRUNDEN FÖR konspirationsteorierna om 11 september visar sig nämligen vara uppfattningen om det kritiska tänkandet som självändamål – tanken att kritiskt tänkande kan praktiseras utan hänsyn till vare sig några djupare kunskaper om det som man avser att kritisera eller någon djupare bildning generellt sett. Fördomar, har vi ju fått lära oss, är skadliga och bör till varje pris bekämpas. Gamla makthierarkier och auktoriteter ska trotsas och provoceras. Alla har rätt att bilda sig sin egen åsikt om saker och ting – om verklighetens beskaffenhet och följaktligen även om vad som hände den 11 september.

Drar man ut den absoluta konsekvensen av denna i nutiden så omhulade uppfattningen om vikten av "kritiskt tänkande" (som givetvis inte är något riktigt kritiskt tänkande utan bara den sorts kosmetiskt ifrågasättande som okritiskt hyllas i våra medier dagligdags), hamnar man givetvis i den sorts inskränkthet som kännetecknar den så kallade sanningsrörelsen, vilken naturligtvis gynnas även av den antihierarkiska struktur som utmärker internetkulturen i stort, där allting tenderar att framstå som likvärdigt.

På Youtube kan hobbyforskarens film om För-intelsen ha högre status än BBC-produktionen om samma ämne på grund av att den förra filmen har 324 657 kommentarer och den senare blott 17. Detta i kombination med det överallt hyllade och fullkomligt distanslösa trotset mot auktoriteter och fördomar, torde i framtiden kunna ge upphov till riktigt allvarliga problem.

Johan Lundberg

Vad är det egentligen som gör att vi anser att en modernistisk estetik har framtiden för sig mer än en klassicistisk?

Johan Lundberg

TOP SECRET

Gunnar Ekbergs främsta uppgifter för svenska underrättelsetjänsten var att infiltrera och rapportera om svenska vänster- och solidaritetsgrupper och deras kontakter med främmande makter och motståndsrörelser. Samtidigt drogs han succesivt in i allt farligare uppdrag, med livet som insats. Gunnars arbete avslutas dramatiskt när han avslöjas i samband med IB-affären -73 och sedan går under jorden.

För första gången någonsin berättar här en agent som arbetat för den svenska underrättelsetjänsten om sitt arbete på fältet. Detta är en unik och spännande berättelse och samtidigt ett stycke viktig nutidshistoria som skildrar mindre kända sidor hos tidens vänsterrörelser.

DE SKA JU ÄNDÅ DÖ

tio år i svensk underrättelsetjänst

Gunnar Ekberg

FISCHER & CO

"SANSAD, DETALJERAD, COOL"
- STAFFAN HEIMERSSON I AFTONBLADET

IB-AFFÄREN I NYTT LJUS

10 SAMHÄLLE

- Miljö* Niklas Ekdahl skriver om hur naturen är beroende av onaturlig manipulation **10**
Journalistik Mattias Hessérus om hur tidningar riktar in sig på "relevanta målgrupper" **12**
Fattigdom Aron Lund diskuterar ensidiga mediebilder av fattiga förorter **14**
Marknadsföring Merete Mazzarella funderar över Finlands nya varumärke **15**
USA Mats Wiklund uppmärksammar nya högervindar i USA **16**
Krönika Theodore Dalrymple om vår inkonsekventa syn på demokratiska processer **18**
Notiser Utblick, dumsnålhetens triumf och **19**

20 FRIZON

- Konst* Stig Larsson samtalar om den sena 1900-talskonstens med Ulf Linde och Sven-Olov Wallenstein **20**
Litteratur Johan Hakelius skriver om den amoraliske romangestalten Flashman **25**

28 OPINION

- Agnosticism* Anna Sophia Bonde om att barn aldrig kan ha religionsfrihet **28**
Yttrandefrihet Per Bauhn och Jonas Gardell debatterar om att filma i Vatikanens lokaler **29**

44 INTERVJU

- Fredrik Ekelund diskuterar utvecklingen i Chile med Jorge Calvo **44**
Herta Müller om nutida hot mot det öppna, demokratiska samhället **48**

50 AXESSJULQUIZ

52 KULTUR

- Konst* Gunnar Larsson om vilka mekanismer som styr kanonbildning i konsthistorien **52**
Konst Therese Bohman har kommit till plats tre på listan över världens bästa målningar **55**
Litteratur Per Klingberg porträtterar den polske poeten Adam Zagajewski **56**
Foto Lisa Zetterberg skriver om fotokonstens öde under DDR-diktaturen **57**
Kulturpolitik Johan Lundberg samtalar om kultur och bildning med Lars Ohly **58**
Språk Lars Melin om språkligt slafsande **59**
Krönika Tanja Bergkvist om grunda värdegrunder **60**
Notiser Ondska, övervärderat, undervärderat och antisjonism **60**

62 RECENSIONER

Johan Lundberg har läst Lena Sundström, Christopher Caldwell och Kenan Malik, Stefan Ulfstrand skriver om mammor och mormödrar, David Andersson om John Landquist, Eva-Carin Gerö om Platon och Monica Braw om flygbombningar.

74 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden

Aldrig någonsin
torde det ha fun-
nits en konst som
varit så akade-
misk, så etable-
rad, så statlig som
den nutida.

Thomas Steinfeld, sid 35

TEMA

MODERNISM I BACKSPEGELN

32 Modernismens ockulta rötter

Framträdande avantgardister tog intryck av ockultismen. Det är en okänd sida av modernismen.

Av Thomas Steinfeld

36 Antikt ideal

Klassicism och modernism framställs ofta som motsatser. Men så var det inte för T. S. Eliot, Ezra Pound och andra modernister som sökte det exakta uttrycket. **Av Pär Sandin**

41 Modernister lockades av det totalitära

De modernistiska författarna och konstnärerna vantrivdes ofta i det kapitalistiska och liberala samhället. Därför sökte de sig till sina fienders fiender, de totalitära ideologierna. **Av Peter Luthersson**

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

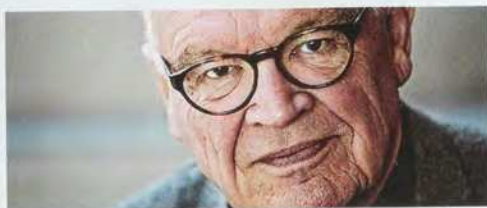
Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren
Redigering: Fredrik Sandberg

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Hans Strömberg
Omlagsbild: Surrealisten André Breton.
Nästa nummer: 2 februari 2010
Annonser: Ardeo 040-16 54 80
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som

skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 499 kr. Studerande 249 kr
 Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31
 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer
ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Agneta Hagander
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

David Andersson
Författare och redaktör på Axess.

Niels Barfoed
Journalist och författare.

Per Bauhn
Professor i praktisk filosofi vid Högskolan i Kalmar.

Tanja Bergkvist
Fil dr i matematik.

Therese Bohman
Kulturskribent i *Expressen* och redaktör på Axess.

Anna Sophia Bonde
Präst och fri skribent.

Monica Braw
Fil dr i japansk historia och knuten till Japaninstitutet vid Handelshögskolan.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Niklas Ekdal
Författare.

Fredrik Ekelund
Författare.

Torbjörn Elensky
Författare.

Roberth Ericsson
Frilansskribent.

Jonas Gardell
Författare.

Eva-Carin Gerö
Professor i grekiska vid Stockholms universitet.

Bo Gustavsson
Fil dr i engelska, författare och medlem i redaktionen för tidskriften *Minaret*.

Johan Hakelius
Skribent.

Ylva Herholz
Journalist.

Mattias Hessérus
Doktorand i historia vid Uppsala universitet.

Olof Kleberg
Journalist.

Per Klingberg
Frilansskribent.

Gunnar Larsson
Konstnär och lärare på Konstfack.

Stig Larsson
Författare.

Aron Lund
Krönikör på *Eskilstuna-Kuriren*.

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap och vd för Atlantis förlag.

Merete Mazzarella
Författare och professor i nordiska språk vid Helsingfors universitet.

Lars Melin
Författare och docent i nordiska språk vid Stockholms universitet.

Fredrik Sandberg
Journalist.

Pär Sandin
Försteamanuensis i grekiska vid Universitetet i Bergen.

Thomas Steinfeld
Kulturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i ekologisk zoologi vid Uppsala universitet.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på Axess.

Lisa Zetterberg
Frilansskribent.

Fantastiskt intressant om DDR-tiden

Bodil Zaleskys artikel, Dagbok från DDR, i Axess nr 8 var fantastiskt intressant. Idag tror man ju att det var ungefär som du skriver. Men att läsa om det med dina ord lägger till många dimensioner. Finns det sådana (liknande) samhällen idag? Är vi vaccinerade mot att de uppstår igen?

Roland Ch. Johansson

Svar: Och ändå är de här anteckningarna bara toppen av isberget, det jag vågade skriva utan att utsätta någon DDR-medborgare (alla sådana som inte var uppenbart regimtrogna) för risker. Jag berättade inte om hon som blev så svårt slagen i fängelset att hon förlorade sitt barn, inte om dem som var "fördrivna" till en avlägsen by och levde i något som närmast liknade misär där för att de en gång demonstrerat för vapenfri tjänst och inte om misslyckade flykthänsök ... Vi kom snart igen att få uppleva ett letande efter DDR:s "mer positiva sidor", det är jag säker på och det är sorgligt för det finns ingen anledning att leta efter "det goda" hos ett system som byggde på terror.

Bodil Zalesky

Svårt med konspirationer

Någon gång på slutet av 70-talet vandrade jag i biblioteket och greppade Bob Woodwards och Carl Bensteins *All the Presidents men*.

Vill minnas att jag var 15 då jag läste boken och dock kändes det lite lillgammalt för en snorunge att läsa om politiskt laddad skandal, men boken var faktiskt så pass fascinerande blev den att jag läste hela boken.

Och det var bra det, för att jag fick då som en 15-åring ett immunförsvar för foliehattarnas konspirationsteorier. Det är nämligen så, att ju större konspirationen blir, desto mer personal finns inblandad. Bara att synkronisera en konspiration i Watergates skala är ingen liten sak.

I början gjorde Nixon-administrationen en sådan tabbe. Efter att en liten notis publicerades om inbrottet i demokraternas högkvarter, var Vita Huset snabbt ute och dementerade inblandning – trots att ingen hade frågat efter en sådan.

Likadant är det med mörkläggning, som också den är en del av själva konspiration. I slutet av Watergate-skandalen, visste inte personalen som skulle göra gruvjobbet i mörkläggningen längre varför saker och ting skulle sopas under mattan.

Att terroristattacker den 11 september skulle vara en jättelik härva där alla inblandade håller ihop i en väl synkroniserad historia är en omöjlighet. Gordon Liddy, inblandad i Watergate-härvan, sade om en gång: "three people can keep a secret as long as two of them are dead."

Gordon Liddy sammanfattar chansen att 9-11 konspiration skulle gå vägen ganska väl.

Matti Keski-Korpela

Nya spännande tysk-romerska relationer

Hej, saknar en dimension i ert Tysklandsinslag i senaste numret. Det slog mig när jag läste Martin Lagerholm om slaget i Teutoburgerskogen: "...tyskarnas historia har särskilt färgats av det sammansatta förhållandet till det politiska, religiösa och kulturella maktcentrat Rom." Det är att Rom fått en tysk påve, den första på ca tusen år. Det lär komma betydligt fler tyskar till Rom sedan Benedikt tillträdde.

Tack för det bästa som hänt inom svensk tidskriftsutgivning så länge jag varit med. Ni behövs verkligen. **Jan Sture Neuman**, gymnasie lärare, Falkenberg

Photoshop i 1800-talsversion

Caspar David Friedrichs måleri föregriper Photoshop 1.0. Det är helt klart och tydligt när man ser på hans alster som visas på Nationalmuseum. Han återanvänder delar av tidigare använda motiv, han ändrar stämningens läget i sina bilder så att han får fram det han önskar. Han är kort sagt en föregångare till alla de som sitter hemma vid datorn och photoshopar för fullt för att fixa till den bild de ville ha men inte lyckades fullt ut med vid fotograferingstillfället. Men han kanske vill säga något mer.

Titta på tavlan med en katedral i bakgrunden och ett par granar, en mindre och en större, i förgrunden. Vill han måne säga att naturen och människans skapelse, katedralen, liknar varandra? Är han Fi på spåren? Jag vet inte, någon som vet? Jag ser att den 19 november ska Werner Busch, professor i konstvetenskap, Freie Universität, Berlin, ska tala om: Caspar David Friedrich and Friedrich Schleiermacher. The mathematical foundation of art and religion på Nationalmuseum. (Talen Fi, fi och 1 är alltså "byggstenarna" i Gyllene snittet, den kontinuerliga geometriska proportion som går igen i allting i naturen.) Frågan kanske får sitt svar!

Ulf Malmberg

Uppdragsgivare Gud

Jag var på en kurs en gång i marknadsföring och där berättade en kvinna från en marknadsföringsbyrå att de hade haft Svenska kyrkan som kund och deras analys var att det hade – håll i er – problem med sin uppdragsgivare, Gud. Det var alltså reklambyråns slutsats. Jag har svårt för institutioner som blir konserverande i tanke och handling, som mer blir en maktapparat än en plats för människans existentiella frågor. Vad jag skulle vilja veta är: vilka traditionella värden är det kyrkan skall upprätthålla?

Anna Brodow Inzaina

Mediernas allmänna roll

12 Mattias Hessérus om nischjournalistik och demokrati

Rapporten från gettot

14 Aron Lund undrar om Aftonbladet tror att Nyfors är ett främmande land

Coola Finland

15 Merete Mazzarella om en kommersialisering av de nationella värdena

Högern på frammarsch

16 Mats Wiklund granskar USA:s konservativa proteströrelse

Samma fusk här som där

18 Theodore Dalrymple om folkomröstningar

Notiser

18 Utblick, UD, Sovjet och 10-talet

Miljö

Klimathotet

Klimathotet är redan ett faktum som det gäller att anpassa sig till. Risken är att det drar till sig fanatiker som vill starta nästa revolutionära väg.

Av Niklas Ekdal

MÅNGA MÄNNISKOR önskar sig ett kretsloppssamhälle. De vill ha ekonomiska och tekniska system i harmoni med naturen.

Varsågod, här ska ni få ett kretslopp:

För 300 miljoner år sedan, under karbon-tiden, var halten av syre och koldioxid i atmosfären skyhögt, vilket gjorde insekterna stora som hundar och jorden till ett växthus. När syrehalten sjönk, och karbon övergick i perm, tog ryggradsdjuret över. Då hade de enorma mängderna biomassa pressats ihop till nutidens lager av fossila bränslen.

När den hårlösa apa vi kallar människa öppnar dessa kolfällor, skickas återigen halten av koldioxid, livets gas, genom träd-kronorna och upp till nivåer där den inte har varit på tiotals miljoner år. Vi gör livet en tjänst. Men det blir möjligen andra former av liv än vår egen.

Sambandet mellan koldioxidhalt och temperatur är tydligt så långt tillbaka man kan mäta, vilket är mycket långt när man borrar sig flera tusen meter ner i Antarktis is, med dess buteljerade luftbubblor från förr. Sambandet kol-värme gör att jordens temperatur nu stiger i rask takt. En dokumenterad feedback sätter in, när frilagd mark och havsytta absorberar mera solljus än isen, och när smältande tundra fiser en ännu potentare växthusgas än koldioxid, i form av metan. Klimatet flappar.

OM MÄNSKLIGHETEN fortsätter på den inslagna vägen ett tag till har vi goda chanser att framkalla en ny karbonperiod. Et voilà! Några eoner senare har nya kol-lager bildats. Ett geologiskt kretslopp.

Det naturliga vore alltså att bränna på. Det vore den dumma primatens självklara beteende. Men Homo sapiens är något mer än en djurart bland andra.

Vi har förmågan att planera för morgondagen, anpassa oss till skiftande betingelser. Därför måste vi ta tag i utsläppen av växthusgaser – inte för att leva i harmoni med naturen, utan för att sätta oss över den en gång för alla.

Destora miljöhoten är ett test på männis-

kans mänsklighet. Det handlar framför allt om ett humanistiskt imperativ.

I det geologiska perspektivet spelar det ingen vidare roll om vår civilisation lever eller dör. Ifall Homo sapiens som genom ett trollslag försvann från jordens yta skulle naturen på kort tid sudda ut spåren av vår existens.

Redan första natten skulle förändringen synas från rymden, när en stor del av det artificiella ljuset slocknar. Många lampor och lysrör slås ju på automatiskt, men några veckor senare blir det ändå svart när elen sinar med bränslet i kraftstationerna.

Våra mödosamt byggda hus, vägar och broar klarar sig några decennier, innan de rasar ihop av brist på underhåll eller täcks över av växtlighet. På varma breddgrader går processen fort, medan villorna i Norrland kan stå kvar ett tag.

Vidderna av vete, ris och majs återtas snart av vildmarken, medan de husdjur som slipper lös återbildas till hårdigare varianter. Inom några generationer har världens alla hundraser återigen blivit en och samma; från domesticerad mångfald till biologisk enfald. Genmanipulerade och hårt förädlade arter försvinner snabbt, eftersom de är beroende av människans omsorger. Fiskbestånd i havet återhämtar sig på några år, som de gjorde när trålarna låg vid kaj under andra världskriget.

Gifter, föroreningar och övergödning späds ut och försvinner. Till och med effekterna från härdsmältor i några hundra obemannade kärnkraftverk klingar av utan att göra större väsen av sig.

Den globala uppvärmningen fortsätter ett tag till innan koldioxidhalten i atmosfären stabiliseras. Ännu efter tusen år kan spåren av människans aktiviteter mätas i luften, men efter tjugo tusen år kommer en ny istid, och bevisen är undanröjda.

Efter hundra tusen år – en geologisk blinkning – är människans avtryck i stort sett borta. En kort puls av radiovågor sveper genom galaxen, och ger möjlighet för fjärran civilisationer att fundera över inne-

fanatikernas bästa vän

Dagen efter morgondagen.

FOTO: EVERETT COLLECTION

börden av till exempel *Ring P1*. Enstaka lämnningar av plast, glas och tungmetaller i sedimenten mals ner av erosion och nya is-tider, tills den naturliga ordningen är helt återställd.

Jorden glömmar oss på ett ögonblick. Nya arter uppstår istället för dem vi utrotade, och livets dramatiska samspel med atmosfären fortsätter i otaliga miljoner år, i akter med ständigt nya aktörer, tills den stora strålkastaren, solen, släcks.

Vetenskapsmän som Newton och Linné har gjort mänskligheten den största nytta, men de har också låst vårt tänkande. Det mekanistiska perspektivet på fysiken och den romantiska synen på naturen som harmonisk skapelse, fix och färdig och möjlig att katalogisera en gång för alla, har resulterat i en statisk verklighetsuppfattning.

Lägg därtill Gaiahypotesen om jordklotet som en skön jätteorganism och religionens föreställningar om synd, skuld, straff och botgöring. Slutsatsen är då given: Livet var en gång i balans, men nu har människan i sin dårskap rubbat den, som en cancer. Alltså måste vi klä oss i säck och aska, eller skäras bort från skapelsen.

Klimatförändringarna ser ut att bli alla miljökatastrofers moder. Men begreppet miljökatastrof är inte entydigt. Utan dessa kataklysmers hade vi inte existerat över huvudet taget, ty det är de som är jordens nor-

maltillstånd, snarare än den inbillade harmonin före människans entré.

I boken *The Medea Hypothesis* (Princeton University Press) visar Peter Ward övertygande att idén om Gaia och den självläkande jorden är feltänkt. Tvärtom verkar livet vara synnerligen destruktivt, snarare suicidalt än inriktat på balans.

Av femton registrerade episoder av massutdöende i jordens historia berodde bara en på en yttre chock. De övriga vållades, enligt Ward, av processer i biosfären själv. Denna bild av jorden som en mordisk Medea kan möjligen verka skrämmande, men det är ingen tvekan om att den ligger närmare sanningen än James Lovelocks hypotes om den goda Gaia från början av 1970-talet.

Det var ingen slump att tankefiguren uppstod just då, när sekulariseringen och vetenskapstron toppade samtidigt med flower power. Det nyväckta miljöintresset fick en religiös dimension, som ett substitut, komplett med syndafall och allt.

Peter Ward förnekar inte att människan är destruktiv i relation till miljön; vi lever, alltså förstör vi. Men hans slutsats blir radikalt annorlunda än tillskyndarnas av Gaiahypotesen. Enligt den skulle ju jorden må bäst av ett så blygsamt mänskligt avtryck som möjligt. Ward menar däremot att livets enda chans är att människan tar över ruljansen i biosfären helt och hållet, inte bara när

det gäller klimatet. Jorden behöver smarta ingenjörer. Bara så kan livet hindras från att förgöra sig själv.

Det kan tyckas som science fiction och hybris i en värld av två hundra käbblande, illa styrda stater, med gigantiska mänskliga kunskapsluckor och futtig teknik. Som framtidsvision är det emellertid både mera logiskt och tilltalande än den kvasireligiösa föreställningen om att återvända till naturen.

Med över sex miljarder människor finns ingen väg tillbaka. Vi är dömda att bruka jorden och utvinna energi. Det finns heller inget harmoniskt urtillstånd för livet att återvända till.

BERÄTTELSEN om det ekologiska syndafallet är så dominerande i vår kultur att vi tar den för given. Läs vilken skolbok eller titta på vilket naturprogram som helst. Gå på Naturhistoriska riksmuseets Cosmonova, slå dig ner bland barnen och se en film som *Grand Canyon*, om hur människan förstör jordens floder. Badande indianer i motljus symboliserar en svunnen harmoni, medan speakerrösten från Disneyland målar upp det förlorade paradiset.

Amerikaner är av någon anledning särskilt begivna på denna barnsliga dramaturgi, samtidigt som deras ekologiska avtryck överträffar alla andras, med enorma bilar, revbensspjäll, engångsförpackningar och »

rasslande luftkonditioneringar. Det liknar Robert Gustafssons sketch, där han gräter över hamstern som han själv just har eldat upp.

Klimatförändringarna är redan ett faktum, 160 års fest på fossila bränslen kan inte göras ogjord. Nu handlar det dels om nödvändig anpassning till en varmare värld, dels om att bromsa det fortsatta läckaget av växthusgaser efter bästa förmåga.

Bortsmälta glaciärer i Himalaya och därmed vattenbrist för ett par miljarder människor, en gigantisk skogsbrand som utplånar hela Amazonas, en reverserad golfström och tio meter högre havsnivå vore inget angenämt scenario.

DEN KORTSIKTIGA demokratiska politiken, marknaden för tekniska innovationer och den internationella diplomatin är verkligen inga perfekta verktyg, men de bästa som finns. Du vet att världen har problem när det är Fredrik Reinfeldt som ska rädda den.

Denna svåra resa, där toppmötet i Köpenhamn bara är en hållplats på vägen, skulle underlättas om vi anlade det osentimentala Medeaperspektivet snarare än Gaiaperspektivet. Istället blir nu klimatförändringarna en projektyta där all möjlig bräte laddas ner, från internationella spänningar till religiösa, politiska och ekologiska fantasier.

Människor med dragning till monism – föreställningen att alla andra ska tvingas se det enda ljuset så som de uppfattar det – har fått en drömfråga. Kommunismen funkade ju inte, men med hänvisning till klimathotet kan man försöka avskaffa kapitalismen en gång till.

Ett talande exempel är den svenske journalisten Andreas Malm och boken *Det är vår bestämda uppfattning att om ingenting görs nu kommer det att vara för sent* (Atlas). Där finns formuleringar som profetiskt visar var nästa revolutionära våg kan komma:

"I den globala uppvärmningens tid är förbindelsen till den politiska handlingen dialektikens största styrka. I en dialektisk teori om biosfären, där organismerna skapar, bygger och raserar sin miljö, är direkt aktion ett naturligt imperativ."

Den franska terroristorganisationen Action Directe ville göra världen bättre genom att mörda direktörer. Inom inte alltför avlägsen framtid riskerar vi att få liknande rörelser bland unga bokmalar, förförda av Gaiatänkandet och berusade av en elitistisk idé om att väcka de slumrande massorna.

Klimathotet blir fanatikernas bästa vän. Det är ytterligare ett odiskutabelt skäl för det öppna samhället att tackla problemet. ✨

Journalistik

Medier måste vara allmänna

Tidningar som riktar information till "relevanta målgrupper" sviker sitt journalistiska uppdrag. Istället för att tjäna allmänintresset bidrar de till ensidighet och försvagar medborgarskapet.

Av Mattias Hesserus

KRISEN I MEDIEINDUSTRIEN är ett faktum. Förlustsiffror, vikande annonsförsäljning och neddragningar talar sitt tydliga språk. Mediemarknaden har också förändrats. Ord som "upplagespiraler" och "täckningstal" låter idag redan daterade och har fått konkurrens av "webbtrafik" och "RSS-flöden".

Och den centrala fråga som alla mediechefer vill ha svar på och som gäckar medieanalytikerna är: Hur man ska få "betalningsvilja" för nyheter?

I det gamla medielandskapet betalade vi förenklat vår dagstidning med en kombination av pengar och tid; prenumerations- eller lösnummerpris tillsammans med den tid som vi blev exponerade för tidningens annonser. Man kan säga att kapitalet och allmänheten delade på betalningsbördan i en funktionell allians där annonsörerna kunde åtnjuta fördelen av tidningarnas räckvidd och prestige samtidigt som tidningens pris kunde hållas nere med bibehållen publicistisk kvalitet.

FÖR ATT PRESSENS trovärdighet som opartisk granskare skulle kunna bevaras krävdes dock strikta gränsdragningar mellan annonser och journalistik och mellan redaktioner och annonsavdelning. Förhållningssättet regleras i sista paragrafen av Spelregler för press, radio och tv: "Det är viktigt att värna mediernas trovärdighet och integritet. Detta kräver att medierna står fria och är självständiga i sin medierapportering. Låt inga misstankar uppstå hos allmänheten att utomstående otillbörligt kan påverka innehållet i, eller utöva inflytande över, det som publiceras. Se till att ingen sammanblandning kan ske av redaktionellt material och reklambudskap."

Striden mellan kommersialism och ide-

alism har under det senaste halvsekllet varit pressens kännetecken. Men i krisens och gratisekonomins spår har kommersens visionärer tagit överhanden – när överlevnaden står på spel har man inte råd att vara idealistisk, i jakten på "betalningsviljan" är alla medel tillåtna.

Den 21 september, på *Svenska Dagbladets* Brännpunkt, slog Tidningsutgivarnas vd Anna Serner på stora trumman och hävdade att svenska medier för att klara den ekonomiska krisen "måste väga mer".

På näringslivsanpassad konsultprosa förkunnade hon receptet för framgångsrik publicistik i nätets tidevarv: det skulle krävas "produktutveckling" och "exploatering" av sajter, "kringtjänster" till "relevanta målgrupper" samtidigt som man måste "involvera konsumenterna i hela processen" – men framför allt krävdes det "mod och förmåga att tänka bortom konventionerna".

BAKOM ANNA SERNERS debattartikel döljer sig en grumlig syn på journalistik och dess roll i det offentliga samtalet. Ett synsätt symptomatiskt för en ny tids durkdrivna publicister och mediekonsulter. Serner skriver:

Traditionella medier behöver lära sig mer om sina läsare, tittare och lyssnare. Ju mer de vet desto lättare kan de locka rätt annonsörer som vill betala för rätt målgrupper. Det förutsätter fördjupade kunskaper om konsumenterna och deras mediebeteende. Därför kommer annonsavdelningarna att behöva produktutveckla och samarbeta med redaktionen. Utan att tafs på den journalistiska integriteten.

Kunskapen om vem journalisten skriver

DN-läsare med pipa, 1910.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

för kan vara nyckeln till rätt redaktionellt innehåll. Färre journalister behövde rikta sig till fiktiva läsare om de visste mer om läsarnas fritidsintressen, resmål, bokval, politiska hemvist och beteenden på nätet. Det skulle kunna, i kombination med det nischtankande som till exempel lokalpressen redan har, möjliggöra ett unikt relevant innehåll. Något jag tror att det alltid finns en betalningsvilja för.

Det är svårt att se hur det som Serner beskriver ovan inte skulle vara "att tafsa på den journalistiska integriteten". Att gå från att granska makten till att kartlägga sina läsa- res "bokval, politiska hemvist och beteenden på nätet" för att kunna rikta nyheter till rätt målgrupp måste anses vara en radikal omtolkning av mediernas uppgift som tredje statsmakt.

Men analysen är också problematisk i så måtto att den vilar på svag empirisk grund samtidigt som följden av Serners resone-

mang innebär att journalistikens samhällsbärande funktion undergrävs.

ATT MEDIERNAS ekonomiska problem skulle kunna lösas genom Serners metod av att förändra och rikta det publicistiska innehållet verkar i nuläget inte troligt. I oktobernumret av *The Atlantic* argumenterar Columbia-ekonomerna Jonathan A. Knee och Bruce C. Greenwald tillsammans med medieanalytikern Ava Seave i artikeln "The Mogul's New Clothes" övertygande för att några "strategiska visioner" eller förändringar av mediernas innehåll i sig, utifrån devisen "content is king", inte kan skapa välstånd för ett medieföretag. Endast en återgång till grundläggande ekonomisk praktik kan generera stabilitet, menar författarna. En likartad linje drev även Paul Farhi för en tid sedan i *American Journalism Review* under rubriken "Don't Blame the Journalism", där han i punktform argumenterade för att inget tyder på att journalistiken per

se kan skyllas för den situation som har uppstått på mediemarknaden och att kosmetiska förändringar eller smartare jakt på läsarna just därför inte heller kommer att kunna lösa krisen.

MEN VAD SKADAR det att försöka? Vore det inte bra om tidningarna kunde rikta sitt material mer exakt? Artiklar om Liza Marklund till Liza Marklunds läsare samtidigt som Herta Müllers beundrare får djuplodande reportage bara för dem? Avslöjande reportage om förträffligheten med skattesänkningar till högväljare samtidigt som vänsterväljarna möts av en vetenskaplig rapport om faran med avregleringar? Och allt förpackat och anpassat efter just ditt "nät-beteende".

Det må vara hårdraget, men Serners resonemang bryter mot en grundläggande hållning kring mediernas roll i samhället: nämligen att de ska tala till oss som en allmänhet. I Bill Kovachs och Tim Rosentiels nu klassiska text *The Elements of Journalism* beskrivs det journalistiska uppdraget på följande sätt:

Journalistikens främsta förpliktelse är gentemot sanningen; dess främsta lojalitet är gentemot medborgarna; dess väsentligaste egenskap är kravet på sanningskontroll; dess utövare måste vidmakthålla sitt oberoende gentemot dem de bevakar; den måste utgöra en oberoende bevakare av makten; den måste tillhandahålla ett forum för offentlig kritik och kompromisser; den måste sträva efter att göra det betydelsefulla intressant och relevant; den måste presentera nyheter allsidigt och balanserat; och dess utövare måste tillåtas att handla efter eget samvete.

Det finns ett försåtligt drag i riktad information. Nischjournalistiken är nämligen den hyperkommersiella journalistiska inriktningen "att ge folk vad folk vill ha" i ansiktslyft version, utan barlast av TV3-associationer och kvällspress. Den påstår sig tjäna våra preferenser och vår individualitet men bortser från vårt behov av att tillhöra ett större sammanhang.

Mediernas uppdrag i det demokratiska samhället är inte bara att granska våra makt-havare de ska också bära det demokratiska samtalet, ett gemensamt samtal som vi alla är del av och som bygger på idén om "allmänintresse". Nischjournalistiken underminerar mediernas demokratiska funktion och accepterar partikularism och ensidighet i preferensens namn.

Det finns ett värde i att behandlas som en del av ett kollektiv, ja, att vara den "fiktive läsaren".

Helt enkelt privilegiet att bli behandlad som medborgare – och för det om något borde det finnas "betalningsvilja".

Rapporten från gettot

Aftonbladet ville dokumentera arbetslöshetens epicentrum. Istället röjde tidningen sina egna fördomar och okunskap.

Av Aron Lund

JAG GÅR HEM FRÅN Ica Nyfors med tunga kassar, tittar på hyreshusens varmaljus i vintermörkret. Gläder mig åt vad som överlevt av vår gatuallé sedan kommunen gick in med motorsåg för att "fräscha upp": än står träden kvar hela vägen till Järntorget, och än häckar hundratals kajor på grenarna. De sit-

ter först mol tysta, någon kacklar lite, men först när jag närmar mig porten bryter det vanliga tjattret loss.

Det är kallt och jag gungar på tårna för att hålla värmen medan jag gräver efter nyckelknippan, och andedräkten rullar i varma moln över kragen. Tanten i uppgången

bredvid kommer till min räddning, på väg ut. Det knastrar i asfalten när hennes cykel rullar iväg nerför backen och långt borta smäller en plastfotboll in i tegelväggen till triumferande pojkskrik.

En rätt vanlig kväll på ett, har jag just fått lära mig, rätt ovanligt ställe.

I Aftonbladet 17/11 inleddes en reportageserie från mitt hem, Nyfors i Eskilstuna. Det beskrivs som "arbetslöshetens epicentrum", det eländigaste kvarteret i vår eländigaste stad ("här delar invånarna utanförskapet med varandra"). Hemsidan visar ett bildspel med svärtade, manipulerade fotografier till tragisk musik. "Det är djävla november", säger speakerrösten med ilska som en klump i halsen, och spottar ur sig fortsättningen: "och Sverige har landat på fötter – sägs det."

Det är finansminister Anders Borg som citeras, efter att han haft fräckheten att påstå att statsfinanserna sakta börjar förbättras igen efter världskrisen. Som om han inte visste vilket helvete som härskar här i Nyfors, Eskilstuna, på en ynka timmes pendelavstånd från Huvudstaden, där han vilar hopringlad på en hög av guldmynt.

Första artikeln börjar med att Aftonbladets utsände chockas av pissluk i hissen. Sen fortsätter det med rapporter om långtidsarbetslösa Nyforsbor som, enligt de bil-

Vattenhål i Nyfors.

FOTO: ARON LUND

der och textertidningen valt, mest ägnar sina dagar åt att röka, handla på Systemet och spela tv-spel i soffan. Bilderna är tydligt tillrättalagda för att framkalla den rätta känslan av hopplös underklass: alla himlar hargjorts extra mörka, alla människor extra glåmiga.

Märkligast av allt är *Aftonbladets* dramatiserade, bisarra reportagestil, som om en vanlig krisslagen småstad vore ett främmande land dit man måste skicka utrikeskorrespondenter. "I nästan en månad" hyrde tidningens utsända en lägenhet i Nyfors, för ett "tillfälligt besök" i våra stinkande hyreskaserner. Här förslår alltså inte vanliga intervjuer: bara genom att leva med infödingarna kan man nå ända in i det mellansvenska mörkrets hjärta, och det först efter en strapatsrik färd uppför Eskilstunaån.

Jag tittar ut. Genom persiennerna verkar allt lugnt, men skenet kanske bedrar. Är här så hemskt att *Aftonbladet* var tvunget att wallraffa kvarteret för att kunna informera svenska folket?

Visst är det rätt risigt. Fel sida om spårren, bildligen och bokstavligen. Stängda butiker, slitna kåkar, hög arbetslöshet, polisbilar i skytteltrafik till slagsmålen på Barracuda Bar.

Men hur är det ovanligt?

NYFORS ÄR ETT HELT vanligt fattigkvarter i en helt vanlig svensk stad. De har allihop sett ut så här, mer eller mindre, i tio-tjugo år, och det finns minst ett i varje mellanstor stad. Det är stället där det mest bor studenter och invandrare, en och annan alkis, alla konstnärerna på obestånd, och några som bara gillar läget. Det är också stället där hyresrätterna är många och billiga och det är nära till allt – fem minuter till centrum, en till järnvägsstationen. En del trivs, en del inte. En del bork kvar, andra inte. Konstigare är det inte.

Det är bra att *Aftonbladet* vill rapportera om arbetslöshet och fattigdom, men hur hänger det ihop med denna flåsande exotisering av en, trots allt, vanlig svensk stadsdel? Om ett kvarter som Nyfors kan framstå som så oerhört främmande att tidningen tvingas skicka inbäddade reportrar för att med andlöst uppspärade ögon "rapportera live" från djungeln så beror det inte, tro mig, på hur det ser ut i Nyfors – det beror på vem det är som tittar.

Kanske skulle nästa reportageteam som vill undersöka svensk segregation ta sig an Södermalms journalistgetto istället. Kanske kunde det förklara hur landets största tidning lyckas betrakta en vanlig svensk fattigstadsdel som vore den fallen från rymden. ✨

Marknadsföring

"Finland – coolare än du tror"

Finlands utrikesminister Alexander Stubb är engagerad för landets varumärke. Merete Mazzarella uppmanar honom dock att visa lite kyla.

Av Merete Mazzarella

BEHÖVER ETT LAND ett varumärke? Enligt Finlands utrikesminister Alexander Stubb behöver åtminstone Finland det. Under hans ledning sitter en kommitté med bland andra Nokias förre vd Jorma Ollila som medlem och grannar på hur varumärket ska se ut. Resultatet – hittills det enda resultat vi medborgarna har fått ta del av – är en slogan: "Finland – It's even cooler than you think". Det är kanske inte precis ord som är ägnade att ingjuta ny förtrostan i av finanskrisen tyngda medborgare men det behöver de inte heller göra för de är ju helt och hållet riktade till omvärlden, utlandet.

Har andra länder varumärken? Har Sverige det? Inte vad jag vet. Vad det handlar om är just mitt lilla lands stora självupptagenhet och självhåvelsebehov. I den gamla historien om vad forskare från olika länder väljer att ta fasta på när de ska skriva om elefanten heter det ju att fransmannen skriver om elefanten och kärleken, tysken om elefanten och kriget – medan finnen väljer rubriken "Vad tycker elefanten om oss?"

Men vad det också handlar om är ytterligare en kommersialisering av de nationella värdena: Finland är inte längre ett land att älska eller försvara utan att sälja.

Att Finland ska marknadsföras både som turistland och handelspartner är en sak men är det inte snarare en uppgift för turistbyråer och handelskammare? Alexander Stubb är visserligen en energisk ungeherre som har tid för mycket – bland annat, som han råkar säga när han sommarpratade i Sveriges Radio i år, ett mycket gott förhållande med Carl Bildt, som han vidare prisade för att ha

något som nog kan låta en smula klibbigt, nämligen "lite substans i bakfickan".

Men ska han verkligen ha tid också för att fundera på varumärken? Borde han inte snarare tänka på ideologi och värderingar?

Samtidigt är hans val av slogan intressant eftersom den anknyter till en lång och ambivalent tradition. Runeberg och Topelius hyllade de finska vintrarna som en förutsättning för nationalkaraktern. Hos Runeberg segrar bonden Paavos sega uthållighet – hans *sisu* – till slut över frostnätterna, när han tillräckligt ofta grävt dubbla diken och tuggat barkbröd. Topelius försäkrar att raska gossar älskar vintern och aldrig behöver vantar i källbacken. Ännu när president Koivisto på åttiotalet skulle tala för det finska jordbruket inför Europaparlamentet sade han att det gäller att komma ihåg att man i Finland fortfarande åker skidor när körsbärsträden blommar i Strasbourg.

I det ögonblicket kan inget öga i publiken ha varit torrt.

Å ANDRA SIDAN HAR de som tidigare månat om Finlandsbilden gjort det genom att i småkränkt ton punktera de fördomar man utgått ifrån att utlänningar har: "Finland ligger INTE vid Nordpolen", har det kunnat stå i turistbroschyrerna, eller "Det går INTE isbjörnar på gatorna i Helsingfors."

Nu vänder Stubb på hela steken med en ordlek. Det är snyggt – och det är tidstypiskt, inte minst är det tidstypiskt att det är en ordlek på engelska. Men för den som tillhör min generation är det synd att det bara är ord. ✨

Högern på frammarsch

Obama kallas för förrädare och kommunist av en proteströrelse uppbackad av republikaner. Ett år efter presidentvalet är amerikansk politik fortfarande starkt polariserad och paranoian ligger ständigt på lur.

Av Mats Wiklund

DEN AMERIKANSKA högern har fått tillbaka självförtroendet. En motrörelse med Barack Obama i centrum utgör basen för republikanernas återkomst till makten.

Som alltid i USA:s polariserade politik handlar det om synen på statens roll. Obamas och demokraternas garantier till banker och försäkringsbolag, stimulans av ekonomin och – inte minst – sjukförsäkringsförslag är den största expansionen av den federala makten sedan Roosevelt. Vita huset beskriver politiken som en nationell räddningsplan, republikanerna kallar den för ett enormt slöseri med skattebetalarnas pengar som skuldsätter och försvagar USA i årtal.

Andra kallar det för betydligt värre än så: socialism, tyranni och statskupp. För dem står Obama för mycket mer än den gamla vanliga demokratiska fördelningspolitiken. Han håller på att ta ifrån amerikanerna deras frihet.

ATT ETT NYTT STÄMNINGSLÄGE uppstått stod klart när demokrater från kongressen i somras presenterade förslaget till en generell sjukförsäkring i sina valkretsar. På flera håll utbröt tumultartade, närmast våldsamma scener med aggressiva anklagelser från publiken om stöld, förräderi och lögn. Snart stod det klart att detta inte var frågan om enstaka, spontana utbrott, utan en välorganiserad och välfinansierad kampanj. Den 12 september samlades tiotusentals demonstranter i Washington som framför allt protesterade mot sjukförsäkringsförslaget, "Obamacare", men också mot Barack Obama personligen med tillmälen som kommunist och förrädare.

Saklig kritik mot Obama.

Det var den dittills största manifestationen av den spretiga "Tea Party"-rörelsen vars minsta gemensamma nämnare är kravet på en minskad stat. Med tanke på väljarnas otålighet över ekonomins utveckling och deras låga förtroende för politiker, finns det ingen anledning att tala om en engångsföreteelse. Knappa året efter det att Barack Obama blev president har grunden för hans dagordning påtagligt försvagats. Det lär bli fler massmöten och uppörda känslor.

DEN LIBERALE kommentatorn Michael Tomasky som skrivit initierat om Tea Party-rörelsen (namnet hämtat från en episod under frihetskriget när te från England slängdes i Bostons hamn) beskriver dess inflytande som begränsat.

– Men de har hela det republikanska partiets stöd och kan dessutom räkna med uppbackning av [den konservativa nyhetskanalen] Fox News. Efter valet 2008 existerar

nästan inga moderata, pragmatiska republikaner. Jag skulle tro att deras åsikter är representativa för 25–30 procent av väljarkåren, de som är övertygade om att Obama är muslim och inte född i USA. Deras inflytande består i att påverka oberoende väljare att överge demokraterna.

En annan aspekt på Tea Party-rörelsen är dess homogena sammansättning: nästan uteslutande vit. Inget tyder på att den skulle inkorporera rasism. Men det är uppenbart att den också stänger ute alternativa perspektiv och erfarenheter. Anspråken på att företräda det genuina och patriotiska USA blir svårsmälta och i denna inskränkthet är det inte svårt att föreställa sig hur fördomar och en maktlös ilska får fäste.

Jag anmärker till Michael Tomasky att en del av aggressiviteten mot Barack Obama påminner om förra årets presidentval. Om hur publiken på John McCains och Sarah Palins möten skrek "terrorist" och "kill him" när Obama nämndes. Finns det inte en risk att sekterister och extremister uppmuntras? Också för republikanerna måste det vara riskabelt att förknippas med en rörelse där våldet ligger latent, om än hos en minoritet.

– Ja, jag tänker på det ofta och det oroar mig djupt. Jag har aldrig sett ett sådant hat riktats mot en president. Obama är en provokation, inte så mycket för sin hudfärg men för sin framtoning: intellektuell, kosmopolitisk, akademisk och sofistikerad. Motsättningarna mellan stad och land är uppenbara. Kom ihåg att Obama är den förste presidenten från en storstad i norr sedan John F Kennedy.

DET ÄR OCKSÅ VIKTIGT att erinra sig att den amerikanska högern tappat mark de senaste åren. 2006 förlorades kongressen och 2008 Vita huset. Republikanerna saknar ledning och rörelseriktning och i denna provostund är därför Tea Party-rörelsen något att ta fasta på för framtiden.

Det gör definitivt Grover Norquist vars organisation Americans for Tax Reform utgör något av en konservativ sambandscentral. Hans analys av valet 2008 lyder: demokraterna vann därför att ekonomin kraschade och på grund av Bushs krig i Irak.

– Men väljarna ville inte ha en ökad roll för staten. Det förstod inte vänstern när Clinton vann 1992 och det gör de inte nu heller. Men så fort demokraterna lade fram stimulanspaket och liknande förslag började folk att protestera. Ett år efter valet är republikanerna i fatt demokraterna. (Några dagar efter vårt möte hölls guvernörsval i Virginia och New Jersey. I båda delstaterna vann republikanernas kandidat. Däremot vann en demokrat ett kongressval i delstaten New York mycket därför att republikanernas mer pragmatiska kandidat ersattes av en mer konservativ politiker.)

Vi när en kommunist vid vår barm.

FOTO: JOHN BAZEMORE/AP/SCANPIX

Norquist är spiksäker på att demokraternas försvagning beror på en felanalys av folkviljan. I grund och botten är amerikanerna konservativa. När jag besöker Americans for Tax Reform är också stämningen god. Här i centrala Washington samlas varje onsdag vad Norquist kallar för "The Leave Us Alone Coalition": konservativa med de mest skiftande dagordningar förenade i sitt motstånd mot den stora staten. Under den timme jag sitter med berättar en senator (republikansk) till allas glädje att Obamas miljöpolitik håller på att haverera, ett par republikanska kandidater till kongressen bedyrar sin konservativa renlärighet och en strid ström aktivister vittnar om läget i landet. Allvarliga unga män och kvinnor delar ut material med graverande uppgifter om liberala felsteg och trösterik information om vad vettiga, konservativa politiker står för.

Det hela är affärsmässigt och intensivt, fritt från aggressivitet. Jag hör inga utfall mot Barack Obama. Han nämns inte alls.

GROVER NORQUIST avvisar också Michael Tomaskys farhågor om att proteströrelsen föder våld och hat. Det rör sig bara om ilska mot politikens innehåll. Att den skulle ha inslag av rasism är löjväckande, ett billigt politiskt knep som inte ens vänstern själv tror på. Obama är en svag president som låter sitt parti bestämma och en elitist som "aldrig mött någon som mött en normal amerikan". Han umgås bara med sina liberala kompisar från Chicago och Harvard som tycker att de är "smartare och bättre än alla andra och vill att staten ska bestämma allting".

– Presidenten accepterar inte att hans kritiker drivs av goda motiv. Han anser att de är dåliga människor som måste krossas.

Norquists tirad rör vid vad Tomasky noterar: att motståndet mot Obama har ett starkt kulturellt inslag. Han representerar något främmande.

Ett annat perspektiv är att den konservativa proteströrelsen riktar sig mot både demokrater och republikaner. Det är deras gemensamma fel att systemet inte fungerar och därför litar inte väljarna på något parti. Därför stiger också antalet oberoende väljare dramatiskt. Så resonerar Bill Galston, tidigare politisk rådgivare åt Bill Clinton och numera vid tankesmedjan Brookings Institution.

– När ett politiskt parti får makten slappnar det av medan partiet som förlorat den känner sig mer motiverat och hungrigt. Den här proteströrelsen startades inte av republikanerna och de kan heller inte avsluta den. De vill dra nytta av den utan att solkas ned av den. Men det är en svår balansgång. Vad vi ser nu och vad vi sett tidigare i amerikansk politik är att när motsättningarna är djupa ligger paranoian ständigt på lur. ✨

Samma fusk här som där

Det är fyrtio år sedan jag var i Afghanistan. På den tiden hade man en kung, men centralmakten i landet var mycket svag. Underligt nog var den afghanska valutan mycket stabil och eftertraktad i alla grannstater, av skäl jag inte förstod. Hur kunde ett land där det var farligt att färdas kvälls- och nattetid på grund av lokala klaners bakhåll ha en stark ekonomi?

Av människor som kände till Afghanistan, eller sa sig göra det, hade jag fått höra att afghanerna var ett mycket gästvänligt folk, beredda att göra vad som helst för att hjälpa och skydda den som var deras gäst, men lättstötta om de kände sin heder ifrågasatt, och då beredda att döda.

Afghanerna tycktes mig ha ett ädelt utseende, stiliga och stolta. I många avseenden tycktes de, eller åtminstone männen bland dem, långt friare än någon i väst. Det är sant att de inte förfogade över sådan lyx som varmvatten – inte att förakta i temperaturer under fryspunkten – och utan tvivel fanns det mycket som de inte var fria att säga. Men de tycktes nöjda med sig själva under en större del av tiden än någon i mer avancerade länder. Deras kvinnor såg jag naturligtvis inte mycket av. Jag kan uppriktigt säga att frågan om demokrati i Afghanistan inte föll mig in en enda gång. Jag var inte det minsta upprörd över bristen på representativt styre, och om någon hade frågat mig om möjligheten av ett sådant styrelseskick i Afghanistan hade jag förmodligen brustit i skratt.

Fyrtio år senare finner jag att det internationella samfundet, det vill säga den överhet av ambitiösa medelmåttor som stiger till toppen i vårt politiska system, säger sig vara moraliskt upprörd över det omfattande fusk som ledde till omvalet av president Karzai. Man kräver att valet ska göras om så att folkets vilja kan sägas ha blivit hörd.

Nu är jag naturligtvis inte för valfusk; men än mindre är jag för spelad upprördhet. Det vore bättre om vi erkände den djupa sanningen i det nigerianska ordspråket: Man kan inte hindra en get från att äta jams. Dessutom vore det bättre om vi fokuserade på att förbättra oss själva, istället för att peka finger åt andra (vilket förstås är mycket lättare och därför mer tillfredsställande). Våra egna meriter är trots allt inte oklanderliga, och troligen i färd med att försämrans.

Låt oss ta frågan om den europeiska konstitutionen, som i grunden är ett byråkratiskt fribrev. Befolkningen i två betydande länder, Frankrike och Nederländerna, avvisade den när de fick möjlighet att uttrycka sin åsikt. Detta misshagade den politiska klassen i Europa som därför, med den enda form av uppfinningsrikedom eller originalitet de känner till, smuglade tillbaka förslaget, men denna gång som ett fördrag.

Irländarna anordnade en folkomröstning om fördraget, och folket avvisade det: det vill säga de gav fel svar. Alltså anordnades en andra folkomröstning, och den här gången hade folket fattat: de skulle aldrig få vila från folkomröstningar förrän de fick fram det svar som krävdes. Nu när de har lämnat rätt svar, är det någon som föreställer sig att de någonsin igen kommer att få möjlighet att uttala sig om fördraget? Demokratins pil tycks bara flyga i ena riktningen.

En av de ledande afghandemokraterna är Gordon Brown, den brittiske premiärministern. Han är arvtogare till Tony Blair, som 25 procent av den vuxna befolkningen röstade på (långt färre än som röstade på Karzai). Detta betraktade han som ett mandat för att göra vad helst han ville, bland annat företa djupgående konstitutionella förändringar. Brown har aldrig blivit vald, och kommer förmodligen aldrig att bli det. I demokratins namn uppmanar jag Afghanistan att rikta sanktioner mot Europa! ✨

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *Second Opinion: A Doctor's Notes from the Inner City*, kom ut hösten 2009. Kolumnist i bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Utblick

✨ Hur får man perfekta barn? *New Yorkers* bokblogg "The Book Bench" läser Elizabeth

THE NEW YORKER

Beckwiths *Raising the Perfect Child Through Guilt and Manipulation*. Huvudregeln är att uppmuntra en vi-mot-dem-inställning där familjen är en stam med egna lagar och regler. Föräldrar ska slösa med beröm och uppmuntran samtidigt som omgivningens tillkortakommanden ständigt kritiserar. Då uppstår ett gruptryck som förhindrar avvikelser. Inträffar de ändå är inte lösningen bestraffningar utan skam- och skuldbeläggande kommentarer i stil med: "Jag är inte arg på dig. Jag är bara besviken."

✨ Skälen för monarki granskas av republiken Klemens Keppel i *Politiken*. Ett är

POLITIKEN.DK

historisk kontinuitet: "Det är obestridligt men är fortfarande i grunden ett bisart argument eftersom ju monarkin var en form av diktatur. Hade vi tidigare haft en militärdiktatur skulle vi då alltid vördnadsfullt pådyvla en avdankad general som president? Och borde då inte alltid en borgmästare vara godsägare för att markera tiden före ståndssamhällets upplösning?"

✨ Lars Gustafsson hyllar i *Frankfurter Allgemeine Zeitungs* nätupplaga sin "vän och

Frankfurter Allgemeine
FAZ.NET

kollega" Hans Magnus Enzensberger på hans 80-årsdag med en fråga: "Hur kommer det sig att franska filosofer, en Diderot, en Voltaire, en Holbach, är så lättare och så mycket mer angenäma att läsa än Fichte och Hegel? Svaret som jag alltid gav mina studenter är enkelt: Hegel och Fichte var professorer. Diderot och Voltaire var fria skriftställare som alltså också bemödade sig om att vinna en publik."

✨ I *De sista dagarna* i Albert Camus liv – blandar José Lenzini fiktion med historia och

LE FIGARO.fr

resultatet imponerar på Mohammed Aïssaoui i *Le Figaro*. Camus var aldrig en del av kultur-etablissemangen. Och han tog risker: "Hans hållning gentemot Algeriet, hans sista bok, *Människans revolt*, hans motstånd mot dödsstraffet gav honom inte bara vänner. Allt detta redovisas på dryga hundra sidor, men med kraft och precision, av José Lenzini."

Sovjetsystemet skrev under sin egen dödsdom

Det var möte i politbyrå i Moskva under arbetet med den europeiska säkerhetskonferensen som sedan skulle leda fram till slutakten i Helsingfors sommaren 1975.

Den ganska nytillsatte KGB-chefen Jurij Andropov frågade bekymrat: – Men Leonid Iljitsj, vad är det här som står mot slutet av dokumentet – mänskliga rättigheter?!

– Ni kan vara lugn, Jurij Vladimytj, svarade ordföranden Leonid Brezjnev, det där är bara papperslöften! Sânt har vi sagt förr.

Så går en politisk historia, kanske inte sann, men sannolik.

Genom den viktiga slutakten i Helsingfors erkände 35 stater de bestående gränserna i Europa. Det var vad Sovjet ville uppnå.

Men till detta kopplades åtaganden att upprätthålla grundläggande mänskliga rättigheter som en förutsättning för fred. Det var västsidas krav. Många i väst såg Helsingforsöverenskommelsen som en seger för Sovjet. Och där tyckte man samma sak. Men mänskliga rättigheter har en dynamik i sig som skulle visa sig bli dynamit i sovjetfären.

Snabbt bildades i Sovjet Moscow Helsinki Group med ett antal modiga dissidenter som krävde att deras stat skulle leva upp till sina förpliktelser från Helsingfors. Bland dem fanns Ljudmila Aleksejeva, en av dem som nu i höst fick Europaparlamentets Sacharovpris.

Helsingforsidéerna spreds över hela det

kommuniststyrda Öst- och Centraleuropa. Det togs upp av KOR i Polen och senare av fackföreningsrörelsen Solidaritet, också när den måste jobba underjordiskt efter militärkuppen 1981. Mest principiellt drevs nog dessa krav i Tjeckoslovakien. Gruppen Charta 77, med Vaclav Havel som en av grundarna, var visserligen liten men fick betydelse genom att systematiskt avslöja hur regimen bröt mot sina förpliktelser både i Helsingforsöverenskommelsen och i FN-konventionerna om politiska och sociala rättigheter.

Charta 77 hade ingen avsikt att bilda en opposition. Man ville, något naivt, få en dialog med regimen. Men också väcka alla medborgare till ett medansvar. Trots trakasserier och fängelsedomar höll Charta 77 ut ända tills allting rämnade 1989.

I Ungern, "den lyckligaste baracken i det socialistiska lägret", hade dissidenter lite större utrymme än på andra håll. Också där, som för författaren György Konrad, blev tankarna från Helsingfors ett stöd i arbetet att föra dessa länder "tillbaka till Europa".

Detta var ju alla de centraleuropeiska dissidenternas dröm, ofta obesvarad av introverta västeuropéer.

I all sin synbara svaghet blev slutakten från Helsingfors ett bräckjärn som bidrog till sovjetbyggets kollaps.

Olof Kleberg

DUMSNÅLHETENS TRIUMF

Under årens lopp och i olika omgångar har utrikesdepartementet misskött sina affärer. Det vill Carl Bildt ändra på och som ett resultat av hans ambition att lämna UD i ekonomisk balans läggs svenska utlandsmyndigheter ned.

Det är en åtgärd som går mot trenden i våra grannländer. Det statliga Globaliseringsrådet konstaterar att "Sverige satsar med sina 0,06 procent av BNP påfallande lite på sin utrikesförvaltning. Det gäller både i förhållande till länder som Storbritannien, 0,13 %, Tyskland, 0,28 %, Italien, 0,11 %, Frankrike, 0,15 % samt Spanien, 0,07 % och Polen 0,09 %. Men Sveriges relativa utgiftsnivå är också klart mindre än våra nordiska grannars, där exempelvis Finland och Norge satsar 0,2 % av BNP på utrikesförvaltningen. Danmark, som anses ha genomfört en kraftig rationalisering av sin utrikesförvaltning, satsar 0,1 % av BNP."

Till det som ska bort efter årsskiftet är generalkonsulatet i New York där Sverige i decennier förfogat över ett patricierhus på Park Avenue. Men nu ska allt från visumhantering – Sveriges största passmyndighet med

7 000 konsulära ärenden per år – till hemfrakt av döda och utblottade ungdomar skötas från ambassaden i Washington.

Också ett annat perspektiv än ett strikt statsfinansiellt kan anläggas: värdet av att Sverige har möjlighet att knyta till sig kontakter och information från världens finanscentrum och världens mediehuvudstad. Generalkonsuln, om han eller hon förstår att sköta sina kort, har unika möjligheter att låta Sverige synas i en stad där den som får uppmärksamhet syns globalt.

Svenska företag eller artister gör ofta uppvisningar i New York för att få uppmärksamhet i Sverige.

I slutänden var det i hög grad utrikesminister Carl Bildts beslut att lägga ned den verksamhet där tiotusentals människor kom i kontakt med varandra. Men han ser främst utrikespolitiken som högnivåpolitik där affärskontakter, kultur, information, vetenskapssamarbete och Sverigebild ligger under synranden.

Mats Wiklund

Tiotalet är över oss igen

"Runtomkring december 1910 förändrades den mänskliga naturen." Så skriver Virginia Woolf i essän "Mr Bennett and Mrs Brown". Trots den raljerande tonen förmedlas insikten om att ett brytningskede ägt rum: inte från den ena dagen till den andra, men vid en given tidpunkt – och varför då inte i december 1910? – kunde konstateras att vi inte längre var desamma, utan mottagliga för nya intryck.

Woolfs essä är från 1924. I bakåtblicken ingår rimligen demokratins genombrott, modernismen och det första världskrigets fasor. Erfarenheter som utgör den nödvändiga kontrastverkan för att ringa in en epok.

Nu när vi går in i ett nytt decennium är det frestande att knyta an till Woolf och fråga när vi började tänka och vara annorlunda. Varför inte i december 1999? Det kalla kriget var slut, internet och informationsteknologin en integrerad del av tillvaron och globaliseringen ett faktum. Vid den tidpunkten, så annorlunda från 1984, hade definitivt vår nuvarande epok inletts.

Men redan nu är vi på väg att åter förändras, åter bli annorlunda. Tiotalet är över oss igen. Men det är bara matematik. Brytningskedan är en funktion av den oföränderliga mänskliga naturen: ständigt pågående.

Mats Wiklund

”De har hotat att skära halsen av mig fjorton gånger.”

Den 35-åriga ryskortodoxe prästen **Danijil Sysojev** kommenterade, något år före han blev mördad den 23 november 2009, det faktum att en plan på att mörda honom hade avslöjats. Sysojev hävdade att han döpt över 80 muslimer.

Av Stig Larsson

Handen vet mer än huvudet

Varför kan man inte gå tillbaka i historien och måla som man gjorde under tidigare epoker? Och vad händer när en konstnär snarare skapar konst med huvudet än med handen? Det är två frågor som tas upp i Stig Larssons samtal med Ulf Linde och Sven-Olov Wallenstein om den samtida konsten.

S L: Lars Englund är en konstnär som jag egentligen aldrig tidigare har intresserat mig för. Men nu i höstas såg jag hans separatutställning på Moderna museet. Då slogs jag av att han i mer än fyrtio års tid, sedan tidigt sextiotalet, oavbrutet har förfinat sitt hantverksskunnande.

Om du i en viss mening överlåter ditt konstnärliga arbete till handen, istället för att tänka ut det med huvudet, har du möjlighet att göra något som även du kan känna en fascination inför. Du begriper det inte helt och fullt. Det finns ett mått av förundran om du betraktar det en stund.

När jag sedan jämför det med vad jag har sett av konstnärer som har gått ut Konsthögskolan under de här senaste åren, uppfattar jag att det tvärtom i allmänhet handlar om väldigt mycket tanke. Väldigt lite hand. Är det något som du också har tänkt på?

S-O W: Jag känner igen det, absolut. I den bemärkelsen att de kanske känner sig vilsna. Det finns inga givna ramar. Inga självklara medier och tekniker som alla som går där måste lära sig. Som det var tidigare. Men man kan inte tvinga folk att gå tillbaka. Det går inte.

UL: Jag tänker på den gamle tyske filosofen Johann Georg Hamann. Hans sa att det allmänna är ett begrepp som ju mer omfattande det är, desto mer kan man stoppa in i det. Tills påsen spricker.

Jag undrar om det inte har petats in så mycket i påsen "konst" att den har spruckit.

S-O W: Frågan är väl, om påsen nu har spruckit, vad kan man då göra åt det?

UL: Jag förstår inte varför man inte kan "gå tillbaka". En av de största gestalterna i nittonhundratalets konst är Giacometti, som ju fullständigt bröt sig ur surrealismen. Eller Derain som jag tycker är en fruktansvärt underskattad målare som bröt sig ur hela den kubistiska uppmarschen. Jag tänker också på den där besynnerlige målaren Balthus.

Där har vi väl ändå tre stora konstnärer?

S-O W: Jag menar inte att konsten befinner sig i ett vakuum. Man återaktiverar gamla saker, sånt händer hela tiden. Däremot tror jag inte att man i

en skolmiljö som Konsthögskolan –

SL (bryter in): Om vi stannar vid det uttrycket: "Att gå tillbaka"...

S-O W: Man kan gå tillbaka. Men man går tillbaka i sin egen samtid. Tiden är ju ändå irreversibel. Man går tillbaka. Men man gör det ifrån ett behov i nuet. Och då blir det också något annorlunda. Om man bara imiterar konst från en annan tid blir det bara en pastisch.

SL: Om vi stannar vid det uttrycket: Att gå tillbaka. Vi kan inte komma ifrån att det finns något nästan lite tokigt att se på bildkonstens historia som om den var någonting i stil med de tekniska uppfinningarnas. Som om det skulle ha varit tekniskt omöjligt att måla något så abstrakt som "Vitt på vitt" innan Malevitj gjorde det i mitten av tio-talet.

Ändå går det inte att bortse ifrån att det finns något som gör att det bär emot att återvända till gamla formspråk. Det blir kanske särskilt tydligt när det gäller en samtida tonsättare som skapar pseudo-klassisk musik. Jag tänker på den här engelsmannen – han som gjorde musiken till filmen *Pianisten* på nittio-talet. För mig är det kitsch.

Men det jag funderar på är om det inte finns en psykologisk orsak till att vi tänker i de banorna, att vi vill gå framåt, inte tillbaka. För det är väl så att du som konstnär vill bryta ny mark?

UL: Det tror jag också. Utan vidare.

SL: Men ändå. Det är ju inte riktigt samma sak som då någon har gjort en uppfinning. Eller en teknisk förbättring. Det är väl snarare så att den där känslan av att bryta ny mark, gör att man entusiasternas.

Tänk på när ABBA kom på det där med att pitcha tjejröster så att de blir ljusare. Så där som de gör i "Dancing Queen". Vips – så har de också kommit på en melodi som just "Dancing Queen". En melodi som känns ovanligt hållbar och liksom perfekt. Ja, nästan som en tidig Beatles- eller Rolling Stones-låt.

Det där gör att vi ser på den tidigare gjorda bildkonsten som något redan utnyttjat. Som ett gammalt avlagt plagg. Och därigenom luras vi att se

1

Stig Larsson är författare till ett tjugotal romaner, diktsamlingar och pjäser. Han är också verksam som manusförfattare och regissör.

på konsthistorien som en utvecklingshistoria. Medan det i själva verket handlar om någonting annat.

UL: I riktigt bra måleri, i varje riktigt konstverk, finns det en innersta kärna som man aldrig riktigt kommer åt. Något mystiskt eller vad man ska säga. Jag har börjat intressera mig för ikonklasmen i Bysans. Det argument som ikonofilerna använde sig av var, att om man nu inte kan avbilda Gud, gäller detta ändå inte Kristus och Maria. Eftersom de var mänskliga inkarnationer. Det här är viktigt – både för kristendomen och för ikonens estetik.

Kristus tog kött. Hans ord lever. Konstnärens uppgift är att ge detta ord kött.

Alltså ordet i den gamla kristna bemärkelsen. Att ordet i skapelsen var det skapade

självt. När Gud genom att säga "träd", skedde det i precis samma ögonblick att ordet blev ... ja, synkront, eller hur man ska säga, med det skapade. Så det var enligt ikonofilerna inget fel att måla av naturen. Därför att det är en tolkning av Guds ord.

Det tycker jag är oerhört spännande. Därför att då ligger det ju kvar någonting. Det där, som du säger, att i kärnan av varje konstverk finns det någonting som är ...

SL (fyller i): Oförlöst.

UL: Precis ... Det är så att säga Gud i det skapade ordet. Man hör hans röst eller vad man ska säga. Moses fick ju inte se honom i snoken. Han fick ju bara höra vad Gud sa där på Sinai.

Den där idén tycker jag är fin. Det gäller inte att göra någonting som bara hänger i nuet, utan det handlar om att känna närvaron i naturen av Skaparens ord. Till de skriftlärd som föraktar skapelsen säger Paulus, att man kan höra Guds ord i de skapade tingen.

SL: Här ligger jag, tror jag, en skillnad mellan mitt och Ulfs krav på vad som definierar ett konstverk, och det inte fullt lika högstämnda, kanske snarast institutionella, som jag misstänker att du utgår ifrån.

S-O W: Om jag får komma tillbaka till det du sa om motståndet mot det som har varit. Visst är det så att det

hos en del yngre konstnärer finns en nietzscheansk aktiv glömska. Man vill göra sig av med det förflutna, eftersom det upplevs som förlamande.

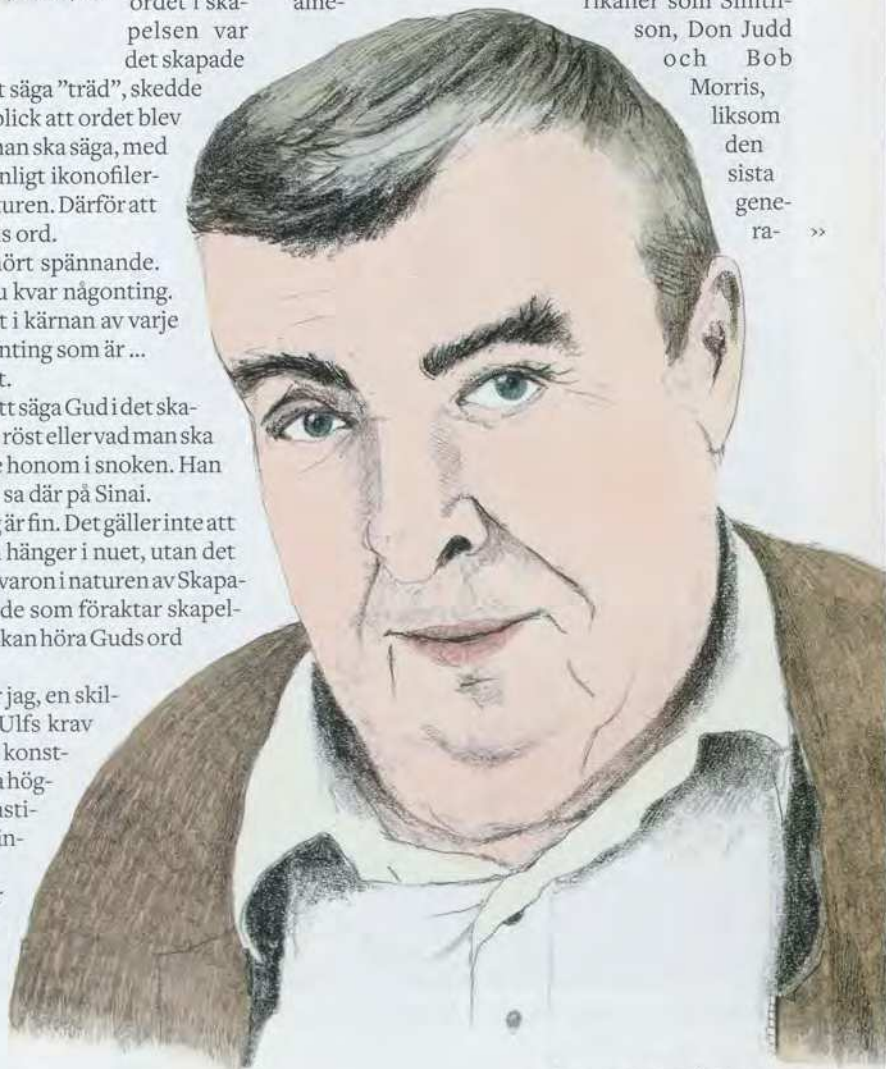
När jag arbetade på Konstfack, så fanns det i början och mitten av nittioalet en väldig entusiasm för nya medier, som virtuell verklighet och internet. Idag har det väl normaliserats, men då var det en boom.

Men eftersom min egen bakgrund är ... Jag menar, jag är född 1960. Så min konstepok börjar någon gång i mitten av sextioalet. Där känner jag mig hemma. Gäller det tidigare saker: Så visst, de kan vara hur bra som helst. Ändå är det arbeten från den tiden som gav mig intresset för konst. Det fick mig att se det som de gjorde tidigt på nittioalet som ett slags re-makes av den tidiga konceptkonsten. Och jag påpekade också för mina elever att de borde läsa deras texter. För även om de arbetade inom andra media gick det ju så uppenbart tillbaka till samma problem.

Vissa av dem såg det som att jag försökte förminska deras verk. So what? Försökte jag tala om för dem att de var epigoner? Så här i efterhand kan jag förstå dem. Men just då tyckte jag att de var rätt och slätt antiintellektuella. Ändå kom jag där och belamrade dem med en massa historisk kunskap som riskerade att tynga ner dem.

Jag skulle vilja fråga Ulf. Då jag nu säger att min erfarenhet, där jag känner mig hemma, är i början eller mitten av sextioalet. Jag tänker på ame-

sonianer som Smithsonian, Don Judd och Bob Morris, liksom den sista generationen ...

Pergamon i Berlin.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

Jackson Pollock, *Lavender Mist: Number 1*, 1950.

FOTO: BRIDGEMAN/IBL © JACKSON POLLOCK/BUS 2009

”

Den första gången som vi blir klara över vad konsten i vår egen samtid kan vara, måste väl ge ett avtryck i vår historia som en senare konst svårligen kan mäta sig med?

tionen abstrakta expressionister. Hur ställer du dig egentligen till det? Du har sällan skrivit om dem? Känner du dig främmande för dem?

UL: Jag var redan från början skeptisk mot att konst som såg ut på ett visst sätt, skulle vara intressantare än den som såg ut på ett helt annat sätt. Jag hade ingen svårighet att titta på Pollock och Pergamonaltaret på samma vis. Det är också hos Pollock muskelmassor som vältrar sig fram så där som gestalterna i Pergamons marmor. Jag tänker på hur det var när han åkte ut till Long Island och började måla vackra sådana där all-over-patterns. Jag tyckte att det var ett slags omvändelse till Corot. Att varenda årstid avslöjade sig i de där målningarna. Han stod där ute och målade på en duk på marken som han också gick på. Då såg han – och då kände han – när det stämde med naturen. För han fick ju intryck av naturen som han inte kunde uttrycka rent intellektuellt, utan måste göras så att han kände att den där duken var den där dagen.

SL: Du är alltså född 1960. Själv är jag fem år äldre. Jag har nog aldrig riktigt tagit in hur präglad jag är av tiden när jag upptäckte och började intressera mig för modern konst. Det här var någon gång -68, -69.

Den första gången som vi blir klara över vad konsten i vår egen samtid kan vara, måste väl ge ett avtryck i vår historia som en senare konst svårligen kan mäta sig med?

S-OW: Jag har ju arbetat som lärare på en del konstskolor. Och det är såhär att till slut förstår man att det inte spelar någon roll hur receptiv man är. Det finns ett slags gräns som sätts av ens liv. Även jag känner mig främmande för

mycket av det som görs i dag. Men jag kan ju inte komma ifrån att det där också har att göra med att jag inte ser samma filmer, jag hänger inte med i snacket. Jag kan inte identifiera mig med vad det är som motiverar dem.

När vi satt där kring bordet med travar av böcker i intendentbostaden på Thielska, var det inte så att jag kände att vårt samtal fick en alltmer sorgsen ton. Men antagligen måste det ha legat i bakhuvudet eftersom jag drog mig i flera dagar med att göra bandutskriften.

Plötsligt utan att jag tänkte det – jag höll borta tanken – gungade det till i en av mina mest grundläggande föreställningar. Jag vet egentligen inte hur länge det rör sig om, men under åtminstone de senaste femton åren har jag upplevt det vara av yttersta vikt att bekämpa relativismen, den här strunt-samma-attityden, som både går igen i frågor om moral och i vad som är av konstnärligt värde.

Jag som i tid och otid hävdar att kvaliteten i verkliga konstverk inte är någonting subjektivt, utan ett faktum. Lite grand som att Stockholm är ett faktum när man uppe på Västerbron står och tittar in mot staden.

Med tanke på det verkar det säkert konstigt att jag har kunnat bortse ifrån en så självklar fråga som hur gammal jag är.

Det är så klart att jag uppskattar Giacometti. Jag kan minnas hur jag fyllts av en sällsynt ro då jag gått ner till det där alltid lika ljusa – alltid så tysta – rummet med smala grå skulpturer på Louisiana. Men jag kan ju inte snacka bort att det mer är respekt än en hisnande förundran som jag då har känt. För Linde måste det ha varit annorlunda.

Och Robert Smithson? Jag tänker på hans med utfraktad jord spiralformade ö strax utanför den kaliforniska kusten. Jag kan bara ana mig till den entusiasm – en entusiasm som bara finns då man är riktigt tung – som Wallenstein en gång hade känt. Och detta bara inför ett fotografi av Smithsons verk. För han kan väl knappast då ha sett det i verkligheten? ☆

En usling att älska

Svinpälsen och ynkryggen Flashman är en av den brittiska litteraturens mest utstuderade och underhållande antihjältar. Men romanseriens extremt drivna politiska inkorrekthet och hyllning till koloniala ideal ger läsaren respekt för det som behandlas respektlöst.

Av Johan
Hakelius

En natt i början av maj 1854 snubblar blivande brigadgeneral sir Harry Paget Flashman VC, KCB, KCIE, Chevalier Légion d'Honneur, bärare av amerikanska Medal of Honor samt mexikanska Sankt Serafino-ordern av renhet och sanning, fjärde graden, ut ur en garderob i ett av Mayfairs bättre hushåll. Han blir mållös av häpnad.

Det är inte sovrummets ståtliga utsikt över Hyde Park som gör det. Inte heller har kommande julars ande från Dickens tio år gamla saga gjort ett vårbesök i garderoben och chockerat Flashman med den långa räckta titlar som till slut ska bli hans. Det skulle kunna vara så, för han är ännu bara en 42-årig kapten. Men det som får den överförfriskade Flashman att hastigt nyktra till är en syn som varken kan kallas ståtlig eller övernaturlig: Framför honom står James Thomas Brudenell, sjunde earlen av Cardigan, med sina karmosinröda ridbyxor, signatur för de eleganta 11:e husarerna, neddragna till knäna och skjortans främre skört lyfta.

Det är ett oväntat sätt att möta en earl som håller på formerna, inom en dryg månad ska bli generalmajor och med tiden lånar sitt namn till en kofta. Att det personliga instrument som den ädle officeren blottlagt entydigt pekar mot Harry Flashmans hustru, Elspeth, som väntar vid sängkanten, skyld endast av volangkantade pantalonger och några blommor i håret, förstärker Flashmans häpnad.

Harry Flashman konstaterar i sina memoarer att han många gånger varit i earlen av Cardigans situation och alltid funnit ett sätt att ta sig ur den. Han överdriver inte: Flashmankännare minns en gång då han och en dam, gift på annat håll, tvingades ligga stilla i timmar under ett biljardbord i en officersmäss och att han i mitten av sin bana, ynklig och kvidande i en fängelsehåla i nordindiska Gwalior, summerar sina amorösa erövringar så långt som till 478. Att befinna sig på åskådarplats vid äktenskapsbrott är dock en ny och unik erfarenhet. Han blir så ställd att Elspeth – när earlen dragit upp sina byxor, önskat en god natt och lämnat rummet – lyckas övertyga honom om att han missförstått

allting. Detta trots att det finns obetydligt större utrymme för att tolka avsikterna än när den skrånande Zuluarmén anfaller Flashman vid Rorke's Drift i Sydafrika 1879, eller då han kvicknar till, bunden vid en kanonmynning, under slutet av Sepoyupproret 1858.

Att Elspeths far, en snål skotsk industrialist, varit klok nog att lägga sin dotters generösa hemgift i en stiftelse, utom räckhåll för Flashman, gör sitt för att få honom att inte vilja tro sina ögon. Det vore för dyrt. Därtill kommer att earlen av Cardigan, även om Flashman inte anser honom vara bättre än "en första klassens rekrytinstruktör", har ett och annat att säga till om inom armén. Och för Harry Flashman är det lika naturligt att lisma för överheten som att frejdigt sparka nedåt.

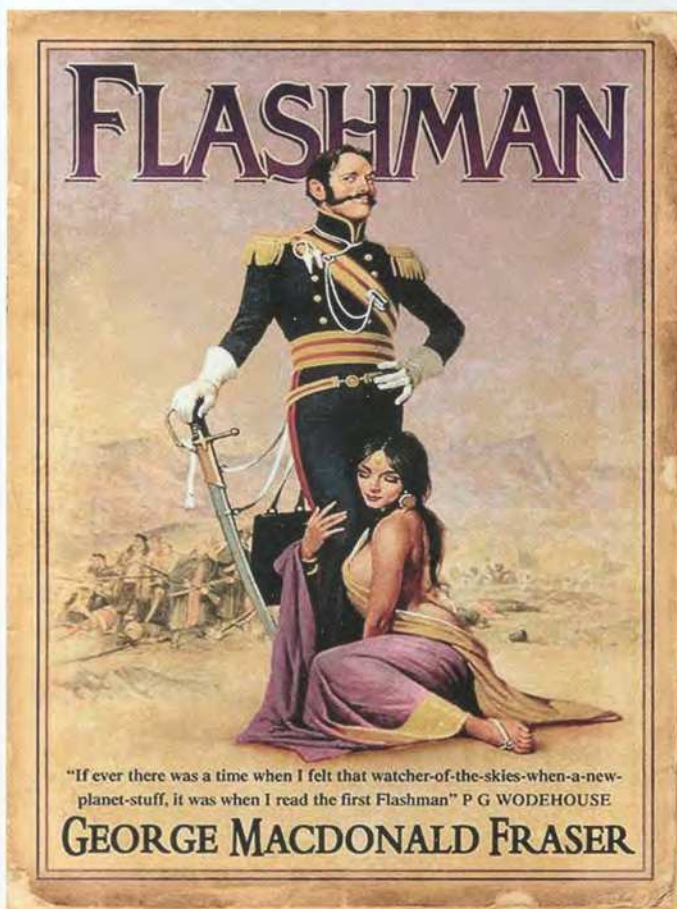
Just i detta fall gör lismandet honom inte någon större nytta: innan året är slut ska Flashman, av misstag, driven av skräck och väderspänning, ha ridit förbi Cardigan vid hans vansinniga och legendariska anfall med lätta brigaden i Balaklava, rakt in i rysk fångenskap. Av en ren slump slutar det äventyret med att Flashman, efter en intressant risbasta med en mogen rysk adelskvinna, rymmer och räddar Indien från rysk invasion, med hjälp av tadzjiker, uzbekar och ett ofrivilligt haschrus.

Vi vet allt detta och mycket annat tack vare att Harry Flashmans memoarer – tolv delar inslagna i vaxat papper – återfanns i en tekista vid en auktion i Lincolnshire 1965. Memoarerna täcker, med några få luckor, perioden mellan 1839 och 1894 och är mycket uppriktiga. Otto von Bismarck, Lillie Langtry, Sitting Bull, Disraeli, Gladstone, Lincoln, Karl Marx, general Custer, taipingupprorets ledare Hong Xiuquan och Madagaskars grymma drottning Ranavalona, som får Pol Pot att framstå som reformist, är bara ett litet urval av dem som korsade Flashmans väg och blir föremål för hans skningslösa omdömen.

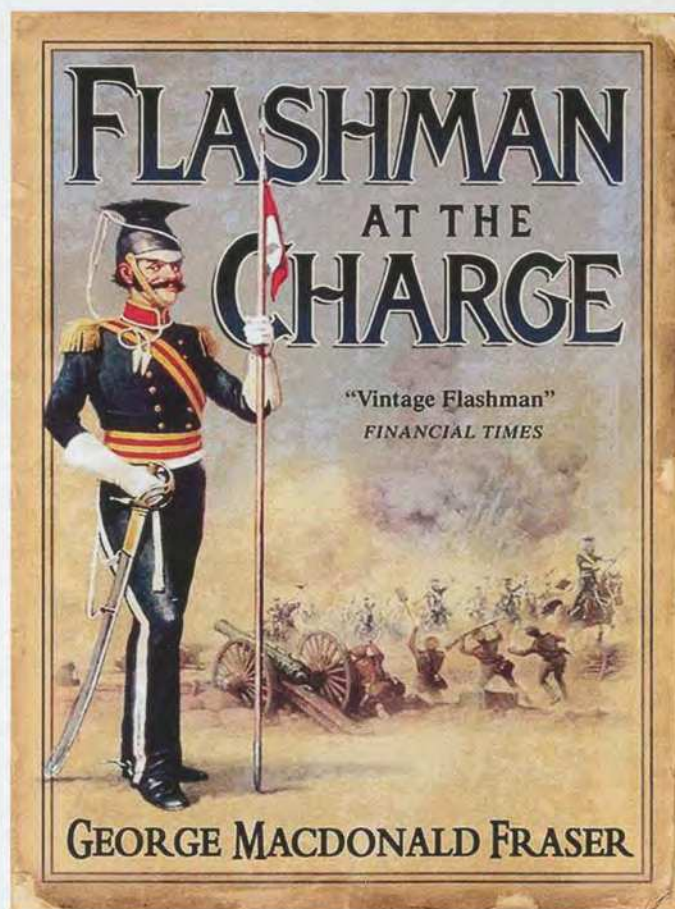
Oscar Wilde är "en övergödd lax i tupé". Benjamin Disraeli en "kaxig liten hebre" som påminner om "en horkarl från Punjab". Abolitionisten och tidigare slaven Fredrick Douglass har "en ståtlig

2

Johan Hakelius är skribent. Hans senaste böcker är *Döda vita män* (2009) och *Enkelriktat* (tillsammans med Riber Hansson, 2009).

Flashman, varken damernas riddare eller modig härförare.

”

*Han tar varje
möjlighet till för-
räderi, som på
minsta sätt gyn-
nar honom själv.
Ingen kamrat är
för god för att
säljas, överges
eller skickas i
fördärvet.*

känsla för sin egen värdighet, som skulle ha tråkat ut mig oavsett vilken färg han hade”. När Flashman ofrivilligt tjänstgör på ett slavhandlarskepp – han arbetar strax därefter lika ofrivilligt för slavemancipationens underjordiska järnväg – roar han sig med att lära en av de kurvigare slavflickorna en enda fras på knackig engelska: ”Mig Lady Caroline Lamb”, som en omvänd hyllning till Lord Byrons berömda älskarinna.

I nte ens det brittiska kungahuset besparas hans lätta, men vassa formuleringar. Drottning Victoria och Flashman känner visserligen en ömsesidig beundran för varandra, men med kronprinsen, senare Edvard VII, är relationerna kyliga. ”King Teddy”, konstaterar den åldrige Flashman när drottning Victoria lämnat jorden, har aldrig förlåtit honom för att han försåg dåvarande kronprinsen med en skådespelerska som prinsen, för sin utbildnings skull, delade tält med under en militärmanöver på Irland. Prinsgemålen Albert fick i efterhand reda på saken och besökte sin son i Cambridge för att utdela en reprimand. Två veckor senare dog Albert i tyfus och den otröstliga Victoria

klandrade Edvard. ”King Teddy” klandrade i sin tur Flashman.

Den frostiga relationen är inget som stör Flashman nämnvärt:

”Det är inte ofta de bjuder mig till Balmoral nu – förtiden och det är en välsignelse; de där förbannade skotskrutiga mattorna får mig alltid att tappa aptiten, för att inte tala om de oräkneliga bilderna av tyska kungligheter och den där onämnbare statyn av den kobente Prinsgemålen i kilt.”

L ägg till det att Edvard har ”ögon som en nas-segris och mage som suffletten på en prärie-vagn”, dessutom ”tarvlig smak vad gäller cigarrer”, och Flashmans omdöme är komplett.

Memoarernas låga klarspråk om höga potentater skulle sakna trovärdighet, om det inte vore för att Flashman är än mer skoningslös mot sig själv. Han är stolt över de få goda egenskaper han bevisligen har: ryttare av Guds nåde, ett enastående språköra, tillräckligt bra bowler i kicket för att mäta sig med de bästa och ovanligt eleganta ”morrhår”, som han kallar sina yviga kavalleripolisonger. Men hans korta och träffande självporträtt lyder »

"en usling, lögnare, fuskare, tjuv, fegis och, jodå, en lismare". Memoarerna radar, i volym efter volym, upp bevis för samtliga omdömen. Varhelst det finns fara, finns också en feg Flashman som försöker undvika den. Han tar varje möjlighet till förräderi, som på minsta sätt gynnar honom själv. Ingen kamrat är för god för att säljas, överges eller skickas i fördärvet. Ingen kvinna för ädel för att utnyttjas och bedras. I en passage noterar Flashman att han delat säng med bland andra Rani Lakshmibai av Jhansi, änkekejsarinnan Cixi av Kina och Ludvig av Bayerns älskarinna Lola Montez: "en drottning, en kejsarinna och sin tids främsta kurtisan: jag antar att jag helt enkelt är en snobb". Å andra sidan konstaterar han att hans mest hängivna älskarinnor varit ociviliserade vildar och tillägger som bevis: "Elspeth är förstås från Skottland."

Men nästan alla kärleksbetygelser han blir föremål för är, liksom den anseende mängd hedersbetygelser han samlar på sig, djupt oförtjänta och Flashman är den förste att erkänna det. Det är inte märkligt att kombinationen av sådan uppriktighet från en viktoriansk hjälte, ett så illustert persongalleri och äventyr i den historiska storpolitikens centrum, dessutom berättat med uppenbar stilistisk talang, väckte uppmärksamhet då memoarernas första volym publicerades 1969.

Mycket hängde på redaktören, George MacDonald Fraser, som kontrollerade Flashmans uppgifter och korrigerade, bekräftade och gav bakgrunden till hans påståenden i en ambitiös notapparat. MacDonald Frasers skicklighet ledde till att tio av 34 amerikanska recensenter trodde att memoarerna var äkta, då de först publicerades. Läsare hörde av sig och hävdade att de var släkt med Flashman i någon av alla hans utomäktenskapliga förbindelser. En brittisk officer påstod till och med att hans förfader lånat Flashman en häst och 50 dollar under amerikanska inbördeskriget och aldrig fått tillbaka vare sig djur eller pengar.

Högst anmärkningsvärt. För sanningen är förstås att det aldrig har funnits någon Harry Paget Flashman. George MacDonald Fraser uppfann honom.

Han var inte en skapelse ur intet. Flashmans för- och mellannamn är misstänkt lika de som bars av den förste markisen av Anglesey, Henry Paget, som stred i Waterloo och orsakade skandal genom en utomäktenskaplig affär med hertigen av Wellingtons svägerska. Mycket riktigt visar sig Flashmans döda mor, lady Alicia, vara en fiktiv släkting till Henry Paget. Men viktigare är att Flashmans efternamn och skoltid finns dokumenterade ända sedan 1857. Det var det år då Thomas Hughes lät publicera sin enormt framgångsrika, verklighetsbaserade roman *Tom Brown's School Days*.

Tom Brown's School Days är en sentimental moralkaka om unge Toms tid vid internatskolan Rugby på 1830-talet. Vid sidan av huvudpersonen är historiens hjälte Rugbyskolans verkliga rektor dr Thomas Arnold. Han framstår som en korsning mellan Sokrates och ärkeängeln Gabriel. Idag skulle antagligen dr Arnolds viktigaste insats för eftervärlden anses vara sonen, kritikern och poe-

ten Matthew Arnold, och barnbarnsbarnet Aldous Huxley. Under den viktorianska eran gjorde dock hans egna kristna rättrådighet och hans övertygelse om sportens betydelse för såväl fysisk som moralisk sundhet ett djupt intryck på samtiden. Dr Arnold är en av fyra *Eminent Victorians* som Bloomsburygruppens Lytton Strachey valde att ironisera över i sin bok.

I *Tom Brown's School Days* finns inget spår av ironi. Thomas Hughes var besatt av sin gamle rektors ideal. 1880 grundade han en utopisk koloni i Tennessee, döpte den till Rugby och försökte locka dit yngre söner från den engelska överklassen. Experimentet misslyckades, men hans bok blev en succé, som långt in på 1900-talet lästes av i stort sett varje brittisk skolpojke från övre medelklass och uppåt. Liksom i alla sedelärande moralkakor är bokens enda levande karaktär det obligatoriska avskräckande exemplet. En buse som mobbar och ljuger, stjälar och fuskar och som till slut blir utslängd från Rugby när han bärs hem till skolan, full som en alika.

Busen heter Flashman.

MacDonald Fraser tog helt enkelt vid där Hughes slutade och lät Flashman komma hem till den försupne lantjunkare som var hans far. Där förför han raskt sin styvmor, innan han skriver in sig i earlen av Cardigans regemente och erövrar sina första oförtjänta lagrar genom fusk i en pistolduell. Något år senare sker Flashmans stora publika genombrott som hjälte, då han grävs fram som den ende överlevande vite mannen ur resterna av Piper's Fort under första Afghankriget. Han håller ännu i fortets Union Jack, är omgiven av döda fiender och hyllas som "Afghanistans Hektor" i pressen. Ingen, utom han själv, vet att han hamnat i fortet av misstag, att han vågrat att slåss av ren feghet och att skälet till att han håller i flaggan bland fiender, är att han försökt överlämna den som ett tecken på kapitulation.

Och i den andan fortsätter Flashman framgångsrikt livet ut.

I stort sett allt i de fiktiva memoarerna, vid sidan av Flashman själv, är sant och minutiöst väl kartlagt, från Edvard VII:s älskarinnor till alla turer i opiumkrigen. Till och med Hughes succé med *Tom Brown's School Days* finns med. När Hughes bok publiceras befinner sig Flashman i Indien. Han har just fått sitt Victoria Cross och ska dubbas till sir av drottningen när han kommer hem. Flashman blir ursinnig när han ser hur hela hans position hotas av denne "slemmige lille skvallerbytta" som han inte minns, men som han "antagligen disciplinerade för hans eget bästa".

Men MacDonald Fraser låter inte Flashman lida av Hughes avslöjanden. "Hjältens" rykte är vid det här laget så grundmurat att få förmår koppla samman honom med Hughes vidrige Flashman. I ett privat möte med president Ulysses S. Grant, som verkligen var en beundrare av *Tom Brown's School Days*, utspelar sig just en sådan scen:

"Säg mig ... något jag ofta undrat över, men aldrig velat fråga. Skulle ni kunna vara ... jag menar, var ni ... den Flashman som finns i Tom Brown's

Flashmankännare minns en gång då han och en dam, gift på annat håll, tvingades ligga stilla i timmar under ett biljardbord i en officersmäss och att han i mitten av sin bana, ynklig och kvidande i en fängelsehåla i nordindiska Gwalior, summerar sina amorösa erövringar så långt som till 478.

School Days?"

[...]

"Javisst, kan ni tänka er", sade jag. "Det är jag."

"Åhå." Han blinkade. "Ja, jag förstår ... jaha." Han visste inte åt vilket håll han skulle titta. "Uhum. Men ... var det sant? Det han påstår, menar jag ... om er."

Jag övervägde detta. "Å, ja, det vill jag lova. Vartenda ord." Jag skrockade nostalgiskt. "Det var härliga dagar."

Han kliade sig i skägget och muttrade, "Det var som fan!" sedan skakade han min hand, ganska besvärad, och stövlade iväg med en oroad blick eller två över axeln.

Till och med Rugby väljer att glömma den unge Flashmans synder, trots att skolan rimligen har hans akt i arkivskåpen: enligt den *Who's Who* som George MacDonald Fraser skrev över sin fiktive hjälte, blev han till slut invald i Rugbyskolans direktion, vid sidan av andra hedersuppdrag som till exempel ordförande för Missionen för reformation av fallna kvinnor.

Flashmanserien, vars sista och tolfte del publicerades 2005, tre år före MacDonald Frasers död, fann många uppskattande läsare. P G Wodehouse, Auberon Waugh och Kingsley Amis var några av dem. Det är imponerande med tanke på att romanerna knappast kan kallas något annat än pojkböcker för vuxna, eller rent av kiosk-litteratur. Berättelserna är trots allt fyllda till bristningsgränsen av korsetter som just är fyllda till bristningsgränsen, heta kyssar, alltigenom onda skurkar, räddningar i sista sekund, exotiska vildar och varje annan stereotyp och annat billigt spänningstrick som man kan tänka sig.

Men de är också något mer. Precis som Wodehouse målar MacDonald Fraser upp en fullt trovärdig och ändå absurd parallellvärld till vår egen. Men om Wodehouse, i Evelyn Waugh's ord, beskriver en tillvaro före syndafallet, är MacDonald Frasers överklighet alldeles avgjort efter detsamma. Det må vara kiosk-litteratur till sin genre, men det är också ett extremt skickligt hantverk, mer väl-skrivet än de flesta av dagens romaner. Det finns i de medvetet valda stereotyperna en avancerad dubbelhet. Flashman generas till exempel aldrig av sin tölpaktighet, men då och då drabbas han av en verkligt mänsklig känsla, eller till och med ett uns av samvete. Då blir han påtagligt kort i tonen och går raskt vidare. Mellan raderna kan vi ana en utstuderad antihjälte som långt därinne gömmer någon annan. Kanske inte en hjälte, men åtminstone en människa.

Noggrannheten med historiska fakta, inklusive notapparaten och en lång rad appendix, gör dessutom att läsare lämnar Flashman, inte bara med skrockande skratt, utan ofta betydligt bättre upplysta än när de fann honom.

Till och med Flashmans extrema politiska in-korrektitet – han är elitist, chauvinist, rasist, sexist och allt annat otrevligt – rymmer något av sin motsats. Hans föraktfulla omdömen om andra kulturer, de må vara germanska eller afrikanska, leder

till slut till att läsaren får en förståelse och inte sällan en respekt för det som Flashman behandlar respektlöst. Det sker utan några som helst brasklappar av västerländsk självspåkelse, som annars gärna leder till överslätande ursäktanden av Apacheindianernas grymheter eller afrikanernas egen roll i slavhandeln. Detsamma gäller Flashmans kvinno-syn. Han behandlar kvinnor som förbrukningsvaror, men kvinnorna ger igen med samma mynt och genomgående i memoarsviten är att de enda personer som verkligen imponerar på Flashman är starka, mäktiga och fullständigt livsfarliga kvinnor. Han bedrar sin fru utan att blinka och är åtminstone tvåfaldig bigamist, men Flashman anar att därhemma ägnar sig Elspeth åt lika omfattande övningar: vad hade till exempel Elspeth och kron-prins Edvard för sig i det där trädgårdsskjulet på Windsor 1859? I en kort historia visar det sig att det är Elspeth som ligger bakom Tranby Croft-skandalen, ett faktiskt fall av falskspel som allvarligt skadade den blivande Edvard VII. Flashman var närvarande, men anade ingenting.

Det MacDonald Fraser lyckas göra är att skapa ett djup i romanserien, genom att frossa i skräplitteraturens platthet. Hans skildringar skulle ha försatt en viktorian i katatonisk chock, men vi kan se att Flashmans cynismer på ett märkligt sätt närmast blir en hyllning av en baktalad och missförstådd tidsålder.

George MacDonald Fraser påpekade engångstolt för Christopher Hitchens, en annan Flashmanälskare, att han hade samma födelsedag som "Karl den store, Casanova, Hans Christian Andersen och Kenneth Tynan". När han i fyrtioårsåldern nådde framgång med Flashman konstaterade han att han "inte längre hade råd att arbeta som journalist" och flyttade till Isle of Man av skatteskäl. "Jag avskyr politiska partier och betraktar dessa som djävulens påfund", skrev han i en artikel strax före sin död, "Min favoritpremiärminister var sir Alec Douglas-Home, inte därför att han befann sig till höger, utan därför att han, enligt egen utsago, satt ett år vid makten utan att uträtta en förbannad sak." Hans övertygelse var att det brittiska imperiet "var det bästa som hänt en värld som inte förtjänade det" att det "fria" och "frigjorda" moderna samhället i själva verket gjorde dagens generationer "mindre fria än någon generation sedan medeltiden". Han var hedersmedlem av British Weights and Measures Association, som motarbetar en övergång till metersystemet. Trots att Flashman gjorde MacDonald Fraser relativt förmögen levde han enkelt, men bytte sitt biljardbord i halv storlek till ett i full storlek.

MacDonald Fraser hade, kort sagt, själv drag av absurd stereotyp. Möjligen var det just därför han kunde skapa en så trovärdig skuggvärld. För vi kanske önskar att världen ska vara rationell och rimlig, men Flashman är närmare sanningen när han i ett ögonblick av tankfull omvärldsanalys konstaterar:

"Min erfarenhet är att Historien oftast avgörs av att någon har magknip, eller sover dåligt, eller att en sjöman blir full, eller att någon aristokratisk sköka viftar med ändalykten."

Noggrannheten med historiska fakta, inklusive notapparaten och en lång rad appendix, gör dessutom att läsare lämnar Flashman, inte bara med skrockande skratt, utan ofta betydligt bättre upplysta än när de fann honom.

”

Är det tvärtom inte både föräldrarnas skyldighet och privilegium att få påverka sina barn, ja, än mer: prägla dem.

De så kallade Humanisterna anser att barn bör skyddas från en religiös uppfostran. Däremot idkar de själva en aktiv och ytterst medveten påverkan samtidigt som de förespeglar neutralitet.

Barn har inte religionsfrihet

Av Anna Sophia Bonde

Tanken att barndomen alls skulle kunna utgöra en religionsfri zon är inte bara en missuppfattning utan också en illusion. När Humanisternas medlemmar inte ber aftonbön med sina barn idkar de inte neutralitet. De lär sina barn att inte be, vilket är ett ställningstagande som får konsekvenser.

De och andra agnostiker kan prata så mycket de vill om att de tycker det är lämpligt att barnen får "välja själva" när de blir arton – det låter så liberalt, så avslappnat.

De antyder att de är mogna nog att inte behöva pådyvla barnen några trosföreställningar.

Men ett barn som växer upp i en agnostisk familj får sig till livs en mängd trosföreställningar under hela sin barndom, fram till artonårsdagen. En artonåring är inget tabula rasa.

Hur många föräldrar säger om sina barn att de får börja spela fotboll eller läsa böcker först när de blir arton, eftersom de, föräldrarna, inte vill pådyvla barnen sina egna övertygelser. Återigen hänvisas till den förment ädla principen att barnen bör få "välja själva".

MEN EN TJEJ SOM FÖRST vid arton års ålder börjar spela fotboll skulle vara ganska handikappad jämfört med dem av sina jämnåriga som spelat sedan förskoleåldern. Och den som först från och med myndighetsdagen tillåts läsa böcker kommer ofelbart att ha en begränsad läsförståelse jämfört med dem som under sin barndom haft fritt tillträde till litteraturen.

Nu tänker ni att det här allt var en befängd analogi och jag medger att jag aldrig stött på någon familj som uttryckligen hindrat sina barn att läsa böcker. Men faktum är att det på sätt och vis är lika befängt att tycka att föräldrar inte bör påverka sina barn i religiös riktning som det hade varit att förme-

na sina barn litteratur. Jag tänker mig att ett slags analfabetism är för handen hos alla de ungdomar som först i artonårsåldern får lov att börja tänka på Gud. Vad har de fått med sig? Hur ska de kunna bygga vidare på något som de aldrig fått sig traderat?

Emellertid har det säkert varit den religionskritiska familjens implicita förhoppning, INTE att, som det sagts, barnen i vuxen ålder ska vara fria att själva ta ställning i religionsfrågan utan att de då ska vara tillräckligt programmerade att finna tanken på Gud löjeväckande (hos ateisterna) eller ointressant (hos agnostikerna). Detta – häpnadsväckande nog! – i likhet med sina föräldrar. Finner jag det märkligt att dessa föräldrar försöker påverka sina barn? Alls inte. Men jag finner det märkligt att de idkar en aktiv och ytterst medveten påverkan och samtidigt förespeglar att de är neutrala. Kanske är det en fördel som den ungdom har som växt upp i en troende familj: man har lätt till ödmjukhet, man vet att man inte utgör normen. Man vet dessutom att det inte finns något som kan kallas en neutral position.

(Härav följer att jag tror vi måste erkänna att den frihet som välmenande agnostiker oroar sig för att barn som växer upp i troende familjer går miste om, den är lika illusorisk som den frihet bregottreklamen förespeglar att korna sommardag får njuta av.)

Som troende förälder måste man erkänna att ens barn inte har total religionsfrihet – vad nu det skulle kunna innebära. Inget barn har det. Och man kan undra om det ens är önskvärt.

Är det tvärtom inte både föräldrarnas skyldighet och privilegium att få påverka sina barn, ja, än mer: prägla dem.

Vilken tro vi än säger oss ha eller sakna så får vi nog försöka utgå från att de flesta föräldrar vill det bästa för sina barn, det vill säga sanningen, sådan man som förälder uppfattar den.

Anna Sophia Bonde är präst och fri skribent.

Yttrande- och religionsfriheten innebär att man har rätt att agitera för sin ståndpunkt och utöva sin religion. Dock inte var som helst.

Jonas Gardell är inte kränkt

Av Per Bauhn

I den by i södra Småland där jag tillbringade mina första levnadsår förekom ännu i början av 1960-talet en frikyrklig sed med kringvandrande predikanter, som bodde över hos de troende, förrättade gudstjänst och sedan drog vidare till någon annan församlingsmedlem. Våra närmaste grannar brukade hysa en sådan predikant. Som ofta är fallet med de fromma, så nöjde de sig inte med att själva leva i Herrans tukt och förmaning, utan ville också reformera sin omgivning. Det hade således kommit till grannarnas kännedom att min far hade för vana att arbeta på söndagarna – Herrens vilodag. I akt och mening att få min far att upphöra med denna styggelse skickade man sin inneboende predikant att förmana honom.

JAG ÄR FYRA ÅR DEN sommaren och sitter på gräsmattan framför vårt hus. Min far är ute i köksträdgården och kupar potatis. Den väl-närde lille mannen i svarta kläder och med en brun portfölj i handen kommer gående på grusvägen, och stannar till utanför staketet till vår tomt. Han tilltalar min far. Min far svarar inte, vänder bara ryggen till och fortsätter arbeta med att föra upp jord kring

de uppväxande potatisplantorna. Predikanten säger ytterligare något som heller inte besvaras av min far. Men så händer något. Predikanten öppnar grinden i staketet och går in på vår tomt, fram till min far och tar honom i armen: "Kränker ni Herrens heliga sabbat?" Min far reser sig blixtnabbt upp och vänder sig om. Fortfarande utan att säga något tar han den lille predikanten om armarna, lyfter upp honom över staketet och ställer ned honom på vägen. Därpå tar han mannens portfölj och slänger den rakt ut på vägen, så att biblar, psalmböcker och predikotexter flyger ut i dammet. Min far pekar med armen i vägens riktning och säger det enda ordet: "Gå!" Många år senare förklarade min far sitt handlande: "Folk får tro vad de vill och be till vem de vill. Men ingen predikar på min tomt."

Var min fars handlande ett hot mot den religiösa yttrandefriheten? Nej, för precis som han själv sade, så hindrade han inte andra att utöva sin religion. Han drog bara gränsen vid att andra inte skulle få utöva sin religion hemma hos honom. Denna rätt att freda sig mot andras utläggningar och påflugenhet gäller givetvis också de troende och deras lokaler. Därför har Jonas Gardell fel när han vill göra gällande att bara för

att Vatikanen inte låter honom spela in film i italienska kyrkor, så har man kränkt hans rätt till yttrandefrihet. Så är det inte. På intet sätt har Vatikanen hindrat Gardell att säga vad han vill om den katolska kyrkan. Man har däremot hindrat honom att göra det i katolska kyrkorum och det är kyrkans fulla rätt. Lika lite som kyrkan har en rätt att förkunna i mitt hem, lika lite har jag en rätt att ta plats i kyrkans rum mot dess vilja. Frihet handlar inte bara om att göra vad man vill, utan också om att kunna sätta gränser och upprätthålla frizoner där man slipper att utsättas för andras utövande av sin frihet. Alla rum är inte offentliga rum.

NÄR GARDELL I EN INTERVJU är upprörd över att han, vars böcker minsann måste läsas av alla som genomgår en svensk prästutbildning, inte får komma in i katolska kyrkor, så har detta drag av en nippetipsattityd snarare än seriös argumentation. Vem tror Gardell att han är? Att han skulle vara så betydelsefull att ingen får stänga sin dörr för honom? Det kanske istället är dags att befria de svenska präststudenterna från en del av den obligatoriska gardellianan.

Per Bauhn är professor i praktisk filosofi vid Högskolan i Kalmar.

Replik: Bauhn har kunskapsluckor

Jag har aldrig påstått mig vara kränkt. Per Bauhns inlägg bygger på ett par små kunskapsluckor från hans sida som jag ska försöka fylla i.

Bauhn får det nämligen lite om bakfoten när han skriver om mig och mina "nippetipsattityder" att: "Därför har Jonas Gardell fel när han vill göra gällande att bara för att Vatikanen inte låter honom spela in film i italienska kyrkor, så har man kränkt hans rätt till yttrandefrihet. Så är det inte. På intet sätt har Vatikanen hindrat Gardell att säga vad han vill om den katolska kyrkan. Man har däremot hindrat honom att göra det i katolska kyrkorum och det är kyrkans fulla rätt."

För det första: SVT sökte tillstånd att filma i Vatikanmuseet, Souvernirbutiker på vaticanområdet, Sixtinska kapellet och slutligen i Peterskyrkan. Det var alltså inte först och främst kyrkorummet som vi ville in och filma i utan i museum och marknadsstånd som låg inne i Vatikanen. Marknads-

stånd och museum är väl inte att likna vid heliga rum, eller?

För det andra: Vi skulle inte säga ett enda ord om den katolska kyrkan, än mindre kritisera den. I museet skulle vi prata om 5000 år gamla kanaaneiska gudastatyetter och bruket av kultmasker i nomadreligionen, i souvernirområdet skulle vi tala om hur bilden av Jesus växlat från tid till tid, och i Peterskyrkan slutligen – om vi fick – skulle vi tala om korsfästelsestraffet.

Jag har full förståelse för att man inte vill ha reportageteam springande omkring inne i kyrkan och blev närmast förvånad när det verkade som om vi först fick tillstånd.

För tillstånden var klara nämligen, var beskedet vi fick från Vatikanen. Det enda vi behövde göra var att faxa en kopia av ansökan till det svenska kontoret, och det var först därefter problem uppstod. Vi fick veta att det svenska kontoret inte kunde "förorda oss" och på måndagen drogs alla tillstånd eller löften om tillstånd in från Vati-

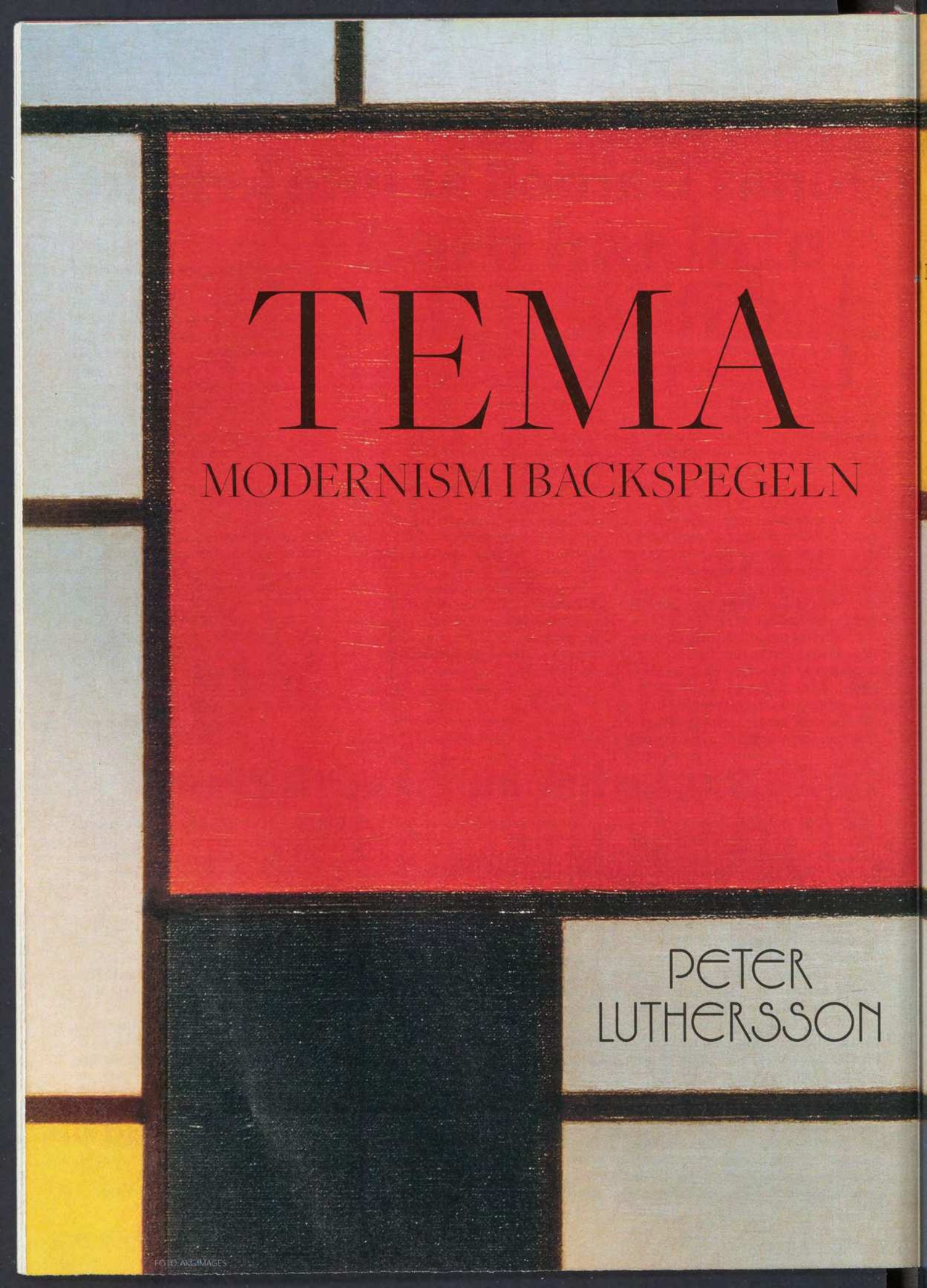
kanen med motiveringen att Jonas Gardell säger fel saker.

Det indragna tillståndet gällde inte bara kyrkan utan också museum och marknadsstånd.

Representanter för det svenska kontoret gick ut i pressen och liknade mig vid en antisemit i en synagoga men påstod sedan att det alls inte hade med mig personligen att göra och att ingen på det svenska kontoret haft någon som helst kontakt med Vatikanen.

Utän att vara kränkt måste man ändå ha rätten att ställa frågorna: Varför vill ett av Sveriges största kristna samfund sätta käppar i hjulet för ett seriöst tv-program om kristendom? Varför går representanter för samma samfund till personangrepp på mig och liknar mig vid en antisemit och Sverigedemokrat? Varför påstår man sig vilja skydda sina "heliga rum" när det är frågan om museum och souvenirbutiker?

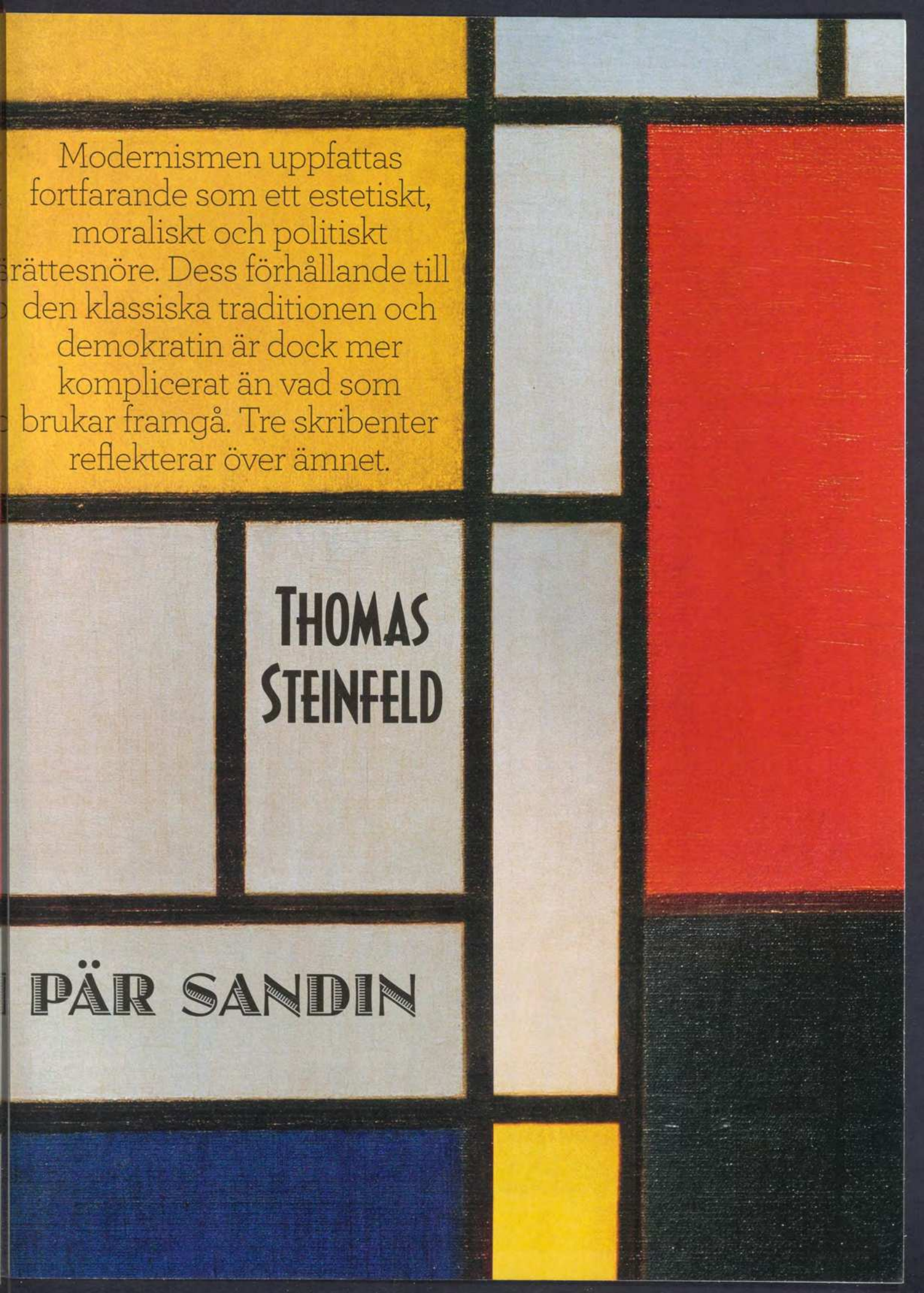
Jonas Gardell är författare.

TEMA

MODERNISM I BACKSPEGELN

PETER
LUTHERSSON

Modernismen uppfattas
fortfarande som ett estetiskt,
moraliskt och politiskt
rättesnöre. Dess förhållande till
den klassiska traditionen och
demokratin är dock mer
komplicerat än vad som
brukar framgå. Tre skribenter
reflekterar över ämnet.

**THOMAS
STEINFELD**

PÄR SANDIN

Modernismens ockulta rötter

Modernismen har en bakgrund inom teosofin. Förståeligt nog talar dess anhängare idag inte gärna om detta.

Av Thomas Steinfeld

Till modernismen hör en egen hjältesaga. Det tycks vara självklart vilka personer som skall få de längsta kapitlen: Galileo Galilei och Isaac Newton, de två som lade grunden till den vetenskapliga världsbilden; Immanuel Kant, som befriade människan från hennes självförvållade omyndighet; Karl Marx, Charles Darwin och Sigmund Freud, som lösgjorde människan ur teologin och gav henne den egna historien; och Albert Einstein som återförenade kosmologi och fysik. Och så fortsätter hjältesagan mot ett alltid öppet slut i förhoppningen att nya hjältar skall träda fram, redo att fullända vetenskapens herraväld över tillvarons villkor. Men finns det också fallna hjältar, sådana som under åtminstone en del av sin tid verkade ha öppnat nya vetenskapsområden för att sedan ha blivit överbevisade och åtminstone halvt glömda?

Visst finns de, och de är inte få. Franz Xaver Mesmer var en sådan nyskapare. Under det sena sjuttonhundratalet utvecklade han en teori om magnetismen som både den döda och den levande världens princip, detta till hela Europas fascination och förtjusning. Eller ta läran om "hysterin", vars främste propagandist, neurologen Jean-Martin Charcot, mellan 1860 till 1890 bekämpade kvinnans mentala besvär genom att visa upp hypnotiserade damer för allmänheten. Han var en av sin tids främsta läkare, men den medicinska diagnosen "hysteri" försvann med hans död. En lära finns det dock, som var mer inflytelserik än alla dessa spekulationer. Och fastän den är nästan helt glömd idag så hör dess konsekvenser och verkan ännu till vår världsbild och genomtränger fortfarande de flesta föreställningar om modernismen. Jag tänker på teosofi, en salig röra av mer eller mindre vackra infall från de stora religionerna, från platonism, astrologi och mysteriekulturer.

Rörelsen stiftades år 1875 av Helena Blavatsky, ett medium av rysk-tysk härkomst, och Henry Steel Olcott, en avdankad officer från nordstaternas armé och framgångsrik jurist. Det första teosofiska sällskapet i New York följdes snabbt av liknande föreningar i Liverpool, London och på Korfu, i Mumbai och i Tyskland. Redan innan rörelsen splittrades år 1910 hade den vunnit insteg också i konstnärernas värld. James Joyce och Arnold Schönberg, de italienska futuristerna och Bauhaus-rörelsen, Frantisek Kupka och Kasimir Malevitsch, en stor del av modernismen inom bildkonst, musik, litteratur och arkitektur var inspirerad av teosofin, i en sådan omfattning att man inte kan tänka sig den ena utan den andra.

Det finns ett stort missförstånd när det gäller ockulta rörelser: att de skulle vara anti-moderna, representera en flykt bort från en alltmer industrialiserad, teknisk och upplyst värld. De flesta uppstår tvärtom som försök att överföra den vetenskapliga världsbilden till den icke-sinnliga verkligheten och deras uppkomst är bunden till en viss historisk situation. När Hans Christian Ørsted hade upptäckt att varje elektrisk ström är omgiven av ett magnetfält, när André Marie Ampère kommit på att ett magnetfält utövar en kraft på en elektrisk ström, när Michael Faraday funnit att elektriciteten eller magnetismen inte var innesluten i vissa föremål utan uppstår mellan dem – inom ett elektromagnetiskt fält – när James Clerk Maxwell hade räknat ut att fältet måste kunna röra sig i vågor, så öppnades en ny fysikalisk dimension som genast provocerade fram metafysiska spekulationer. Ty elektromagnetismen är en fysisk realitet som varken kan iaktas med mänskliga sinnen eller uppfattas i bild. Och trodde inte Maxwell själv på en egen "eter" som bärare av »

MODERNISM I BACKSPEGELN

Par med ung, kvinnlig ande. Foto från omkring 1920.

FOTO: FLICKR COMMONS/NATIONAL MEDIA MUSEUM

elektromagnetismen? Kunde de elektromagnetiska vågorna inte vara det fysiska uttrycket för en metafysisk varelse som höll världen samman i sitt inre i form av en "världseter", ett "fluidum" eller en "själ"? Upptäckten att det fanns en lika abstrakt som rörlig kraft som kunde genomtränga allt och finnas på alla ställen, hade vid mitten av artonhundratalet en verkan på människornas fantasi som måste varit lika utopisk, lika hoppigivande och skräckfylld som upptäckten av atomkraften ett sekel senare.

När, med början i Förenta staterna år 1848, "knocking ghosts" ("bordsandar" som är närgångning annat än "poltergeister") gjorde sin spektakulära entré i västvärlden, så speglade de utvecklingen inom fysiken och dess praktiska användningar: inte så mycket för att det var första gången som man trodde sig kunna kommunicera med de döda, utan främst för att själva kommunikationsformen liknade telegrafen som just under dessa år höll på att erövra världen. Istället för att tala eller förmedla budskap medelst tankeöverföring använde sig bordsandarna av en teknik som man kände igen efter Samuel F. B. Morses alfabet från 1837. Dessutom liknade anordningen som var själva förutsättningen för att kalla på ett spöke i mycket det som då skedde inom naturvetenskapen. Ty den ockulta seansen är alltid också ett experiment: den följer strängt metodiskt, den är så långt som möjligt befriad från all påverkan utifrån, den liknar en färd med osäker utgång. Bordsandarna var en oerhörd framgång. Ledsagad av tidningarna svepte de först genom hela Nordamerika. Sedan erövrade de Europa, där rörelsen började i de borgerliga salongerna för att sedan röra sig nedåt i den sociala hierarkin. Ännu 1923 deltog Thomas Mann vid en seans i München, varpå han skrev en berättelse om det "omöjliga som ändå händer".

Teosofin hade sina egna teorier om dessa "vibrationer" (uttrycket tillhör denna rörelse, här finns ursprunget till alla "good" och "bad vibrations"), den gick mycket längre än "bordsandarna" med sina enkla spiritistiska experiment och förklarade elektromagnetismen som sådan som en högre form av "stoff": ännu materia, men redan andlig. Och den omfamnade så mycket som möjligt de nya fysikaliska och kemiska upptäckterna. När fotografien slog genom på allvar under sjuttioalet – överhuvud taget ett hemskt medium då det kan framställa det förflutna som någonting livs levande – så fick den genast bevisa de spiritistiska sanningarna genom att dokumentera de dödas materiella närvaro: försöken att fotografera överjordiska varelser, spöken och andar, blev ett av den nya teknikens första stora användningsområden. En dokumentation över ockultismens betydelse för den tidiga fotografien finns numera i den väldiga utställningskatalogen *The Perfect Medium. Photography and the Occult* (Yale University Press, 2004), utgiven av Clément Chéroux och Andreas Fischer.

Visst, Honoré de Balzac var kanske inte riktigt klok och halvt drogad när han blev så intresserad av Emanuel Swedenborg att han skrev *Louis Lambert* och *Seraphita*, och August Strindberg var möjligen en minst halvgalen enstöring när han försökte att tillverka guld i ett litet rum i ett nergånget hotell i Paris. Men hur är det med William James, bror till författaren Henry James och en av den moderna psykologins

grundare? Han försökte tala med de döda. Varför ägnade sig Arthur Conan Doyle under senare år helt åt spiritismen och blev ordförande i en hel rad ockulta föreningar? Vad fick Robert Musil att i *Mannen utan egenskaper* drömma om "det andra tillståndet", och hur kom det sig att Franz Kafka besökte Rudolf Steiners föreläsningar i Prag och fann honom "mycket stimulerande"? Varför samlades "mästarna" i Bauhaus-rörelsen i seansen där de försökte skapa "den nya människan" genom att låta henne bo i absolut rena former? Nej, ockultismen var – och är fortfarande, all sekularisering till trots – den moderna konstens mäktigaste drivkraft. Och den är, i strid mot allt tal om nyskapande och avantgard, av genomträngande konservativ karaktär: den tar strid mot "ytligheten", den "moderna människan" eller den "industrialiserade världen", även när den, som i futurismen eller i Bauhaus-rörelsen, verkar vara innerligt förknippad med naturvetenskapens, teknikens och samhällets framsteg.

När Wassily Kandinsky år 1910 skrev *Om det andliga i konsten* – sitt konstnärliga manifest – utnämnde han teosofin inte bara till sin främste medkämpe i kampen mot en alltför materialistisk värld utan också till budbärare av en "ny uttrycksform", ägnad en alldeles ny "sanning" som enbart kunde framställas i abstrakta former. Den symbolistiska författaren Maurice Maeterlinck, som år 1911 fick Nobelpriset i litteratur, fann själens "föremålslösa vibrationer" i Arnold Schönbergs "rena klang". Listan över konstnärer som försökte gestalta vad teosofin lärde, skulle kunna fortsättas i det oändliga. Hur imponerande stor rörelsen faktiskt var får man en aning om när man bläddrar i den väldiga fotoboken *Ockultism och Moderne*, katalogen till en utställning i Schirn Kunsthalle i Frankfurt, publicerad år 1995. Varken bok eller utställning fick då den uppmärksamhet de borde haft eftersom de rörde vid en obekväms sanning: att man här kunde beskåda fundamenten till den uppfattning om konst som efter andra världskriget kom att härska över den intellektuella kulturen i hela västvärlden. Den abstrakta konsten försöker kanske gestalta människans yttersta frihet, men den vilar på ett fundament av spöken. Att denna insikt inte är särskild populär fick förresten redan den brittiska historikern James Webb känna av när han utan framgång publicerade de grundläggande studierna *The Occult Underground* (1974) och *The Occult Establishment* (1976).

När den "klassiska modernismen" idag firas som subjektivismens stora genombrott inom samhället måste man komma ihåg att mycket av det estetiska avantgardet var påverkat av ockultismen. Alla försök att bryta igenom till en ny dimension inom konsten hade en kryptoteologisk bakgrund: inom musiken såväl som inom bildkonsten och litteraturen. Den tidiga modernismen var en kritisk, till och med en revolutionär rörelse, och när den förstörde det figurativa sättet att måla, när den plockade isär grammatik och syntax för att ägna sig åt fragment av meningar och verser, eller när den bytte harmoniläran som dittills hade grundats på fysikaliska förhållanden mot en godtycklig (eller matematiskt organiserad) tonföljd, så skedde det i förhoppningen att kunna kämpa sig fram till en total innerlighet – den tyske filosofen Christoph Türcke beskrev denna rörelse i boken *Fundamentalismus* (2004). Man sträövade efter det "väsentliga", efter möten själ till själ, så omedelbart att ingenting i den traditionella konsten skulle kunnat mäta sig med detta. Motivet är alltså religiöst, vilket man inte medger; det tillhör en teologi utan kyrka. Istället fungerar konsten som ett slags estetiskt bevis för att det finns inte bara ett andligt syfte med livet utan också för andens reala existens. Den skall förkroppsliga en högre sanning, även om man inte har någon föreställning om vad den skall innebära.

Därför slutar bildkonsten att avbilda föremål och varelser, därför blir den först till abstraktion och sedan till koncept. Det som den nu-

MODERNISM I BACKSPEGELN

mera vill visa är alldeles för "fint" (Wassily Kandinsky) för att skildras i mer eller mindre vardagliga former, med traditionella harmonier eller med vanliga ord och meningar. Fyra hundra år efter att bildkonsten i den protestantiska världen – med Hans Holbein den yngre, Albrecht Dürer, Tilman Riemenschneider – tagit avsked från det sakrala (som i de katolska länderna fick leva två sekel till, men under tilltagande mjuka eller "barocka" former), kräver konstnärerna tro, andakt, den totala inlevelsen. Och så slutar målningarna att vara bilder, skulpturer löses upp i installationer, meningar är inte meningar längre utan brottstycken, och harmoniläran har tappat sitt grepp om musiken. Istället låtsas alla dessa moderna konstverk att vara anden själv i sin omedelbara inkarnation. Men anden visar sig inte, den finaste teknik till trots, och ju mer konstnärerna försöker, ju andligare det skall bli, desto mer blir de tvungna att göra någonting som de tidigare helst undvikit: förklara sig, gripa till ord för att förtydliga det som borde varit tydligt från första början. Den galopperande semantiken, den ändlösa pratsamhet som kännetecknar så mycket av den estetiska modernismen har sitt ursprung i detta dilemma mellan ordlösheten och tron i det överjordiska.

Och om det i begynnelsen ännu fanns hopp om att den nya konsten skulle kunna fullfölja sina anspråk om tiden bara vore mogen, så inträffade det knappast; den närmast subkulturella tillvaro den under långa decennier var hänvisad till är ett tydligt tecken på detta. I själva verket har den moderna konstens sätt att fundera över sig själv haft mer framgång än modernismen själv. De så välkända anspråken på att "gå emot förväntningarna", att "möta människan bakom masken" eller befria sitt "inre jag" har blivit till en fast attityd i den annars så föränderliga konstvärlden. Men med denna hållning är alla nutida konstnärer arvtagare till den esoteriskt inspirerade estetiska modernismen, och med denna hållning är avantgardismen själv ett förflutet som inte förgår – trots att den nu är hundra år gammal, och trots att brytandet av allehanda konventioner och traditioner redan för länge sedan blev en konvention i sig själv. "Det är svårt att tränga igenom ensamhetens skal", skrev Anna Odell, när hon i våras försökte att rättfärdiga sitt konstverk som slutade i åtal och domslut. "Vad är det som gör att vissa människor får en att känna sig levande? Hur kommer man en annan människa nära?" Hörs det hur hon fortfarande väntar på ett möte med bordsanden, och förstår man hur gammalmodig denna kallelse är?

Listan av bekännande esoteriker inom konsten kan fortsättas fram till våra dagar. Den australiensiska författarinnan Katherine Mansfield, en av de mest klarsynta, illusionslösa människobeskrivarna någonsin, slutade sina dagar hos den grekisk-armeniske spiritisten Georges I. Gurdjieff i Fontainebleau – samme "vishetslärare" som inspirerade arkitekten Frank Lloyd Wright, regissören Peter Brook och pianisten Keith Jarrett. Och nu skall vi inte tala om att hela populärkulturen är fylld av schamaner, väckelsepredikanter och tungomålstalare. Men konstigt nog tror de flesta konstnärer, och än-

nu mera kritikerna, att de lever i en fullständigt sekulariserad värld. Hur kan man vara så blind för sig själv? Att inte se teologin som den drivande kraften bakom den nutida konsten är som att titta på en väldig landmassa på kartan och inte lägga märke till namnet "Ryssland", skrivet med stora bokstäver tvärs över hela sidan.

Det fanns en tid, och den var inte kort, när den moderna konsten var synonym med uppbrott, med det nya, det andra, med revolten. Under mer än tvåhundra år hade den satt sig upp emot etablissemangets alla institutioner, hade uppfunnit sin egen autonomi om och om igen, hade gjort uppror mot akademierna och oavbrutet trängt framåt, i ständig konflikt med publiken, med kritikerna, med konstmarknaden. Men revolten är numera över, på alla fronter, och när den moderna konsten får arrangera sina stora mässor, från Documenta i Kassel till biennalen i Venedig och skulpturparken i Wanås, så strömmar folk dit som om det gällde Kiviks marknad. Den moderna konsten är buren av en så tjock konsensus mellan konstnärer, kritiker, åskådare, funktionärer, kuratorer, professorer, gallerister och köpare att det inte finns utrymme för substantiell kritik. Aldrig någonsin torde det ha funnits en konst som varit så akademisk, så etablerad, så statlig som den nutida.

Det har tagit femhundra år innan konsten nådde detta tillstånd. Eller snarare: innan den fick komma tillbaka till detta tillstånd. Ty renässansens uppbrott från det normativa, från hantverkets relativt enkla överenskomelser mellan uppdragsgivare och konstnär, var bunden till en intellektualisering. Från sena medeltiden fram till våra dagar var konsten därför buren av föreställningen av en högre betydelse, av någonting symboliskt. Det var på den punkten alla konflikter om konst började. Ser man tillbaka till det gångna seklet, tycks vändningen mot det abstrakta och esoteriska varit det avgörande steget bort från intellektualiseringen. Numera tycks konsten igen vara konst av alldeles egen kraft. Att gestalta ett mer eller mindre djupt eller hemlighetsfullt budskap verkar inte längre vara ett mål. Istället tycks konsten vara tänkt, från Damien Hirst till Ai Wei Wei, från Jeff Koons till Neo Rauch, som något slags upphöjd spegelbild av världens tillstånd.

Det är kanske därför som den senaste konsten så ofta söker sig till det banala och det vanliga, till *objets trouvés* och vardagssituationer. Men det betyder också att den har blivit sakral igen, utan att veta och att vilja veta det. Ty det är enbart den religiösa konsten som inte behöver någon förklaring eller tydning. Den är ju ett rent uttryck av en högre makt. Och den möttes med enbart fromhet, i förtroendet för att man i och genom det konstnärliga föremålet fick möta Gud själv.

Det är på så sätt som den esoteriska tron att man genom konsten kan få kontakt med en metafysisk, helig sfär kommer till fulländning: i vördnaden för det fullständigt banala. Men det betyder inte att konsten därför blir billig eller lättillgänglig. Tvärtom: när Ai Wei Wei för två år sedan bjöd 1001 kineser till Documenta i Kassel, när en flygresa till kocken Ferran Adriàs restaurang nära Barcelona får betraktas som ett konstverk, så avspeglas den oändliga respekten för denna konst redan i kostnaderna. Summan av pengar och möda som gjutningen av en skulptur i brons krävde under det tidiga 1600-talet ter sig förmodligen ganska beskedlig efter sådana tillställningar. Det blir då rimligare att jämföra med pilgrimsresor eller gudstjänster för stora folkmassor.

Därför borde bedömningen av dessa konstverk inte längre vara en uppgift för konstkritiken. Istället väntar vi på den kritiska teologins återkomst.

Thomas Steinfeld är kulturchef på *Süddeutsche Zeitung*. Hans senaste bok är *En stor man. Axel Munthe och konsten att förse livet med mening* (2009).

När den "klassiska modernismen" idag frisas som subjektivismens stora genombrott inom samhället måste man komma ihåg att mycket av det estetiska avantgardet var påverkat av ockultismen.

Antikt ideal

Många tror att modernismen är klassicismens motsats. Men modernister som till exempel T. S. Eliot och Ezra Pound kände leda över romantikens excesser och sökte sig till därför till de stramare, klassiska uttrycken.

Av Pär Sandin

S om klassicism betecknas de estetiska uttryck som utger sig för att ta den grekiska och romerska antikens konst, litteratur och arkitektur till förebild. Men varje klassicism utgör ett eget estetiskt universum. Varje tid och plats har i antiken sett det den själv vill se, skapat sig en klassisk forntid till sin egen avbild, eller ibland inte brytt sig så värst mycket om forntiden överhuvudtaget utan bara valt ut några enstaka former och manér och av dessa skapat något eget. Jämför den svala elegansen hos våra gustavianska möbler och slott med Sankt Petersburg vid samma tid, dess färgsprakande pilasterfasader och förgyllda möblemang – en klassicism som varken kunde eller ville skaka av sig rokokons karnevaliska excesser. I Petersburg satt Derzjavin och skrev patosfyllda, energiskt vibrerande Horatiusefterbildningar, lika långt från Kellgrens avmätta sätta som Rastrelli från Carl Fredrik Adelcrantz. Den imposanta mellaneuropeiska barocken; Napoleons empire; Swinburnes, Walter Paters och Oscar Wildes helle-nofila engelska svärmerier – alla radikalt skilda stilar och temperament, som på ett eller annat sätt kan sägas vara "klassicistiska".

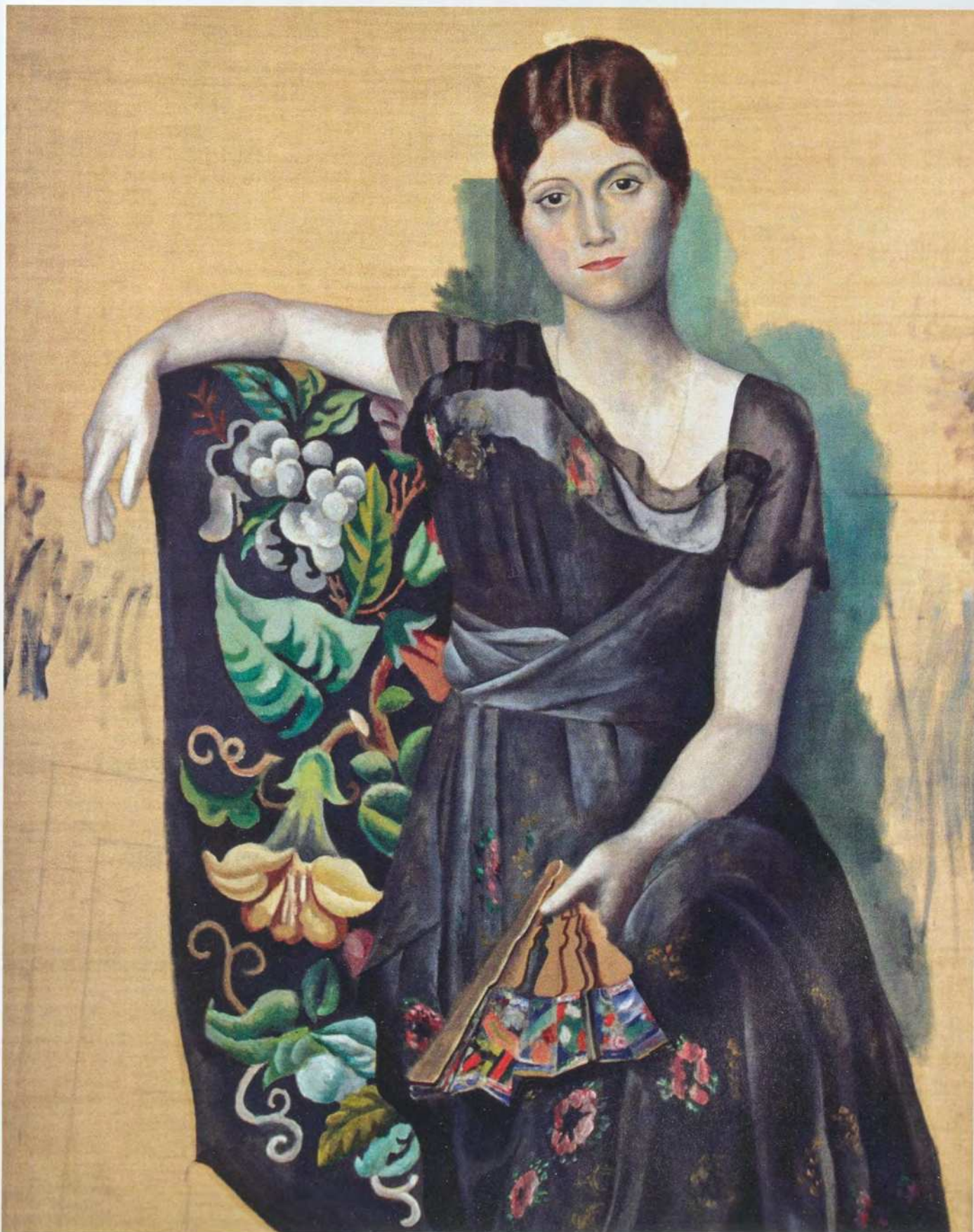
En annan klassicism, som sällan behandlas som den relativt enhetliga strömning den faktiskt var, inom såväl konst och arkitektur som litteratur, är den som gjorde sig gällande i det tidiga nittonhundratalet. Dess estetik har kommit i skymundan, åtminstone som klassicism betraktad, då den åtminstone i litteraturhistorien vanligen sorteras under modernismen, närmare bestämt i det fack som ibland kallas "högmmodernism". Inom konsthistorien har man lite mer förfinade kategorier, och här finner man begrepp som tjugutalsklassicism och nordisk klassicism inom arkitekturen, och *Neue Sachlichkeit* och *Retour à l'ordre* inom bildkonsten. Även konsthistorikerna, särskilt de som specialiserar sig på nittonhundratalet, vill dock gär-

na hålla sig inom ramarna för den stora berättelsen om modernismen och dess fiender, och beskriver därför vanligen nittonhundratalsklassicismen som en "reaktion" mot densamma. Men detta är en tillrättaläggande efterhandskonstruktion: nittonhundratalsklassicismen är lika gammal som modernismen själv, och snarare än en reaktion mot modernismen låter den sig beskrivas som en modern strömning (om än inte "modernistisk"), som ställer sig antagonistisk till en gammal, till synes oöverbinnerlig hydra: nämligen romantiken.

Man får föreställa sig att konstnärer och författare vid nittonhundratalets början kände en nästintill oändlig leda vid romantiken, den grundstämning som i över hundra år hade behärskat det estetiska livet i Västvärlden. Trots försök till motstånd med strömningar som realism och naturalism hade den ständigt återtagit initiativet, med två nya huvuden för varje avhugget, nya varianter av det subjektiva patos som föreföll vara nästintill oskiljaktigt från konsten själv. Till senromantiken hörde symbolismen och den "dekadenta" stil som på något märkligt sätt hade lyckats införliva hela den naturalistiska världsåskådningen med ett romantiskt paradigm, med ett stiliserat romantiskt bildspråk (jugend). Även impressionismen och expressionismen kan beskrivas som nya varianter av den romantiska subjektivismen, liksom i viss mån de tidiga stollemodernismerna: dadaismen, futurismen, och så vidare.

Vad man inte förstod var att man inte kan göra uppror mot någonting vars essens innefattar upprorets idé. Varje estetiskt uppror absorberas omedelbart av romantikens kropp och blir en del av den själv: upproret är per definition romantiskt.

MODERNISM I BACKSPEGELN

Olga i fåtölj, målning av Pablo Picasso från 1917.

FOTO: BENAINOUS-SCORCELETTI/BL

Edith Södergran.

Det var Nietzsche som mest inflytelserikt föreskrev en annan angreppspunkt: inte en realistisk eller modernistisk, utan en klassicistisk. Han påpekade att man kan angripa romantiken med en klassisk arsenal, om man nämligen i det klassiska ser någonting annat än 1700-talets krusiduller och 1800-talets platonska transcendens. Vapnen hette ordning, objektivitet, enkelhet, konkretion och metafysisk minimalism. Själv tog Nietzsche särskilt fasta på den sistnämnda faktorn, och det kom an på engelsmännen, eller närmare bestämt de anglifierade amerikanerna, att applicera ett stramt klassiskt program av detta slag på litteraturen. År 1911 beskriver Ezra Pound sin fastmō Hilda Doolittles ("H. D.") poesi som "objektiv – inget slirande – direkt inte en massa onödiga adjektiv och så vidare. Ett rakt språk – rakt som grekiska" (översättning av Gunnar Harding i *Vortex – den väldiga virveln i London: Ezra Pound och hans epok 1908–1922*, 1990). Det Pound beskriver – ett språk rakt som grekiska – och döper till "imagism" blir också hans eget estetiska program för de år som ska följa: en knapphetens och konkretionens klassicistiska poetik, som samtidigt innebär en förnyad syn på antiken: en klassicism som bryter sig lös från romantikens och idealismens ok.

Samma klassicistiska program finner vi i T. S. Eliots kritiska skrifter, till exempel i en anmälan av en Euripidesöversättning gjord av Englands vid tiden (1920) mest upphöjde klassiska filolog, Oxfordprofessorn Gilbert Murray. Jag citerar ett längre stycke av denna recension här, som är särskilt belysande för den tendens jag vill beskriva. Eliot tar för givet att hans läsare kan stava sig igenom grekiska citat och jämföra med Murrays engelska; jag har ersatt grekiskan med mer eller mindre ordagranna svenska översättningar:

Att dagens mest framträdande grekiska propagandist nästan vanemässigt använder två ord där grekiskan behöver ett, och där det engelska språket kan tillhandahålla ett åt honom, att han återger [skugga] med "grey shadow", och att han spänner ut den grekiska

knappheten så att den fyller ut William Morris' lösa ram och urvattnar den grekiska lyriken till Swinburnes flödande dimma, det är inte fel av infinitesimal insignifikans. [...] *This thing undreamed of, sudden from on high, / Hath sapped my soul: I dazzle where I stand, / The cup of all life shattered in my hand.* [...] Grekiskan lyder [Men denna oförutsedda sak som skett / har förstört min själ. Jag går bort, / har lämnat livets glädje och vill dö, mina kära.] [...] Professor Murray har [...] satt upp en barriär mellan Euripides och oss själva mer ogenomtränglig än det grekiska språket. Vi ska inte klandra honom för att han föredrar, uppenbarligen, Euripides framför Aischylos. Men om han gör det borde han åtminstone förstå att uppskatta Euripides. Och det är otänkbart att någon med en genuin känsla för den grekiska versens uttryck medvetet skulle välja William Morris-kupletten, Swinburne-lyriken, som dess ekvivalent.

Det klassiska innebär alltså en rörelse ut ur den romantiska dimman, mot klarhet och ljus. Eliot fortsätter recensionen med en klassicistisk pamflett där han distanserar antiken – samt dess moderna, postviktoriaiska företrädare – från Goethe, Winkelmann och Schopenhauer å ena sidan och Pater och Wilde å

den andra, vilka han menar är samma idealistiska och romantiska andas barn. Han rekommenderar istället H. D:s strama Euripidesö-

versättningar och Pounds poetiska program.

Överhuvud tycks konsthistorikerna ha förlorat förmågan att skilja mellan klassiskt och romantiskt, trots att man tycker att de borde kunna sin Nietzsche vid det här laget.

Jag vill polemisera lite mot Roger Scrutons artikel "Flykten från skönheten" i *Axess* 7/2008. Scruton är visserligen något på spåren när han identifierar en traditionalistisk estetik hos de tidiga modernisterna, men tar radikalt miste när han försöker påvisa en transcendent idealism hos författaresom Pound och Eliot, när han vill att deras uppfattning om skönheten ska stämma överens med Platons och Kants. Inte så att Eliot och Pound skulle ha trott att skönhet inte existerar, men deras ståndpunkt

var just antitesen till den romantiskt idealistiska: skönheten är ett materiellt fenomen och består i måttförhållanden, färg, rytm, diktion. Detta är den moderna klassicismens credo. T. S. Eliot var förvisso kristen, och både han och i viss mån Ezra Pound såg den katolska kyrkan som den klassiska traditionens förvaltare i Västeuropa. Det är bara det att skönheten även i den högmedeltida thomistiska tanketraditionen är världslig och empirisk, liksom hos Aristoteles själv. Skönhet är "det som behagar vid förnimmelsen" (*cuius apprehensio placet*); en kropps skönhet består "i lemmarnas och färgernas inbördes förhållande" (*in proportione membrorum et colorum*), skriver Thomas av Aquino. "Sökandet efter ortodoxi", som Scruton tillskriver Eliot, innebär anslutning till den katolska kristna kulturtraditionen; men om man vill se detta som relevant för Eliots estetik bör man dra den radikalt motsatta slutsatsen till Scruton, och notera att den katolska tanketraditionen i Aristoteles efterföljd faktiskt företrädde en mer eller mindre antiplatonsk, empirisk estetik.

För att återgå till 1900-talet är den antiidealistiska klassicismen inte begränsad till England och den imagistiska rörelsen, utan genomgående strömning i Europa under 1900-talets första årtionden.

MODERNISM I BACKSPEGELN

Vi återkommer till några av de svenska och tyska namnen. I Ryssland är på tiotalet de så kallade akmeistiska poeterna (av grekiskans akmé, "udd", "höjdpunkt", "blomstring"), främst Achmatova, Gumiljev och Mandelstam, företrädare för samma klassiska estetik, vars strama materialistiska tendens återspeglas i titeln på Mandelstams debutsamling, *Sten* (1912). Akmeisterna använde även begreppet *clarism* (lat. clarus, klar) för en estetik som med sitt betonde av "det exakta uttrycket" och "det tingsliga" i detalj motsvarar den engelska imagismen. Mandelstam förenar på ett intressant vis det klassicistiska med den ryska vurmén för det bysantinskt grekiska, som tidigare framför allt hade avsett det kristna arvet; till exempel i en dikt om Hagia Sofia i Konstantinopel, där den "efesiska Diana" får skänka sina klassiska kolonner till "nya gudar" (kolonner togs till Hagia Sofia från det raserade Artemistemplet på Efesos). Sankt Petersburg, på klassicerande manér benämnt "Petropolis", blir centrum i Mandelstams ryskclassicistiska, från romantik ej helt befriade föreställningsvärld: "I Petropolis det klara skall vi dö/ hos Proserpina, vår härskarinna. / Vi dricker dödlig luft med varje suck/ och varje timma är en dödsstund." (Ur "Petropolis", 1916, övers. Hans Björkegren.)

I klassicismens hemland, Frankrike, hade man länge varit upptagen med spänningsfältet mellan romantiskt och klassiskt. Upprepade klassicistiska frontalangrepp hade anställts på romantiken, redan på 1860- och 70-talen med den så kallade parnass-skolan, som med franskklassicistisk formalism hade vänt sig mot vad man uppfattade som romantisk sentimentalitet och missriktat socialt patos å la Victor Hugo. Denna tendens slogs tillbaka av den romantiska symbolismen, men den grekiskfödde symbolistiske poeten Jean Moréas (1856–1910) byter på nittioalet åter sida och bildar den så kallade *école romane*, den romanska skolan, som hävdar, nu med tydlig chauvinistisk accent, det mediterrana greko-latinska arvet gentemot den nordeuropeiska, i synnerhet tyska, romantiken.

Denna rörelse dränks i svallvågorna från ytterligare en romantik, ty så får man väl benämna den tidiga franska modernismen med Guillaume Apollinaire i spetsen, som i den officiella litteraturhistorieskrivningen har kommit att överskugga det mesta av det tidiga nittonhundratalets litterära liv.

Ar 2009 behöver vi inte ägna så värst mycket mer uppmärksamhet åt de modernistiska upptägen, tycker jag. Intressantare är att vid samma tid, under 1900-talets första årtionden, sitter även i Frankrike konstnärer och författare och arbetar, upptagna med just den klassiska formens problem och den klassiska mytologins arketyper. Det rör sig inte om några obetydliga epigoner, utan om till exempel Proust på hans kammare på Boulevard Haussmann. Den uppmärksamme läsaren av *På spaning efter den tid som flytt* skall finna att Homeros, Horatius och Racine är de poeter som spelar den mest framträdande rollen i Berättarens medvetande, att ärkeklassicisten Poussin vid sidan av Vermeer och "Elstir" är den målare som omnämns oftast, och att de antika gudarna och hjältarna är lika levande i Berättarens associationskedjor som Dostojevskijs romanfigurer.

Ett mer direkt exempel är Paul Valéry. Liksom Proust arbetade han i ensamhet, publicerade enstaka dikter och ett par esoteriska prosaböcker på 1890-talet, men därefter ingenting förrän 1917, då han till synes utan att ta notis om tidens larm ger ut *La jeune Parque*, "Den unga parcen", en femhundra versrader lång dikt på parvis rimmade alexandriner om en romersk ödesgudinna, eller ett medvetande som emblemiskt klätts i denna gestalt. Dikten tar till mot to ett par rader av 1600-talsklassicisten Corneille: *Le Ciel a-t-il formé cet amas de merveilles / Pour la demeure d'un serpent?* ("Har Himlen skapat detta omfång av mirakel/ till bostad för en orm?") Det kan

läsas som ett teodicéproblem men också som en moralisk uppförelse, som ur Valérys perspektiv kunde ha såväl det första världskrigets fasor som en del av samtidens av handling och förvandling besatta tänkare i åtanke: "Gå! jag behöver inte mer din enkla art, / min kära orm. . . jag snärjs, förtrollande gestalt, / hör upp att linda dessa varv av knutar runt mig. . ."

La jeune Parque gör i ett slag Valéry till Frankrikes högst ansedda poet. Apollinaire och hans vapendragare står med hakorna i golvet. Eller kanske blir de inte så överrumplade: inte heller de hade nämligen undgått att fångas upp av den nya andan. Samma år som *La jeune Parque* publiceras, 1917, kommer Apollinaires manifest *Den nya andan och poeterna* (översatt av Marianne Sandels i antologin *Är vi långt från Montmartre – Guillaume Apollinaire och hans epok*, 1995). Där möts den konfunderade kulturradikalen vid sidan av en blotsande rödkindad patriotism av begrepp som "arv", "klassiker", "nationallitteratur", "gamla discipliner" och "den forngrekiska realismen". Det är närmast Moréas program som återupplivas, fast med en modernistisk biton. Apollinaire försöker nu bejaka det nya med klassiskt mytologiska förtecken; till exempel blir Ikaros flykt och Minervas födsel ur Jupiters huvud emblem för det överraskande och för det modernt teknologiska. Snarare än en offensiv radikalism erbjuder manifestet en apologi för en modernism på defensiven: Apollinaire betonar att han och hans krets minsann också är en del av den nya – klassicismen.

Symptomatiskt nog talar Apollinaire om "den forngrekiska realismen", och hävdar alltså, liksom Pound och Eliot, det klassiska som antagonistisk princip till det (tysk-)idealistiska och romantiska, vilket efter världskriget har blivit om möjligt ännu mer förhatligt. Tankegångarna återkommer ett år senare i ett brev till hans vän och modernistiske vapendragare Pablo Picasso:

Jag försöker förnya poesins accent med bibehållande av en klassisk rytm. Men jag vill inte upprepa det som Moréas har gjort. [...] Dessutom vill jag inte bli reaktionär eller börja med pastischer. [...] Vem finns idag som är nyare, mer modern, mer avklädd, fullödigare, rikhaltigare än Pascal? [...] Han berör oss långt mer än en Claudel som bara fyller ut teologiska standardbegrepp och politiska eller sociala truismer med en dos gammal god romantik.

Apollinaire föreslår inte desto mindre Poussin och Le Nain som måleriska förebilder i brev till Picasso vid den här tiden. Han hinner aldrig förverkliga sitt nya estetiska program utan dör bara ett par månader senare, i november 1918. Picasso däremot avlägsnar sig från kubismen – en rörelse som under tiotalet har utvecklats i klassiskt dekorativ, stiliserande riktning – och går från strama porträttkompositioner i den romerska mysterievillans stil till att på tjugotalet behandla även klassiska motiv, kvinnor och pojkar i antik mundering och stiliserade poser.

Den stil Picasso utvecklar brukar beskrivas som plastisk: gestalterna blir massiva, utstrålar kroppslighet, tyngd, materialitet. Det är helt i linje med tidsandan, där skulpturen för en tid har övertagit initiativet inom bildkonsten, och där Constantin Brancusi med strama och klassiskt väldefinierade – på tiotalet ännu till största delen figurativa – former tagit över tätpositionen från de mer naturalistiska och luftigt impressionistiska skulptörerna, Rodin och Degas. Det klassiska i den nya skulpturala stilen kan identifieras som en strävan efter det allmängiltiga uttrycket, i motsats till det romantiskt individuella. I Ezra Pounds kretsar i London företrädde Wyndham Lewis och den i världskriget vid tjugotre års ålder avlidne Henri Gaudier-Brzeska samma tendens. I Italien grundas 1918 konst-tidskriften *Valori plastici*, vars namn sammanfattar tidsandan. Dess huvudärende beskrivs oftast som reaktionärt, men den tar faktiskt »

namn efter en text av Apollinaire i en utställningskatalog tio år tidigare, där han föga negativistiskt hävdade att "de tre plastiska dygdena" är "renheten, enheten och sanningen" (översatt av Mats Löfgren). Tidskriften *Valori plastici* förknippas med rörelsen Retour à l'ordre, "åter till ordningen", där (överskattade) Giorgio de Chirico men också postkubistiska konstnärer som Amédée Ozenfant, Gino Severini och Albert Gleizes gjorde sig gällande åren kring 1920.

När man i Tyskland ville göra samma sak var det klassiska arvet så intimt

sammanflätat med artonhundratalsidealismen att det blev nästan obrukbart för ändamålet. Återgången till en mer realistisk figurativ stil kallas här *Neue Sachlichkeit*, "den nya sakligheten". Den lider emellanåt av den tyska tendensen att med överdriven "ärlighet" välja ut det mest iögonfallande groteska när det ska vara fråga om saklighet – Jan Myrdal har skrivit bra om människosynen som kommer till uttryck i Otto Dix och George Grosz groteskerier, de mest namnkunniga av den nya saklighetens tyska bildkonstnärer. Bland målare med mer lyriska kvalitéer kan nämnas Rudolf Dischinger (1904–1988) och Carlo Mense (1886–1965), där den senare inte skyggade för vare sig mytologiska motiv eller Giorgione-inspirerade medelhavslandskap.

Saklighetens motsvarigheter inom poesin är Gottfried Benn och Berthold Brecht, men även de använder det klassiska arvet med sparsamhet. När det väl förekommer kan man påvisa influenser från två just inte så överraskande håll: Friedrich Nietzsche (Benn) och Karl Marx (Brecht). I Brechts mycket läsvärda efterkrigstidspoesi finner man titlar som "Vid läsningen av en sengrekisk diktare" och "Vid läsningen av Horatius".

Att läsa moderna konsthandböcker kan göra en på dåligt humör, då man förstår hur mycket kunskap om klassisk form som har gått förlorad inom den akademiska konstvetenskapen i och med det modernistiska ideologiserandet. De klassiska strömningarna på tio- och tjugotalen beskrivs nästan uteslutande som "reaktion" och "pastisch" – när man inte försöker rädda sina idoler åt negativismen, som Elizabeth Cowling i den prisbelönta boken *Picasso: Style and Meaning* (2002). Med doktrinär negativism hävdar Cowling att Picasso i själva verket "underminerar" de klassiska idealen, och tar till bevis brev och samtal där han och Apollinaire går till storms mot de tyska artonhundratalsklassicisterna Winkelmann och Lessing. Vad hon underlåter att nämna, eller helt enkelt inte begriper, är att det är just den tyska idealismens begrepp om det klassiska som de franska och engelska klassicisterna vid denna tid vänder sig mot, utan att därför vilja "underminera" det klassiska i sig. De menar sig ha ett eget, korrektare begrepp om det klassiska, befriat från romantikens sentimentalitet.

Överhuvud tycks konsthistorikerna ha förlorat förmågan att skilja mellan klassiskt och romantiskt, trots att man tycker att de borde kunna sin Nietzsche vid det här laget. Oförmågan att skilja mel-

lan Aristoteles och Platon är symptomatisk. Det finns ett behov att alltid se Platon i kulisserna när en konstnär är upptagen med formens problem. Man kan i en annan förhållandevis ny handbok över modern konst, *Art Since 1900* (2004), läsa om Ezra Pounds tidiga intresse för Brancusi. Pound säger att Brancusis verk är "huvudnycklar till formens värld". Detta förklarar handboken med att han lägger ett "platonskt" perspektiv på Brancusis skulptur, och hävdar att Pound uppfattar "Brancusis skulpturala begåvning som en genialisk förmåga att frigöra eidetisk form – den rena 'idén' – från det ursprungliga blockets fysiska materia". Men den aristoteliska *formen*, som Pound anspelar på, är inte samma sak som den platonska *idén*! Det rakt motsatta förhållandet gäller, åtminstone på den filosofiska lekmananivå där Pound befann sig. Aristoteles "former" utgår från materien, appliceras på materien, och har inget behov av de platonska idéerna. Aristoteles vände ju sig i själva verket uttryckligen mot den platonska idealismen och menade sig vederlägga den. De nya klassicisternas tal om form är inte heller idealistiskt, utan just aristoteliskt, sinnligt. Detta gäller för hela den klassicism som tar form inom konst och litteratur på tjugotalet: det är inte fråga om en anti-modernistisk reträtt eller reaktion så mycket som ett fullföljande av de klassiska, antiromantiska strömningarna från seklets början.

Inom de bildande konsterna får denna klassicism under perioden fram till och med femtiotalet även ett stort populärt genomslag. Hela den så kallade Art deco-stilen inom industridesign och arkitektur bygger på de klassiska formidealerna så som de formulerats under nittonhundratalets första årtionden. På våra breddgrader kan man också framhäva den "nordiska klassicismen" inom arkitekturen, där namn som Ivar Tengbom och Gunnar Asplund företrädde en mycket stram och sparsmakad klassisk stil, vilken ibland kallas "Swedish grace" utomlands – eller varför inte bildesignen från fyrtio- och femtiotalen, där till exempel Volvos PV- och Amazonmodeller förenade användarvänlighet med klassiska linjer på ett sätt värdigt de romerska akvedukterna.

För att runda av med poesi är jag inte ensam om att påpeka att den svenskspråkiga modernismen fram till och med femtiotalet är intimt sammanknippad med klassicism. För att bara nämna några: Edith Södergran, Vilhelm Ekelund, Gunnar Ekelöf, Gunnar Björling, Erik Lindegren, Rabbe Enckell, Karl Vennberg, Lars Forssell och Tomas Tranströmer laborerar med klassiska begrepp och former i sin lyrik, och flera av dem använder sig av klassiska versmått. De så kallade traditionalisterna å andra sidan, Österling, Selander, Silfverstolpe med flera, har snarare romantiska än klassiska förebilder. Det gäller även Hjalmar Gullberg, trots hans gedigna klassiska skolning. Å andra sidan företrädde Johannes Edfelt ett ambitiöst projekt för att förena den svenska romantiska traditionen med en uppstramad klassicism i Ezra Pounds anda.

Hos högmodernisterna kunde det klassiska fungera som poetiskt korrelerat till en spleenframkallande prosaisk modernitet. Men det var inte alls alltid så humorbefriat som deras kritiker kunde hävda. Läs till exempel Erik Lindegren, här iklädd Zeus gestalt och på nära nog samtida manér lamenterande en ohemul huvudvärk (ur "Zeus kunskapsteori", 1954):

Trefalt förbannade Intermittenta,
trefalt förbannade Impertinenta
Pallas Athene!

Som varje morgon
fullrustad springer fram
ur Vårt huvud. ...

...

Pär Sandin är försteamanuensis i grekiska vid universitetet i Bergen

Modernister lockades av det totalitära

Litteraturvetare tror ofta att man kan studera texter utanför historiska sammanhang. Men vill man förstå den modernistiska strömningen måste man inse att dess företrädare var utopister som ville se ett nytt samhälle och en ny människa.

Av Peter Luthersson

Litteraturvetare har i alltför hög grad intresserat sig för litteraturens historia och i alltför liten grad för historiens litteratur. I enhetlighet med en ännu förhärskande ämnesstradition tenderar litteraturen att betraktas som ett slutet rum, en värld för sig vid sidan av världen. Trädar löper mellan verk och verk men inte mellan verk och yttre verklighet. Litteraturen förändras enligt sina egna lagar och oberoende av skeendena i det samhälle eller den tid som omger den. Litteraturforskaren kartlägger stilistiska grepp och förändringar i berättarteknik, laborerar med betydelser bortom den skapande individen och höjda över de historiska omständigheterna.

Mönsterbildande för många av litteraturforskningens tolkningsstrategier under de kommande decennierna blev den närläsning som kort efter andra världskriget kraftfullt lanserades och snabbt spred sig. Litteraturforskarens blick skulle aldrig för en bräkdal av ett ögonblick lämna själva den litterära texten. Allting som var värt att iakttas fanns inkapslat i verket. För de litterära modernisterna var denna tolkningspraxis enastående gynnsam. Man slapp undan besvärande frågor om sin ideologiska orientering, utopiska dimension och politiska praktik. Så var närläsningen konstruerad och propagerad av litteraturforskare som stod de litterära modernisterna nära. *New Criticism* kallades fenomenet. Dess barn och barnbarn är

alltså legio. (På senare år har närläsarna blivit utmanade av litteraturforskare som uppsöker historien – men då dessvärre främst för att kunna moralisera över den.)

En litteraturforskare som intresserar sig för historiens litteratur snarare än för litteraturens historia går till de litterära modernisterna med andra frågor än sådana som rör litterär teknik och stil. Den litterära modernismens genes relateras till modernitetens genombrott, betraktas som *en* reaktion på den eruptiva frambrytningen i 1800-talets mitt av ett samhälle präglad av ny teknologi och massmarknad, en teknologi och massmarknad som i grunden förändrade livsrummet och levnadsbetingelserna. Den litterära modernismens kulmen förläggs till tiden kring första världskriget, då författare i stort antal betraktade den aktuella reaktionen på moderniteten som adekvat eller helt enkelt omfattade den som ett oreflekterat förgivettagande. Den litterära modernismens avtyning sätts i samband med de förändrade villkor för världsbildsformande som den gigantiska kraftmätningen mellan å ena sidan liberalism, kapitalism och demokrati och å andra sidan totalitära ideologier och regimer innebar, en kraftmätning som i och med andra världskriget kom till våldsam urladdning men som bevarade sin aktualitet genom kalla kriget.

En problemställning blir oundviklig om litteraturforskaren som »

studerar den litterära modernismen intresserar sig för historiens litteratur, nämligen frågan om de litterära modernisternas inställning till de totalitära ideologierna och regimerna. Den litterära modernismens kulminationsfas kan kallas högmodernism, och också högmodernismen har självfallet en kronologi och kan beskrivas som en process. De litterära modernisterna ville rädda individen och originaliteten i en tillvaro som föreföll mer och mer präglad av "massan" och det uniforma. Det var basen för just deras reaktion på moderniteten.

De litterära modernisterna ville rädda individen och originaliteten i en tillvaro som föreföll mer och mer präglad av "massan" och det uniforma. Det var basen för just deras reaktion på moderniteten.

Frågan om inställningen till de totalitära ideologierna uppkommer som en följd av att den litterära modernisten i gemen efter hand blev mer och mer radikal i sin syn på individualitetsskydd och individualitetshävdande och kom att betrakta de svarta, röda eller bruna fascisternas som tänkbara bundsförvanter. Vederbörande kunde fantisera om eller engagera sig i omstöpningen av samhället och levnadsformerna eller upprättandet av en varamässig elit inom det totalitära ram, en omstöpning och ett upprättande som gärna fick vara av våldsam natur. Drömmen om och bejakandet av våldet vann spridning, ett våld som skulle riktas mot massmänniskorna, de sig till förblandning lika, de alltför många, de platta, likgiltiga och medelmåttiga. Drömmen och bejakandet sloknade hos de flesta litterära modernister, dock inte hos alla, när de totalitära samhällenas vardagsbrutalitet blev konkret och uppenbar. Därmed pyste också den mesta luften ur den litterära modernismen.

Ideologiska färdvägar inom den litterära modernismen framgår av figuren härintill. (Jag har där också tagit med Salvador Dalí, förvisso i huvudsak en bildkonstnär. Orsaken är att jag vill dra uppmärksamhet till den samtida svenska konstkritikens spridda uselhet. En utställning av norskt figurativt måleri på Edsviks konsthall sommaren 2009 blev föremål för anklagelser om nazistanstuckenhet, detta av det enda skälet att också konstkoryféerna i Tredje riket föredrog oironiskt och delvis arkaiserande figurativt måleri. En Dalí-utställning på Moderna museet hösten 2009 föranledde spaltmeter på spaltmeter med reklamprosa. Snart sagt ingenstans fanns minsta ideologiska problematisering, trots att här till skillnad från vad som gäller det nyss nämnda norska måleriet verkligen finns anledning till sådan. Bland föremålen på utställningen fanns exempelvis en porträttbyst föreställande Dalí och gjord av Arno Breker; den återges dessutom på en helsida i utställningskatalogen. Ingenstans omnämns att Arno Breker var Tredje rikets mest prominente skulptör och Hitlers personlige favorit, bekant framför allt för sina många återgivningar av Führern.)

Högmodernismens båge, dess väg från illusion till desillusion, kan tecknas med hjälp av fem citat:

1. F. T. Marinetti anger en rörelseriktning i *Futurismens grundläggning och manifest 1909*: "Det finns ingen skönhet mer, annat än i kampen. Inget verk kan vara ett mästerverk utan att vara av aggressiv natur. Poesin måste uppfattas som ett våldsamt angrepp mot okända krafter i syfte att tvinga dem till underkastelse inför människan."

2. Richard Huelsenbeck pekar på det gynnsamma tillfällets orsak i "Det första dada-anförandet i Tyskland" 1918: "Vi var mot pacifister, eftersom kriget gett oss möjlighet att överhuvudtaget existera i hela vår prakt. Och på den tiden var pacifisterna ännu mer välartade än nu, då varenda pojkspoling utnyttjar konjunkturerna genom att skriva klagosånger över vår onda tid. Vi var för kriget då och dadaismen är för kriget i dag. Konfrontationer behövs, det går inte hemskt nog till ännu, inte på långt när."

3. D. H. Lawrence skänker poetisk form åt samhälls- och människosyn i sin 1920-talsdikt "Demokrati":

Jag är demokrat såtillvida som jag älskar den fria solen i människan
och aristokrat såtillvida som jag hatar alla trångtarmade, ägolystna människor.

Jag älskar solen i varje man,
då jag ser den på hans panna,
klar, om än svag, och utan fruktan.

Men då jag ser dessa gråa, framgångsrika män,
ohyggliga som lik, fullständigt utan sol,
som feta, välfödda slavar, vält sig fram,
då är jag mer än radikal, då vill jag sätta i gång en giljotin.

Och då jag ser arbetsfolk,
bleka, ynkliga, insektslika, kutande i väg
för att leva som löss på sina fattiga slantar,
folk, som aldrig vågar se upp,
då önskar jag som Tiberius, att mängden hade ett enda huvud,
så att jag kunde hugga det av.
Jag tycker att då människor mistat all sol,
borde de inte leva.

4. André Breton ger praktiska råd om önskvärda konfrontationer i *Surrealismens andra manifest 1930*: "Den enklaste surrealistiska handlingen består i att gå ut på gatan med revolvern i hand och skjuta vilt omkring sig i folkmassan. Den som inte haft lust, åtminstone en enda gång, att i ett enda svep göra slut på det rådande systemet, dessa förnedringens och fördumningens små knepiga system, har sin givna plats i denna folkmassa, med magen i lagom höjd framför revolvermynningen."

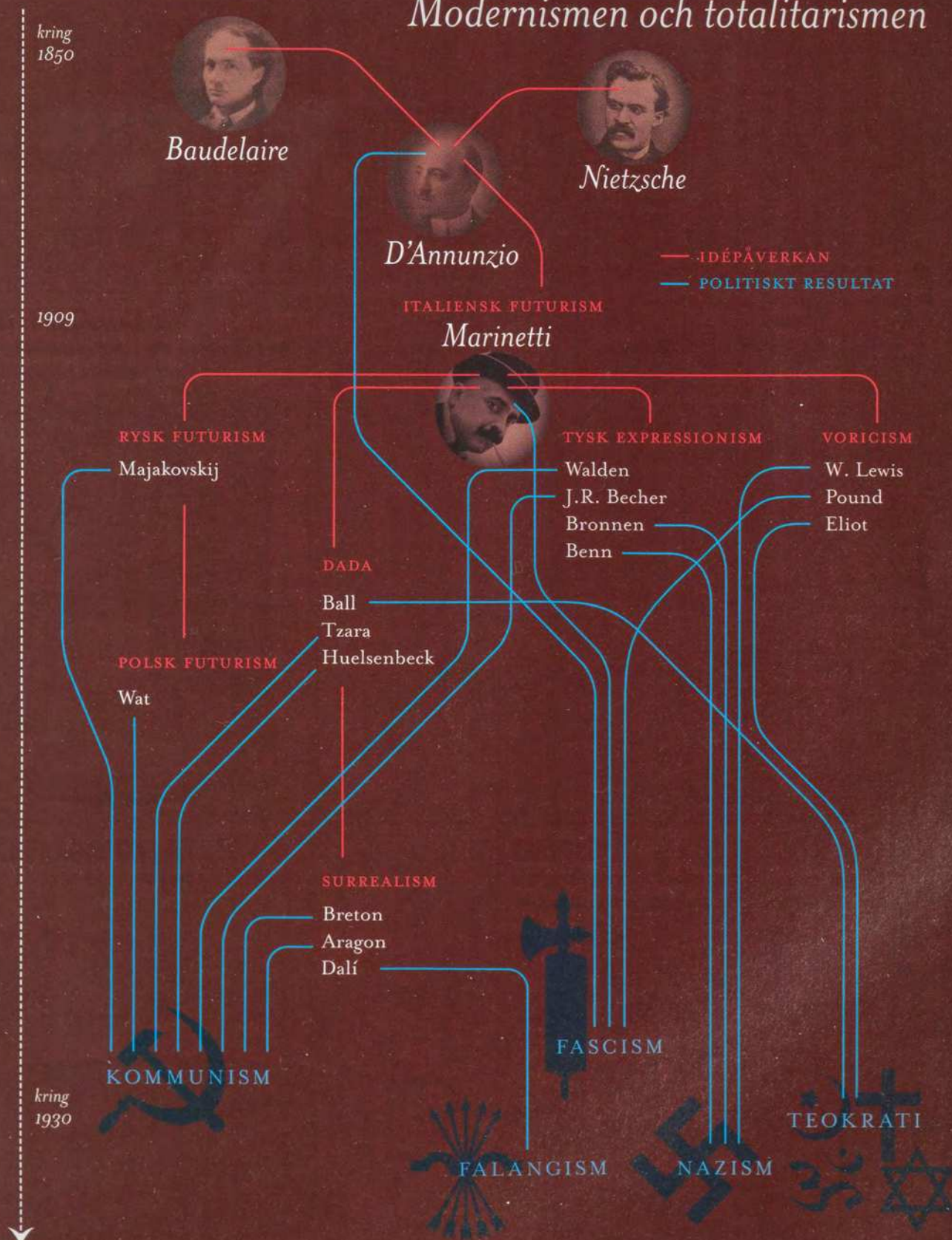
5. Gottfried Benn dödförklarar hela företaget i ett brev till Ina Seidel, daterat i Tredje riket den 30 september 1934: "Ande och konst kommer inte från segerrika naturer utan från förstörda. Denna sats står sig i mina ögon, precis som den att det inte finns något förverkligande. Det finns blott form och tankar. Det är en insikt som Ni inte kan finna hos Nietzsche, eller så dolde han den. Hans blonda best och hans kapitel om rasförädling är framför allt drömmar om en förening av ande och makt. Det är slut med det nu. Det är två olika riken. Så länge man misstar sig må det ske. Men när man inte längre kan det – då är det slut."

Figuren och de fem citaten kan tjäna som en grundkurs och som en ingång till en mindre aningslös förståelse av fenomenet litterär modernism.

Peter Luthersson är docent i litteraturvetenskap och vd på bokförlaget Atlantis AB.

MODERNISM I BACKSPEGELN

Modernismen och totalitarismen

Chile har genomgått en snabb ekonomisk utveckling. Sedan ungefär två decennier har landet återfått demokratin. Författaren **Jorge Calvo** saknar dock den gamla samhällssolidariteten.

Av Fredrik Ekelund

»Chile är ett land av poeter«

Första gången jag var i Chile var i december 1985. Jag landade i ett hett Santiago och fick omedelbart känslan av att vara en smörklick i en stekpanna, hettan var närmast outhärdlig, smogen förfärlig. Nu, i september 2009, är det småkallt och rugigt, våren tvekar och Andernas vita hjässa hälsar att även här kan det vara vinter. Mapochoflodens chokladbruna vatten virvlar hårt, skoningslöst genom centrala Santiago. Det som slår mig mest, förutom kylan och att luften faktiskt går att andas numera, är alla de vilsna, lösa hundarna. Överallt finns de, ensamma, sorgsna, ett slags stäppvargar som får mig att tänka på den dova oro som präglade det chilenska samhället förr, under Augusto Pinochet. Kanske är de förklädda poeter, tänker jag, med vittring på något jag inte kan se.

Jag vandrar genom centrum med författaren Jorge Calvo. Vi träffades första gången våren 1986, i Santiago. Då var min spanska bristfällig och våra samtal inskränkte sig till olika former av utrop: Kafka? Sí! Borges? Sí! Rabelais? Sí. Hemingway? No sé... Och så vidare. Kärnfullt men, i det långa loppet, något andefattigt. Calvo kom till Sverige som politisk flykting 1986, på hösten, och tillbringade tretton år i Sverige, åtta i Malmö, ett i Linköping och fyra i Märsta, vilket gör att han, som så många andra chilensare, har en dubbel tillhörighet. En dotter i Linköping och två böcker på svenska, novellsamlingen *Ödlornas mosse* och romanen *Matchen* (Symposion), förminskar inte detta faktum. Efter återkomsten till Chile har han publicerat en novellsamling, *Fin de la Inocencia*, för vilken han fick det prestigefyllda Premio Municipalidad de Santiago 2004.

Vi går mot presidentpalatset, La Moneda, den gamla myntfabriken, som det chilenska flygvapnet attackerade med full kraft morgonen den 11 september 1973 och där Salvador Allende, den folkvalde presidenten, tog sitt liv senare samma dag. På baksidan, under jord, har man byggt ett fräscht och spännande kulturhus och det är där vi sätter oss för ett samtal, inne på Café Torres.

FE: Angående militärkuppen i Chile 1973, har vänstern i ditt land genomfört någon form av själv-

kritik vad gäller tiden som föregick kuppen?

JC: Som jag ser det har det inte funnits någon självkritik inom *Unidad Popular* (PS, Socialistpartiet, PC, Kommunistpartiet och PR, Radikala partiet, socialdemokratiskt). Självkritik har emellertid förekommit från olika individer, kända personer inom UP, men det har aldrig begåtts någon officiell, kollektiv självkritik. Kanske kommer det. Ibland behövs det långa processer för att människor ska förstå sin egen historia. Vi är fortfarande, historiskt sett, på nära avstånd till det hela och det tar lång tid att förstå historiska skeenden som till exempel franska revolutionen. Det fanns ledare inom vänstern som talade som om en revolution vore oundviklig och detta skapade en rädsla hos den chilenska borgerligheten, inom vilken många kom att försvara kuppen. Det är bara undantagsvis som högern *de una manera light*, på ett ytligt sätt, ångar övergreppen på de mänskliga rättigheterna. År 1990 lämnade Pinochet makten efter sjutton års diktatur. Detta skedde samtidigt som murens och realsocialismens sammanbrott i Europa. Det globala paradigmet förändrades och de vänsterkrafter som enats under Allende splittrades i två grupper, en större (80 procent), som kallade sig Förnyare och som officiellt sett övergav marxismen och närmade sig den europeiska socialdemokratin – den tyska och den skandinaviska – och en mindre grupp (15 procent) som höll fast vid den klassiska vänsterns principer och som idag, i den chilenska riksdagen, *El Congreso*, inte har någon representation. Detta innebär att det enda de här två grupperna idag har gemensamt är att de fördömer militärkuppen. Men hittills har *La Concertación* (den politiska vänsterallians som styr Chile sedan 1990) inte ändrat på något i den nya konstitution som Pinochet skapade.

FE: Kan man tala om någon form av försoning i det chilenska samhället idag?

JC: Nej. För att den chilenska högern är inkvisitorisk till sin natur, mer påvelik än kristen. Chile är ett djupt katolskt land som föddes som ett resultat av det medeltida, inkvisitoriska Spanien, ur en spansk historia med *latifundios* (stora jordegendomar) och den naturliga närvaron av *caudillos*

1 ”

De senaste tjugo åren har det i Chile skrivits lika många försumbara romaner som under hela vår tidigare historia.

(typiska latinamerikanska ledare/hövdingar, ofta av militär natur) vilka tolkar verkligheten åt folket. I den traditionen ingår ledare som Fulgencio Batista, Juan Perón och Augusto Pinochet men Hugo Chávez, till exempel, är också militär från början. Och *caudilismo* går också att se hos en ledare som Fidel Castro. På jordegendomen/godset är det *caudilismo* som bestämmer och de övriga har bara att lyda. Chile är ett land med många *latifundios*, sociala, kulturella, ekonomiska, politiska och sportsliga.

FE: Hur ser du på nyliberalismens inverkan på det chilenska samhället?

JC: Nyliberalismen är en del av globaliseringen och har sina positiva sidor, bland annat detta att jag idag kan ta till mig information direkt från hela världen. Men i Chile innebär nyliberalismen också *the american way of life*. Före kuppen var Chile ett mycket solidariskt samhälle, i den kristna betydelsen av ordet. Det var ett samhälle där medvetenheten om *din nästa* var verklig. Pinochet förvandlade Chile till ett ekonomiskt laboratorium åt Milton Friedman och Chicagoskolan. Med demokratis återkomst har vi fått en genuint "pervers" situation: den kristna idén om *din nästa* har försvunnit. Det chilenska samhället har blivit inhumant. Idag är varje människa ensam i sitt spår, i sin karriär, rusande framåt med skyglappar för att uppnå ekonomisk framgång, en framgång som blivit den enda måttstocken för varje projekt. Detta innebär social status, ekonomisk välfärd och trygghet, men din granne finns bara för dig om han är nödvändig för ditt projekt. Det är en pervers värld i katolsk mening eftersom Jesu budskap var *älska din nästa såsom dig själv*. Men idag älskar vi oss själva så mycket att vi inte längre har tid för vår nästa. Pengarna är inte längre medlet genom vilket vi skapar oss ett bra liv, utan målet i sig.

FE: Det talas mycket om det chilenska *undret* inom ekonomin. Jag har varit ett flertal gånger i Chile under de senaste tjugofem åren och ser ju att folk har det bättre nu än på 80-talet, till exempel. Är detta bara en illusion?

JC: Nej. Med index och statistik mäts det hela makroekonomiskt och det stämmer att den chilenska ekonomin de senaste tjugo åren har vuxit med i genomsnitt sex procent per år. Chile har ingen utlandsskuld idag. Kopparexporten går bra och nya marknader har öppnats för chilenska produkter som vin, frukt och lax men – och jag menar verkligen *men* – Chile har sexton miljoner invånare av vilka en tredjedel lever på mindre än 1 400 kronor i månaden... Folk med pengar sätter sina barn i privatskolor och från de skolorna går 91 procent vidare till universiteten. Från de offentliga skolorna, med fattiga elever, går ingen vidare till universitet. Vilken

Den svenska kulturen förvånade mig, och lärde mig att man måste agera försiktigt eftersom det ofta är så att det inte finns någon förlåtelse.

"tillväxt" talar vi om då?

FE: Ditt eget liv är djupt präglad av militärkuppen. Du fördes till Nationalstadion där du träffade din far som också hade förts dit, från sitt arbete. Din svåger togs av militären och sköts samma natt, fastän det kanske var dig de var ute efter. Du var politiskt aktiv, inte han, men han hette också Jorge. Har du, inför det öde som drabbade honom, någonsin känt skuld? Hur ser du på mördarna idag?

JC: I den här historien finns det olika delar: det jag kände då, det jag känner idag. Sakern och ting förändras. När min svåger greps, i oktober 1973, var jag tjuugoett år gammal. Dagen då Monedapalatset bombades förstod vi att vi inte hade några möjligheter att göra motstånd. *No tenemos ropa*, vi hade inte en chans, helt enkelt. Det var ett nederlag för den utopi som vi trodde på. Natten då militärpatrullen kom till vår lägenhet i höghuset där vi bodde kunde de ha kommit för i stort sett vem som helst. Vi var sex stycken i lägenheten och när de tog min svåger fattade vi ingenting. Han var sjuk, led av depression, käkade psykofarmaka och var inte inblandad i någonting. Vi trodde att de tog honom för att förhöra honom. Samma natt tog de ytterligare fem personer i höghuset, folk som inte varit politiskt aktiva. Alla sex sköts samma natt, utan rättgång, utan att vara anklagade för något. Idag, trettiosju år senare, vet vi en del om vad som hände, att de militärer som genomförde det hela hade fått order om vad de skulle göra men att de inte visste varför de gjorde det. Det hela var ett led i att skapa skräck och rädsla hos folk. De agerade efter angivelser från grannar i höghuset, bland annat en militäränka med högerextrema sympatier som inte var helt frisk, mentalt sett, en människa som drevs av hat och en fullständig oförmåga att tolerera olikhet. Under många år använde jag aldrig ordet skuld men visst har jag känt mig ansvarig för vad som hände med min svåger. Än idag gör det ont i mig och många gånger har jag frågat mig vilken mening hans död hade. Vad var det meningen att jag skulle lära mig av det som hände med honom? Och med oss andra? Just nu pågår en rättslig process. Mördarna har erkänt vad de gjorde och även de grannar som angav folket i höghuset har erkänt.

FE: Vad vet man om hur de som gjorde det tänker idag?

JC: En av de tre officerare som deltog i avrättningarna fortsatte att arbeta inom den repressiva apparaten och är ansvarig för många människors död. Idag står han inför hotet om många års fängelsestraff. De andra två officerarna var bara inblandade i den här typen av repressiva åtgärder under de där dagarna och återgick sedan till normal tjänstgöring. De har inför domare erkänt vad de gjort och sagt att de ångrar det. En av dem bad gråtande de drabbade familjerna om förlåtelse. I honom ser jag en mänsklig varelse, *un ser humano*, en som av omständigheterna tvingades till det han gjorde. Honom kan jag inte döma. Han har sitt samvete. Men det stora problemet i det chilenska samhället är att vi lever i ett kristillstånd med två gånger som konfronterats med varandra och där det ena gänget fullständigt tappade fattningen men inte vill tillstå det officiellt. I grunden är det ett politiskt problem. Om de erkänner att de gick för långt med sina

bestraffningar och ber om förlåtelse inför det chilenska samhället skulle många människor, på båda sidor, kunna få sina sår läkta. Men det gör de inte. Frågan är: Varför gör de det inte?

FE: Du kom som politisk flykting till Sverige 1986 och bodde tretton år i Sverige. Hur ser du på den här tiden i ditt liv och på det svenska samhället?

JC: Gentemot Sverige känner jag bara tacksamhet. Mitt första intryck av Sverige var känslan av obegränsad frihet, i jämförelse med den rädsla och osäkerhet som jag hade levt med i Chile. Den "rygg-säcken" blev jag av med i Sverige. Den svenska välfärden är ett faktum. Den går inte att förneka. Men det som för mig betydde något var respekten mellan människorna. Som i en kö, till exempel. Här är det krig. Där väntar folk på sin tur. Tiden i Sverige gav mig möjlighet att se mig själv, hur vi chilenare är. Jag gick igenom en process av introspektion där jag fick tillfälle att analysera mig själv och min kultur. Jag tog starka intryck av den lutheranska attityden. Själva är vi mycket katolska och för var sak som vi gör, även om vi råkar skada någon, så löses detta alltid väldigt snabbt med ett katolskt *perdón*, förlåt. Den svenska kulturen förvånade mig, och lärde mig att man måste agera försiktigt eftersom det ofta är så att det inte finns någon förlåtelse. Denna insikt har hjälpt mig mycket, som författare, eftersom den hjälpt mig att förstå de dolda krafter som rör sig hos andra människor. För mig var Sverige, innan jag kom dit, Ingmar Bergman. *Fanny och Alexander* är en film som jag älskar! Jag har alltid slagits av hur svenskarna lyckas bevara sina inre världar medan vi chilenare, väldigt ofta, är så utåtriktade, evigt skämtande och ofta rätt ytliga. Vilket kanske har att göra med det jag sa om misstaget och förlåtelsen. För oss är pappret hela tiden blankt på nytt, det dåliga samvetet hänger inte kvar. Det finns en högre medvetenhet, hos er, om att det inte finns någon förlåtelse. Allt detta finns hos Bergman också, mycket starkt.

FE: Michelle Bachelet, Evo Morales, Hugo Chávez, Lula... Latinamerika har genomgått stora, politiska förändringar de senaste åren och läget ser radikalt annorlunda ut jämfört med under diktaturerna på 70-talet.

JC: Det är mer komplext idag. Inom den latinamerikanska vänstern fanns det en tendens, på den tiden, att se på Latinamerikas problem på ett enda sätt. Man förenklade och likriktade frågorna. Vi var enbart "USA:s bakgård." Idag är Sydamerika en samling länder som, ibland, påminner om varandra, ibland inte alls. Till exempel så känner sig argentinarna ofta som italienare och därmed som européer. Där finns det knappt någon ursprungsbefolkning att tala om. Bolivia, däremot, består till 83 procent av indianer och för många av dem fortsätter den vite mannen/ europén att vara det stora problemet. I Peru är majoriteten av invånarna också indianer och en rörelse som Sendero Luminoso, till exempel, hämtade lika mycket sin näring ur detta faktum som ur marxismen. Detta är problem som går tillbaka till tiden långt före marxismen och i Brasilien, i Amazonas, upptäcks än idag folkgrupper som befinner sig på stenåldersnivå och inte har en susning om vad ordet "mail" betyder. Den gamla vänsterns analys av Latinamerikas problem håller inte streck längre. Evo Morales politik är till exempel mer ett svar på ursprungsbefolkningens krav än marxistisk politik.

FE: Hur vill du beskriva den litterära situationen i Chile idag?

JC: Det finns en litterär tradition från Homeros till Dostojevskij och som innebär en dialog med den mänskliga erfarenheten. Varje typ av litterärt språk är ett barn av den här dialogen. Från och med 1990 och slutet på paradigmet kapitalism/socialism – och med ankomsten av det digitala lyckoriket, internet – så har litteraturen här i Chile i stort sett reducerats till att bli "light". Den har blivit ren underhållning, något som inte oroar. De senaste tjugo åren har det i Chile skrivits lika många försumbara romaner som under hela vår tidigare historia, romaner som bara existerar så länge man läser dem och som inte lämnar några som helst frön inom en, frön som kan växa med tiden.

FE: Men Roberto Bolaño då?

JC: Honom betraktar jag som ett undantag i detta landskap. Och i Chile betraktas han mer som mexikan och spanjor än som chilenare. Det är den ende chilenske författaren som har fått det prestigefyllda *Rómulo Gallegos*-priset (i Venezuela, min anm.). Och för att vara korrekt så har nog Chile alltid varit bättre på poesi. Det är vi fortfarande. Och än lever ju Nicanor Parra, nästan hundra år gammal, och den fantastiske Gonzalo Rojas.

FE: Under de senaste åren har man, i Sverige, kunnat se ett slags "positionering", och polarisering, inom litteraturen mellan två från USA – Sverige är mer vänt mot USA än något annat europeiskt land – importerade "litteraturskolor". Den ena är språkmaterialistisk och den andra inspirerad av Hemingway, den evige, via dennes lärjunge Raymond Carver. Kan man tala om dessa "poler" i Chile också?

JC: Ja, den motsättningen har funnits här också, fram tills för en tid sedan. Eftersom språket är en del av författaren skulle man som akademisk författare – vilket inte är samma sak som att vara en gatans författare, *un escritor de la calle* – kunna tro att allt gick att reducera till språk. Men risken man löper då är att man hamnar i att skriva gåtor och ordlekar. Man kan ändå tala om ett slags *språkets egen erfarenhet*, men likt en Hemingway måste man lära sig att dra upp den där svärdfisken, som turisterna tar för en haj. Den motsättning som du beskriver, fanns här på 70- och 80-talen med författare som hävdade att allt, *todo*, ägde rum i språket, författare som Djamel Eltitt, *Lumpérica*, till exempel, eller Eduardo Llanos med sin *Contradicionario*.

FE: Under mina första resor till Chile i mitten av 80-talet under militärdiktaturen blev jag mäkta imponerad av de politiska, alternativa, tidskrifter som fanns i landet då, tidskrifter som *Análisis*, *Apsi*, *Cauce*, tidskrifter med en imponerande intellektuell spänst. Idag, när jag går till samma kiosker där de såldes, hittar jag ingenting som går att jämföra. Hur förklarar du detta?

JC: På den tiden fanns det ett slags "vänstermusik" i luften men när terrorbalansens värld upphörde försvann också den musiken. För att tala med Fukuyama så hade vi kommit till "historiens slut". Juan Pablo Cárdenas, journalisten som var chefredaktör på *Análisis*, har i dagarna kommit ut med en bok där han förklarar hur det hela gick till. När "demokratin" återinfördes och Pinochet lämnade över makten så ingick han några hemliga avtal med *La Concertación*, vänsteralliansen, bland annat ställde Pinochet följande villkor, vilka kom att uppfyllas: 1) Ingen av Pinochets närmaste män fick åtalas. 2) Stopp för den gryende sociala rörelsen. 3) Stopp för det ekonomiska stödet till oppositionens tidskrifter, *Apsi* etcetera, tidskrifter som specialiserat sig på att undersöka regimens brott.

Om socialismen fallit på global nivå, varför skulle då vänstern ha kvar sina medier? Slutet av det kalla kriget innebar att det fanns segrare och förlorare och sanningen får vi i segrarnas medier...

FE: I december är det presidentval i Chile, vad tror du om det?

JC: Fundamentet i Michelle Bachelets politik har varit "Protección social" (social trygghet), att staten måste ta på sig en sådan roll. I Chile har ordföranden för det chilenska bankförbundet, liksom andra höga tjänstemän som intervjuats inför valet, sagt att de inte vill att den politiken ska ändras. Chile är ett stabilt land och det existerar inga avgörande skillnader mellan *La Concertación* och *La Alianza por Chile* (alliansen av borgerliga partier). Vem som än vinner så kommer den av Bachelet förda politiken att fortsätta.

FE: Muchas gracias, señor.

JC: De nada. Det var så lite så.

Vi lämnar Monedapalatset och går i sakta mak mot höghuset där han bodde en gång och där hans son bor nu, tillsammans med fru och två barn. I en liten park nära Plaza Italia ligger tre stäppvargar och sover intill en lekplats, fridfullt i eftermiddagssolen. Jag stannar till och tittar noga. Men är det inte... Jo, nu ser jag, visst är det de tre giganterna som ligger där: Nicanor Parra, Gonzalo Rojas och Pablo Neruda.

Det är nog som Jorge Calvo säger, Chile är i första hand ett land av poeter. ✱

*Politik är politik,
och tro är tro ...
det gäller i det
stora som det
lilla. I storpoliti-
ken och i invand-
rargrupperna.
Men det vi ser är
stalinism i reli-
giös förklädnad.*

Årets Nobelpristagare i litteratur, **Herta Müller**, ser paralleller mellan islamismen och de äldre totalitära läror hon har upplevt och skrivit om. Detta är en bearbetad version av Niels Barfoeds intervju i Weekendavisen 41, 2006.

Av Niels Barfoed

»Islam behöver delas upp«

Akademier har alltid undvikit känsliga ämnen. Och ju brandfarligare de är, desto mer tittar man åt ett annat håll. Så var det även på 1930-talet. Och så var det i Svenska Akademien, när Rushdie på sin tid stod i skottlinjen, "nicht wahr?"

– Har Rushdie rätt, när han säger att islamismen är den nya totalitarismen?, frågar jag.

"Självklart har han rätt."

– Kan vi då inte trösta oss med att det åtminstone inte finns något Kreml nu, inget högkvarter? Är inte det en fördel?

"Stalin är död, ja. Gud är inte död. Partiet har ersatts av Gud och politbyrån av mullorna."

Och Herta Müller förundras över att det efter nazismen, som hennes far tjänade i SS, och kommunismen, som var den luft hon andades i Rumänien, skulle komma ännu ett totalitärt hot. Hon och hennes familj tillhörde den tyska minoriteten i Rumänien, och sin barndom och ungdom tillbringade hon i Ceausescus diktatur, tills hon lyckades ta sig till Västtyskland. Det är snart tjugo år sedan.

Därför vet hon vad som rör sig inom den europeiska islamismen. Hon har själv upplevt en parallell.

"De vill utmärka sig inför högkvarteret, visa hur duktiga de är. De tyskar som utgjorde en minoritet i Rumänien var också mer tyska än de riktiga tyskarerna. De var närmast anakronistiskt tyska. De danska muslimer som anstiftat hela Muhammedaffären har haft ett intensivt profileringsbehov – som de till på köpet tillfredsställde med djupt tvivelaktiga medel. Hur den franska "grishuvuds"-teckningen än presenterades, så visar det faktum att den överhuvudtaget togs med i mappen vilken nivå det är fråga om – och att syftet var att hetsa."

– Religiöst legitimerad hets ...

"De har sin gud, som sagt. Ja. Men om deras gud välsignar den sortens metoder, så måste man fråga sig: Vilket slags instans är Gud för dessa människor? Jag har ingen gud, men jag har något annat: vissa sammanhängande värden. Jag bryr mig inte om ifall andra håller sig med en gud, det är deras problem. Var och en får bestämma var han eller

hon hämtar sina värderingar, vad han eller hon bygger sitt liv på, och vad som driver honom eller henne att arbeta för det ena och motarbeta det andra. Men ingen är bättre än de andra. Därför kan jag inte heller acceptera att kallas "otrogen" av islamisterna. Det är nedsättande. Och på det hela taget – oavsett vad vi tror eller inte tror – är de trots allt skyldiga oss respekt."

– Eftersom ...?

"Du menar: För vad? För det vi uppnått i västvärlden. Vi har uppfunnit individen. På denna uppfin- ning baserar sig våra lagar, institutioner och rättigheter. Den enskilda människan är viktig. Och hos oss får hon definiera sig som hon behagar. Detta faktum måste andra kulturer se i ögonen, erkänna och leva med. Och vi har uppfunnit toleransen. Den är ett av våra centrala värden. Att förlöjliga den är också en kränkning."

"Jag tycker det är härligt att vi till exempel har något som heter balett. Och har något som heter mode. Människokroppen är vacker; därför visar vi upp den. Den är vacker i alla sina varianter och uppenbarelsformer, allt från den så kallade klassiska gestalten till invalidens kropp i all sin särprägel och individualitet. Vi har lov att visa fram kroppen, eftersom vi värdesätter den. Det är en rätt vi har kämpat oss till, och som är en del av vår självförståelse."

– Att imamerna vände sig till de religiösa centren i Mellanöstern har tolkats som en desperat reaktion på den förödmjukelse som muslimska invandrare i Europa har utsatt för, från inkvarteringsförhållandena i asylförläggningarna till städernas integrationsproblem. Muhammedteckningarna var droppen som fick bägaren att rinna över, heter det.

"Det är att blanda samman två skilda saker. Varje omänsklig behandling är självfallet kränkande och smärtsam. Men det drabbar ju alla utsatta människor i den moderna världen. Förödmjukande behandling från det offentliga, från "systemets" sida är inte förbehållen muslimer. Muslimerna har ingen särställning här. Vad hjälpte det den muslimska minoriteten i Holland att man slaktade en filmregissör? Vad hjälper det människorna i flyktingför-

"Man måste konstatera att vi tyvärr inte vet hur vi ska förhålla oss till den islamiska totalitarismen", säger Herta Müller.

FOTO: SCANPIX

läggningarna att imamerna springer iväg till översteprästerna i Mellanöstern? På vilket sätt förbättrar det förhållandena i invandrar-getton att man hotar tecknare till livet? Det gör inte att ungdomarna får arbete. Självklart är det förfärligt att skickas tillbaka, särskilt för någon som har flytt för sitt liv. Men det är inte i moskén som lösningen på problemen ligger. Den ligger i en ändrad lagstiftning, i de västerländska institutionerna och opinionerna. Det är där som slaget ska stå."

– Vad ska då till exempel opinionen göra?

"Man måste konstatera att vi tyvärr inte vet hur vi ska förhålla oss till den islamiska totalitarismen. Vi är orienteringslösa i vårt möte med den och uppträder förvirrat och går i alla möjliga riktningar – om vi inte helt enkelt säljer ut våra egna värderingar. Ett tyskt dam-fotbollslag skulle nyligen spela i Iran och tvingades anlägga den muslimska slöjan för att få lov att spela. Det är ju skrattretande. Ren rådvill opportunism! Hur långt är vi beredda att förneka oss själva för att behaga de radikala mullorna?"

– Men vad är det då som krävs, enligt din mening?

"Det finns ett utopiskt svar och ett pragmatiskt. Det behövs en uppdelning inom islam. Politik är politik, och tro är tro. Och dessa två måste skiljas åt. Det gäller i det stora som det lilla. I storpolitiken och i invandrargrupperna. Men det vi ser är stalinism i religiös förklädning. Det är det ena. Den pragmatiska vägen är att inte lämna dissidenterna i sticket utan stödja demokraterna bland de invandrade muslimerna så mycket vi kan. Så mycket att det blir allt mindre riskabelt att ansluta sig till dem."

– Och opinionens uppgift i förhållande till regimerna i Mellanöstern?

"Vi måste vara realistiska. Minns du inte hur folk förr i tiden, de-

cennium efter decennium, lyssnade efter små tecken på förändringar till det bättre i Östeuropa; än var det tecken i sol och måne här och än var det töväder där, visst. Och folks tålamod var oändligt, och – inte ett smack hände. Precis på samma sätt är det med till exempel Iran idag. Ända sedan ayatolla Khomeinis död har folk klappat i sina små händer när det hördes lite liberaliseringsretorik, som till sist ändå inte ledde till något. Och pessimistiska dissidenter kallades för domedagspredikanter. Iranierna är fortfarande offer för en stat i staten, prästernas stat. Under kommunismen kallade vi den nomenklaturan. Och till på köpet har de tagits som gisslan i den patriotiska atomvapenkampanjen. Låt oss inte upprepa det förflutnas misstag."

– Hur ska den realismen komma till uttryck?

"Jag skulle önska att vi lade ner minst lika mycket energi på att ta totalitarismen på allvar och till exempel bekymra oss för Israel i förhållande till den kommande iranska kärnvapenmakten, som på att odla den heliga, rutinmässiga antiamerikanismen, som sätter all kritisk analys och alla balanserande värderingar på *standby*. I medierna hör man till exempel inte mycket om ryssarnas deal med iranierna, om deras skumma motiv i spelet om Iran och deras leveranser av uranteknologi till mullorna. Och får vi ändå höra något om det, så framkallar det inte för den skull någon större uppståndelse! Och det trots att man i en gudsstat har Gud som förevändning för allt, även för att använda atomvapen. Men nej, det hetsar inte upp oss. Inte heller hetsar det upp oss att den fanatiska islamismen i form av iranska terrorister, som strömmar över gränsen till Irak i en ohelig allians med Saddams forna anhängare, dagligen går till mordiska angrepp på befolkningen. Det enda vi kan tänka på i det sammanhanget är den amerikanska närvaron och oljan-oljan-oljan." ❄

AXESS JULQUIZ

Läsekretsen erbjuds ett alternativ till helgens excesser med en tentamen på det år som gått i Axess. Vi hoppas att vår frågesport blir ett stimulerande huvudbry och avspänt test på kunskap och bildning. Upplägget är bedrägligt enkelt: 14 frågor från 2009 års nummer av Axess Magasin. Domaren är enväldig och vinnaren presenteras i 2010 års första nummer av Axess. En flaska Moët & Chandon står på spel!

God Jul och Gott Nytt År!
Axess Redaktion

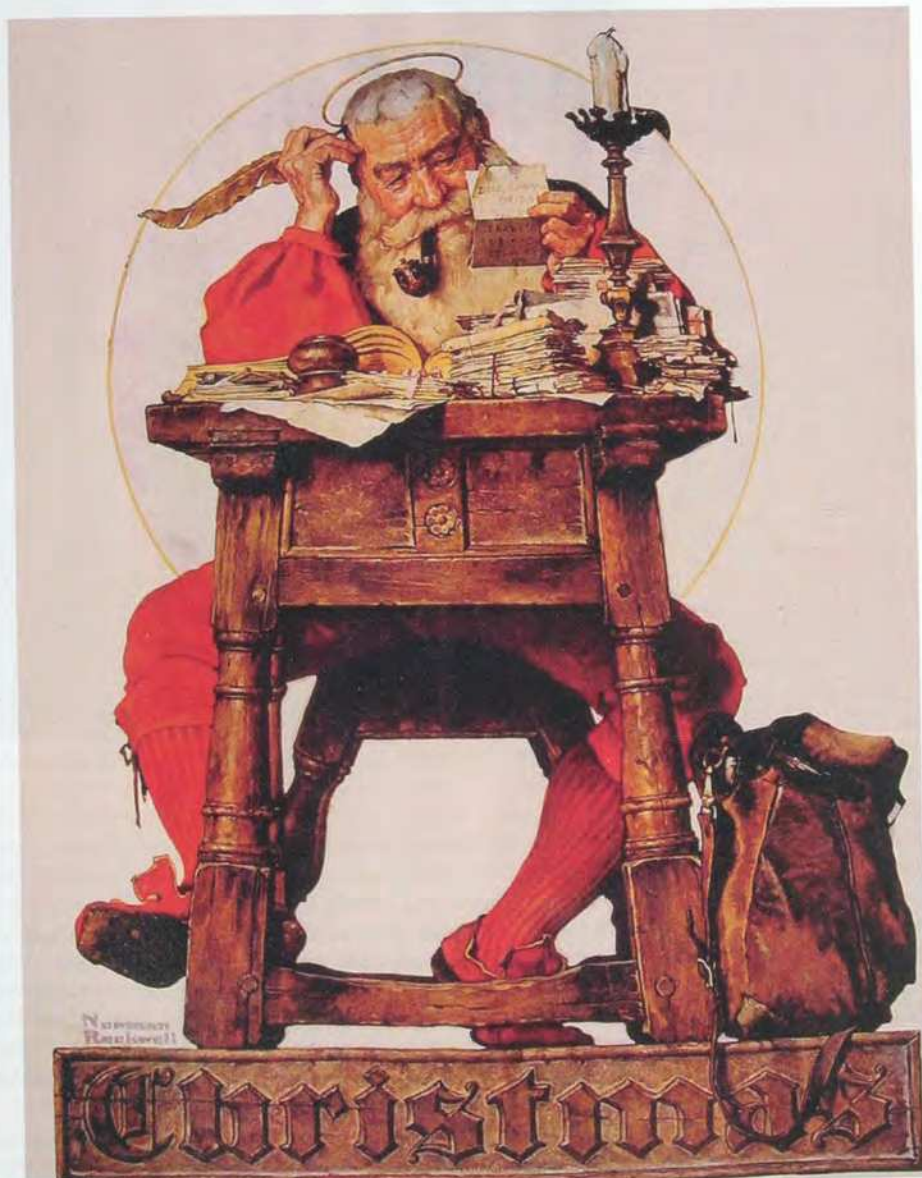
1 Oswald Spengler tvekar inte: Män- niskan är ett rovdjur och hon skiljer sig från andra "zoologiska" varelser bara genom:

- 1 sin förmåga att skapa en teknik för sina mål
- x sin förmåga att skratta
- 2 medvetenheten om sin egen dödlighet

2 Carl och Karin Larsson inredde Sundborn med vilken engelsk konstnärsbostad som förebild:

- 1 The Green House
- x The Blue House
- 2 The Red House

3 Varför ansåg Muammar Khaddafi det orimligt att arabländernas kvinnor tvingas ansöka hos staten om tillåtelse att köra bil?

- 1 Det strider mot en hadith från 1315
- x Det är upp till deras makar och bröder att avgöra
- 2 Därför att kvinnor över huvud taget är olämpliga som bilförare

4 I ett bidrag till debatten om den nya franska republikens författning, den 10 maj 1793, skrev vem följande: "Despotin har åstadkommit sedernas fördärv och sedernas fördärv har hållit despotin under aramarna."

- 1 Danton
- x Robespierre
- 2 Saint-Just

5 Vad heter den förste palestinske litteräre privatdetektiven?

- 1 Yusuf Islam
- x Steve Meshud
- 2 Omar Yussuf

6 Vilken sport har en framträdande roll i Joseph O'Neills roman Nederländerna?

- 1 Cricket
- x Tennis
- 2 Hästpolo

7 Varför är öppningsscenen i filmen Gladiator orealistisk?

- 1 Den utspelar sig i en germansk granskog
- x De romerska soldaterna är utrustade med armborst
- 2 Under ett par sekunder skymtar kraftledning

8 Verdis opera Nebukadnessar från 1842 utspelar sig i Babylonien för 2500 år sedan. Men för premiärpubliken var det uppenbart att:

- 1 Den handlade om Verdis äktenskap
- x Den handlade om italienarnas längtan till sitt fosterland
- 2 Den var en satir över påven Gregorius XVI

9 Hur slutar det för huvudpersonen i Ernst Jüngers roman I stålstormen?

- 1 Han konverterar till katolicismen
- x Han drar sig tillbaka till en vingård
- 2 Han tilldelas den högsta militära utmärkelsen, Pour le Merité-orden

10 Indelningen av växterna i Olof Rudbecks Blomboken skiljer sig från dagens klassificering. Ett exempel är:

- 1 Lingon beskrivs som en baljväxt
- x Sparris hävdas tillhöra barrväxterna
- 2 Vissa tulpaner påstås tillhöra samma familj som pioner

11 1954 hävde Nikita Krustjov Stalins förbud mot jazzmusik trots att:

- 1 Krustjov menade att jazz gav honom gaser
- x Jazz ansågs vara ett uttryck för den amerikanska kapitalismen
- 2 Musikaliska improvisationer fortfarande var förbjudna

12 Vad har John Stuart Mill och Charles Darwin gemensamt?

- 1 De var båda elever i Eton
- x Deras mest kända verk kom ut samma år
- 2 Båda tyckte om att klä sig i kvinnokläder

13 Vem av följande personer ägnade sista delen av sitt liv åt spiritism?

- 1 Marcel Proust
- x Friedrich Hegel
- 2 Sir Arthur Conan Doyle

14 Den tyska författarinnan Ingeborg Bachmann blev som ung uppvaktad med vallmoblommor av en manlig beundrare som också var en känd författare. Vem då?

- 1 Paul Celan
- x Heinrich Böll
- 2 Günter Grass

SKICKA DINA SVAR ELEKTRONISKT TILL RED@AXESS.SE ELLER MED TRADITIONELL POST TILL * AXESS MAGASIN * JAKOBSBERGSGATAN 2 • 111 44 STOCKHOLM • SVAREN SKA VARA OSS TILLHANDA SENAST FREDAGEN 8 JANUARI 2010

Nyvaken renässans

55 Therese Bohman har kommit till tredje platsen på sin konst-topplista
Zagajewskis kluvna värld

56 Per Klingberg om den polske poeten Adam Zagajewskis författarskap
blick för det mänskliga

57 Lisa Zetterberg om fotografen Gundula Schulze Eldowy

Politik och kultur hör ihop

58 Johan Lundberg har samtalat med vänsterledaren Jan Björklund
Krydda på språket

59 Lars Melin om koka ihop en krönika med hjälp av ord från matens värld.

Krönika

60 Tanja Bergkvist om en grund värdegrund

Notiser

60 Ondska, övervärderat och undervärderat

Konst

Andrea Vicentinos monumentala *Slaget vid Lepanto*, 1603.

Konsthistorien

Ibland hittar vi gamla konstverk som talar direkt till oss och överbrygger tidsavstånden. Därför är det synd att konsthistoriker är så angelägna om att nagla fast konstverken i ett visst historiskt och socialt sammanhang.

Av Gunnar Larsson

KONSTHISTORIKERNS ARBETE är att sortera civilisationernas artefakter. Liksom musikarkivarien och filologen kan konsthistorikern vara en hjälte som räddar liv. Dessa eftertrupper är i detta avseende det egentliga avantgardet, de tillgängliggör det som verkligen var före – eller bortom – sin tid. Emellertid ingår det också i konsthistorikerns uppgift att försöka förklara en viss konst i relation till ett visst samhällsklimat. Manin att försöka nagla fast konstverket i ett historiskt och socialt sammanhang, "som ändå är omöjlig att förstå för oss idag" – det påpekas alltid med kall skadeglädje – framstår för mig som en nära nog destruktiv distansering. Undret med konsten är ju dess häpnadsväckande förmåga att tala direkt, personligt och allvarligt – från en människa just nu, till en människa just nu – rakt genom seklerna. Är det barnsligt att drömma om en konsthistoria som sorterar ting- en utanför avsikternas tyranni?

Ju längre bakåt i tiden vi går desto mer

självklar ter sig den konsthistoriska sorteringen. För varje ny generation, som i kärlek, hat och likgiltighet formar sitt urval uppstår en allt mindre korruperad konsthistoria. Den likgiltiga konsten fyller museernas magasin, den kuriösa hänger i korridorerna, den intressanta hänger i smårummen, den omtyckta hänger i de stora ljusa salarna och den älskade hänger på museernas vackraste fondväggar.

DENNA KONSTVERKENS "survival of the fittest" utvecklar sitt liv bakåt, i motsatt riktning mot konsthistorikernas prydligt kronologiska utvecklingslära. När vi försöker förstå ett nytt stort konstnärskap, är det ett skeende som skapar svallvågor genom hela konsthistorien. Det paradoxala sker ibland att vi i brist på överblick omöjligt kan upptäcka eller värdera det som sker här och nu, men vi förnimmar dess verkningar i det som redan har skett, i det skenbart orubbliga faktiska beståndet. Vem kan förklara var-

FOTO: ÅKG-IMAGES/CAMERAPHOTO

ett existentiellt äventyr

för vi någon gång under 1900-talet tappade intresset för den under 1800-talet såhyllade Correggio? Somligt berikas med nya innebörder och annat töms på betydelser. Vissa historiska konstnärskap, egentligen vissa enskilda konstverk, blir i förhållande till vår egen tid oundgängliga orienteringspunkter medan andra blir helt överflödiga.

GIACOMETTI VILLE avbilda människor. Han upplevde en språkbrist som fick honom att ifrågasätta avstånd och perspektivisk storlek i sina teckningar, målningar och skulpturer. När vi försöker förstå denna kamp berikas samtidigt vår upplevelse av Giacomettis föregångare. Och när vi sedan ställs inför den aviga rumsbildningen i Pollocks pulserande målarfärgshärvor tycker vi oss åter befinna oss i samma andliga klimat, men ur en annan uppfattning. För mig emanerar båda dessa konstnärskap ur den venetianske 1500-talsmålaren Tintoretts verk.

I Venedig följer jag i "den lille färgarens" spår. I den stora sal i Dogepalatset där valen av Doge förrättades, överrumplas jag av att plötsligt och fullständigt ologiskt ställas inför den mest vildsinta samling modernistiska målningar jag sett, sedan jag som 18-åring var i Berlin och njöt av de häftiga tyskarnas ohämmade målarglädje. Ögonblicket där efter inser jag mitt misstag. Detta är inte 1900-talsmodernism, detta är 1500-tals-

manierism som den såg ut i Venedig! Tidigare förknippade jag endast manierismen med det glåmiga mardrömsmåleri av överkokta och utdragna människogestalter som jag snabbt brukar bläddra förbi i konsthistoriska översiktsverk. Så här kan det tydligen också vara! Jag förundras av målningarnas antiklassiska rättframhet. Salen är översål-
lad av monumentala bataljmålningar av Tintoretto och Tintoretto-lärjungar som skiljer sig markant från de koreografiska bataljer som senare tiders målare vant oss vid. Andrea Vicentino heter en för mig okänd målare, som efter sin mästares mönster målar en Lepantobatalj som är en sådan underbar blandning av måleriska effekter och naiv berättarglädje att jag helt motståndslöst låter mig sugas in i sjöstridens virvlar. Den monumentala kompositionen rytmiseras i en välkalkylerad användning av de visuellt så anslående slagskeppen, galeaserna, som med sina långsidor försedda med åror tillåter målaren att nästan handgripligen stega upp avstånden i bildrummet. Denna välgörande möjlighet till perspektiviska påståenden skapar utrymme för det myllrande tumultet att välla fram och åter skölja tillbaka i stridens vågrörelser. Människohavet – som i denna målning verkligen är ett människohav – häver sig och sjunker i en böljande ordning som till slut bryter och dör mot båtar-
nas skrov och årtag. Galeasernas master re-

ser sig ödesmättat över den vida stridssce-
nen, och i toppen av varje mast sitter det en naivt målad vimpel, som envist rullar sig runt sig själv. Vimplarna frammanar en roterande rörelse, som för oss lättsuggererade, förvandlar masterna till enorma surrealistiska vispar som förstärker stridsscenens karaktär av dödlig malström.

Min förväxling av manierism och modernism skänker mig i blyxtbelysningen ny bild av konsthistorien som är värd att provas. Ungefär så här: precis som renässansmåleriet dog ut i en manieristisk period, dog det impressionistiska måleriet ut i den manieristiska period vi idag kallar modernismen. I skarven uppstod fantastiskt måleri. I konflikten mellan naturiakttagelse och vilja till stegrad uttryck kulminerar måleriet i Tizian, Michelangelo och Tintoretto respektive Matisse, Derain och Picasso.

RENÄSSANSEN VAR ju inte en eklektisk period, trots dess uttalade vilja att återuppväcka antiken. Renässansens konstnärer förstod det lönlösa i att härma ett utseende, de återuppväckte antiken genom att i samma anda som konstnärerna från åren 400 f. kr. studera naturen. Sådana perioder är, tvärt emot vad vi gärna vill tro, relativt sällsynta företeelser. De är sällsynta och de är kortlivade. Ofta är det bara en generation konstnärer, som till exempel de danska guldål- >>

» dersmålarna, som håller ihop och håller ut i den stränga föresatsen att lära av naturen. Impressionismen är den senaste. Varje gång det sker är det som om ett fönster slås upp på vid gavel och vädrar ut ett unket parfymrat rum. Sedan uppenbarar sig alltid en opposition som – inte utan fog, men ofta utan grund – kritiserar den andefattiga begränsningen i "att kopiera naturen". Fönstret stängs och luften blir med tiden åter söt och tung av en Hammershøis lögnaktiga gråskalor eller en Andy Warhols glättade intighet.

Begreppet manierism kan härleds från det italienska ordet *maniera* som betyder stil. Manierismen innebär en gradvis förskjutning från ett arbetssätt som riktar sig utåt, mot verkligheten, till ett ideal som riktar sig inåt, mot stilen. Det är oundvikligt att en sådan process tömmer konsten på iakttagelse och ersätter den med konvention. Till slut återstår bara ett tomt stilmåleri. Det är svårt att förneka att modernismen i sitt senare skede, såsom vi möter den i dagens museikollektioner – i den mån de fortfarande mäktar med sin uppgift att hysa en permanent utställning – framstår som en mycket trött och utlevad uppvisning i konsten att uppfinna stilar. Emellertid tror jag inte denna andra manierism utgör hela sanningen om det förra seklets konst. Ju närmare vår egen tid vi kommer desto mer nyckfullt ter sig urvalet. Den som inte tror mig kan bläddra i en konsthistorisk bok från början av 1900-talet och finna sig alldeles desorienterad i beskrivningen av 1800-talets konst. Jag myser när jag i Nordensvans *De bildande konsternas historia under 19:e århundradet* från 1899 finner löjeväckande många tyskar. Nästan alla av dem är nu glömda. Snart är det dags att utmönstra de flesta av den modernistiska historieskrivningens "tyskar": amerikanerna.

När det gäller historieskrivningen för modernismen och den efterklangsmodernism som lanserades under beteckningen postmodernism, har vi bara att lita på ett par jäviga krigs- och propagandaskadade 1900-talsgenerationer, vars kommandorop "flytta gränser" och "nya landvinningar" ännu idag ekar uppfordrande i konstens kaseraner. Vi saknar ännu överblick. Jag är övertygad om att det överallt i världen fortfarande finns många stora konstnärskap från den tiden kvar att upptäcka – och framför allt! – att omvärdera.

Dessa ouppmärksammade konstnärskap har ännu aldrig varit riktigt intressanta för de normerande institutionerna och affärsidkarna. Somliga kan vara erkända konstnärer i en lokal tradition men misstas orättvist för att vara epigoner eller provinsiella i ett vidare perspektiv. Andra kan vara osynliga därför att de verkat i ett "felaktigt" sammanhang. Ytterligare någon annan kan vara en av dessa otaliga kufar som ägnar hela sitt liv

Correggios *Jupiter och Io*, ca 1530.

FOTO: SCANPIX

åt sitt verk, tillsynes utan något behov av ytterligare bekräftelse, för att i sitt testamente donera hela klabbet till byns kyrkoförsamling. Sådana arkiverade livsverk, som aldrig utsatt sig för människornas habegär, har svårt att enbart genom egen uttryckskraft göra sig gällande. På Dalarnas museum såg jag för ett par år sedan just en sådan konstnär, en skulptör som jag symptomatiskt nog har glömt namnet på. Museichefen minns vid min förfrågan endast förnamnet: Paul.

PAUL BORDE – så minns jag att jag tänkte då – åtminstone platsa i ett översiktsverk om svensk 1900-talskonst. Dessvärre har sådana avvikare som Paul, som varken i livsföring eller konstnärligt uttryck stämmer överens med den tidsanda historieskrivarna så gärna vill pressa in dem i, mycket liten möjlighet att i efterhand få finnas till. Antagligen är deras enda chans till retroaktiv upprättelse att någon utövande konstnär, som är mer intresserad av konstverkets vittnesbörd och mindre intresserad av konstverkets position i en konsthistorisk progression, blir nyfiken.

Akademikern tänker tvärtom. När en konstteoretiker ser sin chans att dunka ner en ny stolpe, gör vederbörande allt för att tillrättalägga konstnärskapet inför historien. Ett exempel på hur fel det kan bli är det lite löjeväckande fallet med den spiritistiska jugendmålaren Hilma af Klint. När vi ser hennes målningar i sitt sammanhang, förstår vi omedelbart att det hon målade var ornament. I Konstfackbibliotekets magasin – hon var ett par år elev på Konstfacks föregångare Tekniska skolan – finner vi hyllmeter efter hyllmeter med tyska instruktionsböcker för ornamentritning. Djur, växter och ickeföreställande geometri, detta uppblandat med en dos psykiska energier, så har

vi Hilma i ett nötskal. Lanseringen fungerar istunden eftersom det journalistiska nyhetsvärdet är så högt, "svenskar var först i världen med att måla ickeföreställande tavlor", men det kommer inte att fungera i det längre loppet, eftersom måleriet saknar egen bärkraft.

Tyngdpunkten i beskrivningen av modernismens historia har alltid varit koncentrerad till färgklangens och bildrytmens uttryckssätt. Här var Matisse den store innovatören och mästerlige nydanaren. Alla senare försök på dessa områden – hitintills – framstår efter detta ofattbart rika och genomreflekterade konstnärskap som blek efterklangskonst.

Mitt förslag är, leta istället efter 1900-talets volym- och rumsgestaltande konst. Vi finner en 1900-tals-Vincentino i sir Stanley Spencer! Varför är det ingen utanför England som talar om honom? Jag har nämnt hans namn för professorer i konsteori som inte har en aning om vem han är. Jag är övertygad om att han är en av de riktigt stora. Spencer är något så sällsynt som en 1900-talskonstnär som har arbetat i det västerländska måleriets djupa huvudfära: figurkompositionen. Spencers figurkompositioner, med motiv från de självupplevda världskrigen och ur Bibeln, uppvisar en nästan kuslig behärskning av måleriets verkningsmedel. Han maximerar volymerna och låter dem alltid äga en exakt plats i bildrummet. Han är en mästerlig bildbyggare. Med symfonikerns sensibilitet och överblick utnyttjar han upprepningar och formrim för att hålla ihop och rytmisera de stora komplicerade kompositionerna. Ljuset använder han mycket effektivt för att tydliggöra rummet och volymerna och dramatisera skeendet. Han målar olika material särskiljande på ett lätt naivt sätt, som förlämnar hans måleri en sinnlig taktilitet som får oss att känna och tro på det berättade, trots att berättelsen kan vara både snärig och besvärlig.

I SVERIGE HAR VI OCKSÅ en fantastisk konstnär i samma tradition som inte riktigt blir tagen på allvar: Vera Nilsson.

Sök också efter 1900-talets ljuskildrare. Marquet är ibland nästan i klass med Monet. Mark Rothkos måleri lyser, men det lyser med en stiliserad clairoboscure som inte eftersträvar en ljusbeskrivande precision. Det är få målare i konsthistorien som har lyckats gestalta olika ljus med en drabbande trovärdighet. I Sverige finns den lite ojämn Axel Nilsson. När han är som bäst ljuger han absoluta och storslagna sanningar om vardagliga ting.

Det är vår generations plikt att påbörja det roliga jobbet att försöka förstå vad som verkligen hände under det förra seklet. Att upptäcka vad som döljer sig under bråten. Att rädda liv. ✨

HERESSES TOPPLISTA

För att en gång för alla komma till rätta med frågan om konstens kvalitet har Therese Bohman ställt samman en objektiv lista över världens bästa målningar. På plats tre i denna tio-i-topp-lista återfinner vi målningen Kristus begråts av Giotto di Bondone.

PLATS 3

DEN TIDIGA ITALIENSKA renässansen är som en vårmorgon, brukar jag tänka. Så ren och fräsch och världen nyvaken efter en lång sömn. Det må vara orättvist mot medeltiden, som inte alls var så mörk som den har rykte om sig att vara – i alla fall inte om man ser till bildkonsten. Men när man bläddrar i ett konsthistoriskt verk är det verkligen som att det är något nytt som groer i Italien under 1300-talet. Det är givetvis en fråga om vilken smak vad man föredrar – det blir renässans även norr om Alpena, men där är den tyngre, mörkare.

Det ljusa, lätta anslaget i den italienska konsten får mig att tänka att det måste ha varit en tid då det kändes som att framtiden låg öppen, som ett blankt papper. Eller kanske snarare som en nyputsad mur, redo att bli målade.

RUNT 1305 FÄRDIGSTÄLLDE Giotto di Bondone (1267–1337) sina fresker i Arenakapellet i Padua. En serie med motiv ur jungfru Marias liv och en serie ur Jesus: från födelse till korsfästelse och himlafärd. Sju hundra år efter sin tillkomst känns de fortfarande fräschare än mycket av det som har målats under 1900-talet.

Giottos måleri bär fortfarande tydliga spår av det bysantiska måleriet, men ger även en försmak av vad som komma skall i konsten: en större realism, centralperspektivets inträde, psykologiskt laddade personporträtt. Figurerna är bastanta, med en tyngd och formfasthet som påminner om massiviteten som man drygt 200 år senare återfinner även i Michelangelos måleri – vilket inte är en slump: Michelangelo besökte kapellet i Padua och tecknade av Giottos målningar för att studera dem. De båda konstnärerna målar tyg på samma sätt: med en nästan skulptural tyngd. Som om gestalternas klädedräkt var framhuggen ur sten.

Klädernas fall och veckning är ett av de mest realistiska inslagen hos Giotto. Ett annat är håret på kvinnorna: det faller i lena vågor på ett sätt som är nästan fotorealistiskt.

MEN DET SOM FÄNGSLAR MIG MEST i Giottos *Kristus begråts* är hans skildring av människorna. Ingen av personerna på målningen (inte ens änglarna på himlen) vet ännu inte att Jesus kommer att återuppstå. De sörjer en död: änglarna vrider sina händer, ser förtvivlade ut.

Giottos *Kristus begråts* (1305) finns i Arenakapellet i Padua.

På marken lutar sig Maria över sin son, håller upp hans kropp, har kanske ännu inte riktigt förstått att han faktiskt är död.

För Maria Magdalena, som håller hans fot, har nog insikten däremot fått fäste. Hon slår inte ut med armarna i en dramatisk gest som andra åskådare, istället är det hennes ansikte som är uttrycksfullt. Hon ser ut att gråta en intensiv men på samma gång stillsam gråt som jag kan känna igen från de gånger jag själv har gråtit på samma vis. Just då känns det hopplöst. Som att gråten är ett rum att gå in och gå vilse i, utan att det finns någon ork att leta efter vägen ut.

EN KVADRAT AV SORG ÄR GIOTTOS BILD, med en kal liten bergsrygg som leder blicken in i bilden och fäster den på ett lika kalt litet träd. Men samtidigt som trädet ser ynkligt och lite fruset ut bär det på ett tyst löfte om framtiden: även om det ser livlöst ut nu kommer det att knoppas, slå ut, bära frukt. Även om det verkar hopplöst nu kommer det att bli bättre med tiden. ✿

Zagajewskis kluvna värld

Den polske poeten Adam Zagajewski författarskap visar att ett allvarligt andligt sökande går att kombinera med upplysningsideal och förnuftstro.

Av Per Klingberg

SOLIDARITET OCH ensamhet. Extas och ironi. Världen är kluven.

När den polske poeten Adam Zagajewski försöker beskriva tillvaron gör han det gärna med hjälp av motsattpar – och inte sällan med motsättningar som kan tyckas oöverbryggbara.

Två städer är ytterligare en av dessa titlar. Kanske är det inte helt fel att associera till Augustinustankar om Guds stad och den världsliga staden – den ideala världen som vår själ strävar mot och det världsliga, förvirrande och smärtsamma provisorium vi är hänvisade till att leva i. Jag tror att Adam Zagajewski ser sig som hemmahörande i båda dessa städer. Han är på en och samma gång romantiker och realist, kanske också något så sällsynt i vårt tidevarv som en verklig mystiker. Men en försvunnen sådan, som både besjunger och bejakar det faktum att vi inte kan leva i ständig epifani. Ändå är hans dikter enträgen uppmaningar att hålla dörren öppen för just de där mystiska ögonblicken, när världen tycks träda fram, helgjuten och skimrande av betydelse.

DEN FÖRFATTARE SOM framträdde på den polska poesiscenen i sjuttioalets början var en väsentligt annorlunda bekantskap. Där dagens internationellt erkände poet gärna placerar sina dikter i provensalska kyrkor, skrev den unge Zagajewski snarare om slakteributiker och slitet i den oglamorösa vardagen. Han tillhörde den "Nya vågen", den polska litteraturens motsvarighet till sextioåttarörelsen. Av förklarliga skäl var den unga intelligentian i östblocket mindre lockade av att vifta med Mao- och Lenin-fanor än de västeuropeiska generationskamraterna, men upprorslusten och

viljan att ifrågasätta givna hierarkier var gemensam. Och Zagajewski var inget undantag. Tillsammans med författarkollegan Julian Kornhauser skrev han ett uppmärksammat manifest, "Den icke framställda världen", där de angrep såväl den kommunistiska litteraturens förljugenhet som vad som då sågs som världsfrånvärd esteticism hos äldre poeter.

Den unge författaren undertecknade även öppna brev mot regimen och ingick i försvarskommittéer för strejkande arbetare som hotades av fängelse. Det var ett engagemang som hade ett pris. 1976 belades han med publiceringsförbud och fram till 1989 var hans böcker hänvisade till underjordiska och västeuropeiska bokförlag. Zagajewski var en högst aktiv dissident. Men rollen av motståndsmän började i allt högre grad kännas som en tvångströja för författaren; inte på det etiska planet, men väl på det estetiska. Mot sjuttioalets slut blir hans dikter i allt högre grad till långa förföriska flöden av bilder och lärda utflykter i Central-europas historia och kultur. Föga förvånande kom Zagajewski själv att bli skarpt kritiserad för världsfrånvärdhet av de kollegor som hade tagit hans tidigare estetiska credo till sitt hjärta.

1980 LEDDE STREJKER på varven i Gdansk till att polska arbetare bildade fackföreningen Solidaritet. Den kom snart att spela en allt större roll som moralisk och politisk opposition, med ett brett stöd i det polska samhället. Förändring tycktes förestående – något som också kommunistpartiet kände av. I slutet av 1981 utfärdade regeringen undantagstillstånd i hela landet. Solidaritet förklarades för olaglig, och

dess medlemmar arresterades i tusental. Kanske var det nu Zagajewski mer än någonsin förväntades axla manteln av samhällets språkrör. Men den väckelsevåg som gick genom samhället fick författaren att instinktivt rygga tillbaka. Zagajewski har skildrat hur han vid denna tidpunkt går på en konstupställning av målare som tidigare har varit kända som smala avantgardister. Nu gör de närmast avbön för sin tidigare konst – de vill måla av och för det kämpande folket, de vill innesluta sig i kollektivets rusiga "vi". Hur ädla intentionerna än var påminde det honom i alltför hög grad om den tidiga Stalintiden.

SÅ ZAGAJEWSKI TAR på sig en ny roll. I en tid när det tycks mer befogat än någonsin att skriva anklagelser och appeller skriver han vad man kanske kan kalla för ett försvar för det inre livets rikedom. Det blir till essäsamlingen *Solidaritet och ensamhet* – en bok som drar upp en ny, mer komplex inriktning för författarskapet. Både denna och den efterföljande boken *Två städer* undersöker motsättningen mellan poetens vilja att utforska sitt inre liv och kravet på att göra sig till en röst för de många. De består av minnes-teckningar från uppväxten i Gliwice, längre politiska texter om läget i åttiotalets Polen och texter om Rilkes poesi. Zagajewski skriver respektfullt om George Orwell och samhällsfilosofen Karl Popper men dras samtidigt med omisskännlig fascination till författare som Ernst Jünger, Gottfried Benn och W. B. Yeats – visionära och lysande författare men som knappast kan rubriceras som goda demokrater.

Det finns en djup kluvenhet i texterna från den här tiden, som tycks ohjälplig och

Adam Zagajewski.

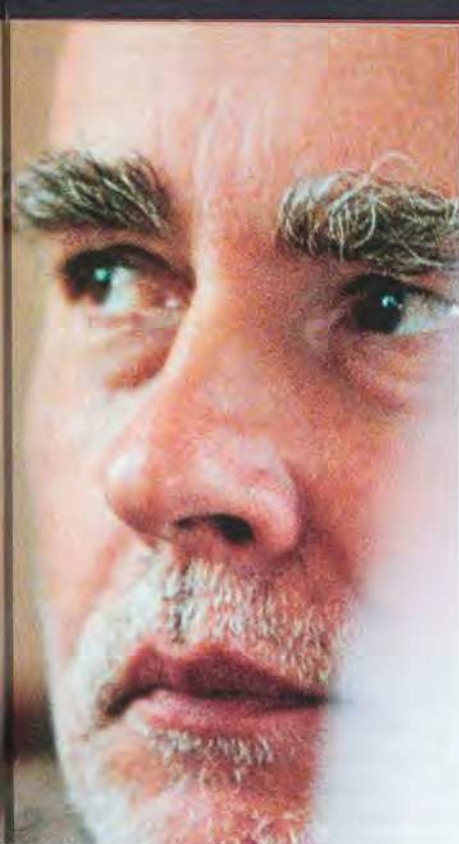

FOTO: JESPER MALMSTEN/SCANPIX

kanske just därför är så livgivande. Alla aspekter av livet undersöks med samma förbehållslösa nyfikenhet och engagemang.

Polens demokratisering tycks ha befriat Zagajewski från det inre kravet på att vara ett förnufts och samhällets språkrör, gjort honom bekvämare i rollen som individualistisk ensling. 2002 utkom en essäsamling, *Till försvar för lidelsen*, där han pläderar för den ogärdade lidelsen i en tid som han menar har lamslagits av en ironisk hållning på tomgång. Han vill nu återerövra och återskapa den höga poetiska stilen och beklagar samtidens beröringsskräck inför det metafysiska. Naturligtvis har även denna bok vållat en het debatt i hemlandet. Kanske är det befrielsen från känslan av att ständigt behöva befinna sig i ett slags andligt beredskapsläge som har gjort den äldre Zagajewskis texter rakare och entydigare.

Hans tidigare prosa har en dynamisk kraft som de senare essäerna inte alltid når upp till, samtidigt är det en fullt naturlig utveckling för en människa som tar sin intellektuella verksamhet på allvar. Vid en viss punkt måste frågetecknet ge vika för påståendet.

Zagajewskis författarskap är för mig ett tecken på att ett allvarligt andligt sökande går att kombinera med upplysningsideal och förnuftsstro, något som vi kanske inte blev helt bortskämda med i den europeiska nittonhundratalshistorien. Resultatet har blivit ett av de mest engagerande författarskapen i den samtida litteraturen, en av försvinnande få röster som faktiskt ter sig unik. ✱

Foto

Med blick för det mänskliga

Liksom flera andra fotografer från det forna DDR lade Gunda Schulze Eldowy fokus på individen. Detta som en protest mot samhällets kollektivistiska ideal.

Av Lisa Zetterberg

ETT PAR SOM HÅLLER varandra fast i handen. Hon i peruk och klänning, han i kostym. Välordnade leenden och en blomsterkvast över armen; ett bröllopsfoto. En åldrig brevbärare som nära nog dubbelvikt läser adresser med hjälp av ett förstöringsglas. Porträttet av budet Lothar med sin slitna uniform och intensiva blick. Gunda Schulze Eldowys fotografier från Östtysklands två sista levnadsdecennier är genomträngande skildringar av ett land på väg mot ett oundvikligt slut. I hennes egna ord är det bilder av ett folk så traumatiserat att de förlorat sin förmåga att drömma. Estetiken påminner ibland om Diane Arbus, intimiteten om Nan Goldins självbiografiska fotografier.

NÄR DEN ÖSTTYSKA fotokonsten på senare tid fått sitt erkännande nämns ofta kopplingarna till den humanistiska fototraditionen, med Robert Frank och Henri Cartier-Bresson som influenser. Flera av de mest framträdande fotograferna från det forna DDR valde att förlägga perspektivet till individnivå. Det kan ses som en protest mot de tillkämpade kollektivistiska idealen. Matthew Shaul som skapat utställningen *Do Not Refreeze* med framstående östtyska fotografer tvekar inte att särskilt lyfta fram Leipzig-födda Gunda Schulze Eldowy. Han skriver att om fotokonsten i DDR kan ses som en barometer över hur väl SED-regimen lyckades bibehålla samtycke är Schulze Eldowy markeringen för när kontrollen började släppa. Kritiken hon riktar mot det kom-

munistiska samhället är hård, fokus är på individens kamp för överlevnad och en draglig tillvaro. Gestaltandet av liv och arbete är milsvid från regimens tillrättalagda affischkonst.

Gunda Schulze Eldowy: Karl Marx Stadt.

FOTO: GUNDA SCHULZE ELDOUWY

Det verkar kanske förvånande att Schulze Eldowy i ett så rigoröst bevakat samhälle kunde fortsätta sitt arbete och även göra utställningar. Hon undgick förstås inte Stasis registreringsiver; de samlade upplysningar och ingrep ibland vid utställningar. Själv tror Schulze Eldowy att den relativa friheten hon ändå åtnjöt har att göra med SED-regimens nedvärderande av fotografi. Man ansåg det knappt som en konstform i sin egen rätt och det fanns en ovilja att läsa bilderna som mer än rena dokumentationer. Den mindre uppenbara symboliken missades av Stasis kontrollanter men inte av publiken.

Idag når Gunda Schulze Eldowys fotografier från åren i skuggan av Berlinmuren en internationell publik. Där bland många som inte har några förstahandsminnen av DDR. Bilderna kan betraktas som dokumentation av ett samhälles sönderfall, av de svåra levnadsförhållandena i Östtyskland. Det andra perspektivet är det förtroende som de avbildade givit Gunda Schulze Eldowy att berätta om deras liv. Där finns måhända inga drömmar men väl en mänsklighet som även idag är behövlig. ✱

Gunda Schulze Eldowys fotografier visas som en del av utställningen *Kunst und Kalter Krieg* på historiska museet i Berlin (3 oktober–10 januari).

Politik och kultur hör ihop

Vänsterpartiets ledare Lars Ohly (LO) står på tur i Axess serie med partiledarsamtal inför valet 2010. I ett antal intervjuer försöker Johan Lundberg (JL) utröna hur partierna förhåller sig till frågor som berör kultursyn, bildningsideal och utbildningspolitik.

Av Johan Lundberg

JL: Vad lägger du in i begreppet kultur?

LO: Det är väldigt bra att gå tillbaka till ordets rötter: odling. Och det som odlingen syftar till är människans utveckling, vilket gör det viktigt att ha ett så brett kulturbegrepp som möjligt. Att läsa böcker, se på film, lyssna på musik eller att skapa kultur själv. Det är nog ingenting av detta som motverkar den utveckling som är kulturens mål. All kulturutövning och kulturkonsumtion är därför i grunden bra.

JL: Kan du ge exempel på egna kulturupplevelser som betytt mycket för dig?

LO: Ja jag läser mycket, försöker hela tiden ha nya skönlitterära verk på gång vid sidan av arbetet. Just nu är det Eva Frankells *Väninnan*, och innan dess Jan Guillous memoarer och Gellert Tamas *De apatiska*.

JL: Men det är väl inte skönlitteratur?

LO: Nej, men mycket engagerande. Annars är Väinö Linnas torpar-trilogi en favorit. Jag kommer fortfarande ihåg när jag jobbade på SJ som tågmästare och vi hade överläggningar och jag inte kunde sluta läsa den, fast vi skulle upp klockan fem.

Men annars är jag mycket intresserad av musik. Just nu lyssnar jag på Glasvegas och Killers. Killers hörde jag på Hultsfredsfestivalen i år ...

JL: Och vad ogillar du?

LO: Det är nästan lättare att svara på. Dansbandsmusik tycker jag är meningslöst, dragspel är jag inte heller så förtjust i. Opera däremot hade jag aversion mot i tonåren, men det har jag lärt mig att tycka om. Jag gillar Folkoperan.

JL: Ni har velat profilera er på sistone med kultur, till exempel genom er nya prchef Uje Brandelius, som är frontgestalt i progpopbandet Doktor Kosmos. Att spela skivor på Pet Sounds bar – är det så man når vänsterpartiets kärnväljare?

LO: Nej, men däremot är det en bonus att Uje har kontakter inom kulturvärlden.

JL: Ja, han sa ju i en intervju: "Vänstern har inga ledarsidor, men 90 procent

av kulturarbetarna är vänster. Då får man utnyttja den enorma resursen". Det ser ju rätt ljust ut?

LO: Det där stämmer nog mest inom musikvärlden. Artister som spelar och turnerar är i allmänhet vänster. Och det är verkligen en stor tillgång. När vi inom den rödgröna koalitionen anordnade en familjedag i Kungälv så uppträdde både Stefan Sundström och Lili & Sussi. Det kom 10 000 besökare.

JL: Ja och sedan har ni kultursidorna på er sida ...

LO: Det vet jag inte om jag håller med om. Det finns en intellektualitet som jag uppskattar på kultursidorna. Att man in-tar en prövande attityd. Vilket inte är fallet med ledarsidorna. Men visst: lite mer väns-

ter än ledarsidorna är ju kultursidorna generellt sett.

JL: Men titta på *Aftonbladet*. Där står väl nittio procent av alla skribenter till vänster om sossarna?

LO: Ja, *Aftonbladet* är ett exempel på en bra motvikt till den förhärskande borgerliga kultursynen och kulturdebatten.

JL: Var finner du en borgerlig kultursyn uttryckt?

LO: På de flesta andra kultursidor... *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* kan knappast anklagas för att vara vänster.

JL: Men om vi återvänder till din smak så uppfattar jag den som väldigt signifikativ för vänstern, och det slår mig att sociologen Stefan Svallfors i *Axess* har skrivit om att det finns ett problem inom vänstern: att ni i kultur- och värdefrågor ger uttryck för rätt typiska medelklassvärderingar som man möter i storstäderna. Men att ni ifråga om den ekonomiska politiken företräder en arbetarklass på landsbygden som i väldigt liten utsträckning delar storstadsmedelklassens syn på kultur- och värdefrågor ...

LO: Det håller jag inte med om. Själv gillar jag exempelvis Iron Maiden, U2 och Bruce Springsteen – det är inte artister som gillas av överklassen direkt. Både Bono och Springsteen har ju en vänsteragenda.

JL: Ja, men Bono är väl så mycket överklass som det bara går att bli. Han tillhör ju gräddan i dagens internationella jetset. Jag undrar hur många av hans värderingar som delas av svenska industriarbetare ...

LO: Jag tror att det finns fördomar om arbetarklassen – om arbetares kultursyn och kulturkonsumtion. Jag kommer ihåg en kompis som var tågvakt. Han sparade alla pengar till att följa med Birgit Nilsson överallt i världen.

JL: Birgit Nilssons värderingar uppfattade jag ändå som rätt typiska för just den svenska landsorten, helt olika Bonos.

Ex 3 Lars Ohly
"V"

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV BEATRICE BOHMAN

LO: Ja, men det finns en bredd i arbetarklassens kulturval, som det faktiskt handlar om att tillgodose. Det gäller att ge människor på mindre orter möjlighet att upptäcka olika kulturformer.

JL: Och hur tillgodoser dagens utbildningssystem de möjligheterna?

LO: Dåligt. Små institutioner läggs ner, vilket minskar möjligheterna.

JL: Har detta något att göra med skillnaderna mellan mellan högern och vänstern när det gäller kulturpolitik?

LO: Ja, detta är en aspekt: tillgängligheten. Subventioneringar måste finnas. Allt klarar sig inte kommersiellt. Biofilmer och böcker kan finnas på den kommersiella marknaden. Sedan är jag kritisk till nedläggningar och neddragningar av verksamheten på fritidsgårdar, kommunala musikskolor och liknande. Möjligheten att utöva kultur riskerar att bli en klassfråga. Den som själv deltar i musik och teater, får också intresse av att ta del av annan kultur.

JL: Har inte vänstern en tendens att politisera kultur?

LO: Jag menar att kultur och politik hänger ihop. På högersidan ser man kultur som icke-ideologisk. Men om vi tittar på den kultur som faktiskt har överlevt så har den ofta varit politisk till sin karaktär.

JL: Ja, men även om Vergilius skrev på order av kejsaren så är det ju inte *Aeneidens* politiska budskap som gör att vi läser den idag ...

Men vad har egentligen hänt inom vänsterrörelsen? Tidigare så var man för traditionell bildning, man hade en universalistisk kultursyn.

Nu i och med identitetspolitiken så är man väldigt kritisk till kulturarvet och menar att det har gett upphov till en mängd fördomar om kvinnor, utomeuropeiska kulturer ...

LO: Jag håller inte med. Man måste känna till sin historia. En kompis till mig läste Bibeln från pärm till pärm. Inte för att han var troende utan för att han ansåg att det var nödvändigt för att förstå samhället, vårt kulturarv. Samtidigt måste det få finnas alternativ. Vi måste medvetet bryta en manlig dominans, även om jag inte ser det som ett självändamål. Men det måste finnas bredd.

Lars Gustafsson i högform är ju väldigt givande att läsa även om jag inte delar hans värderingar. Eller Sven Delblanc. Hans *Äsnebygge* är helt underbar. Man måste inse att man kan ha mycket att lära av författare, vilkas åsikter man inte delar.

JL: Det låter som att du är kulturkonserverativ?

LO: Nej, haha, den rubriken bjuder jag dig inte på! ✖

Språk

Matiga ord kryddar språket

Lars Melin funderar över varför det är så svårt att koka ihop en krönika med hjälp av ord från matens värld.

Av Lars Melin

GOD MAT ÄR SMAKER, dofter och färger. Vi äter och låter maten tysta munnen. Och skulle vi ändå prata om den hämtar vi metaforerna från det bästa vi har. Maten blir sensuellt smekande och förförande, den blir konstnärligt färgsprakande, den blir ett fyrverkeri av smaksensationer. Ja, det kan bli en orgie i smaklökarnas vållust. Ja, munnen kan verkligen mer än bara tugga.

Men om mat nu är så gott, då borde vi kunna använda matorden för annat vi gillar. Jo, man kan *frossa* på nostalgiska min-

Det är den mest intriganta kollegan som är *smörig*. Snobben är *glassig*, virrmajan är *såsig* eller *vispig*. Det knappast bättre än på matis och markan.

Sanningen är att alla ord om mat trivs bäst på matborden. De blir *sura* eller *härskna* om de måste vara någon annan stans. I varje fall betar de sig *helruttet*.

Vad händer om jag försöker beskriva min krönika med hjälp av lite matord? Jag försöker *koka ihop något*, men det blir en ganska *tum soppa*, eller kanske en *saligröra*. Det blir

Peppar, någon?

nen, man kan *slicka i sig* beröm, man kan *dregla över* Teknikmagasinets katalog, och man kan *sluka* det senaste skvallret. Tyvärr använde vi alltså inte bara de finaste orden. Och bordsskicket blir därefter.

Allt detta ouppfostrade glufsande med matmetaforer är inte något olycksfall i arbetet. Om man systematiskt går igenom vilka matord som avancerat till modeord under den senaste tiden, framför allt inom management och ekonomi, så får vi en tråkig lista. Smaka bara på dessa: *spä ut*, *spä på*, *spila över*, *koka ner*, *rinna över*, *nå kokpunkten*, *i botten*, *pytsa ut* och *lägga locket på*. Det är inte det dignande bordets utan det slabbiga kökets ord. Alla dessa vidriga ord går hem på fokusmötet, men de ger inga Guide Michelinstjärnor.

Men vi känner igen mer från fokusmötet. Det är den värste strebern som är *hungrig*.

lätttuggad men ganska *svårsmält*. Ja, det bara *vänder sig i magen* eller *sätter sig i halsen*.

Det blir inget bra resultat. Det *kokta fläsket* blir *stekt*, det hela *bränner vid*, *kokar över*, *osar hett*. Det är bäst att jag skriver min krönika om matord, inte *med*.

Förklaringen till detta märkliga fenomen är förstås att de annars så goda och glada matorden blir hämndlystna så snart vi tar bort dem från bordets läckerheter. Ja, då får vi igenför *gammal ost*, vi får *äta upp* vad vi ställt till med.

Orden ger helt enkelt dålig *eftersmak*. Kanske rent av *avsmak*. Man får hela röran i *vrångstrupen*. Och till slut är förstas notan *saltad*. Det bara *vänder sig i magen*, och man trevar efter sin AK4 för att *peppra ner* hela ordgänget.

Matorden vill vara där de hör hemma: det är något man får *svälja*. ✖

Grunt om värdegrund

Tanja Bergkvist är fil-
dr i matematik.

Under 2008 initierade regeringen en tre år lång dialog för att "skapa en förstärkt gemensam värdegrund i Sverige." Detta eftersom diskussionen om vår gemensamma värdegrund "inte gått i takt med samhällets utveckling". Dialogen ska handla om vilka de universella värdena och de mänskliga rättigheterna är, samt lyfta fram hur de ibland krockar med varandra. Det är tveksamt om det går att sätta sig vid skrivbordet och snickra ihop en gemensam värdegrund som alla förväntas omfamna utan invändning, men syftet är gott – att stärka demokrati och mänskliga rättigheter. Problemet är bara att dessa två begrepp också måste preciseras eftersom de tolkas olika, och i värdegrunden ingår att respektera att människor har olika tänkesätt och därmed också gör olika tolkningar av både dessa och andra begrepp. När man läser diverse styrdokument som det obligatoriska skolväsendets läroplan, får man intrycket att den "demokratiska värdegrunden" innebär att man ska respektera olikheter i människors uppfattningar, synsätt och värderingar – det vill säga människors olika värdegrunder. Så en konkretisering av innebörden av såväl den demokratiska som den gemensamma värdegrunden med de grundläggande värderingar som det är skolans demokratiska uppdrag att förmedla, är välkommen. Tills vidare tolkar jag den demokratiska värdegrunden som att man ska acceptera att människor har skilda värdegrunder.

VÄRDEGRUNSDIALOGEN PÅGÅR UNDER tre år fram till 2010 då man ska sammanställa alla erfarenheter och möjliggöra för involverade parter (representanter från riksdag, kommuner, landsting, organisationer, fackföreningar och forskare) att arbeta fram rekommendationer för det fortsatta arbetet. I ett pressmeddelande från regeringen 2008, underskrivet av Nyamko Sabuni, uppges att "vi kommer också att genomföra en ny studie där svenska folket får ta ställning till ett antal dilemmafrågor om exempelvis yttrandefrihet, jämställdhet och politisk jämlikhet". Frågan är om dessa ställningstaganden kommer att utgöra ett aktivt bidrag till konkretiseringen av värdegrunden eller bara hanteras som en opinionsundersökning för att kunna bedöma hur pass långt avståndet är mellan befolkningen och visionen om en gemensam värdegrund. Jag har personligen inte blivit tillfrågad om något av ovanstående ännu, men jag antar att om Sveriges medborgare tillåts ta ställning i exempelvis genusfrågan så kommer flertalet inte att instämma i att "den nordiska synen är dock att könet är en konstruktion" (såsom fastslagits i SOU 2006:75).

Jag är glad att jag slipper jobbet som arkitekt för den gemensamma värdegrunden, ty bara att ta i en enda fråga (genusfrågan, som rör jämställdheten och därmed ingår i de grundläggande värderingarna) visar hur svårt det är att få alla medborgare i ett land att enas kring en uppfattning pådyvlad åsikt som snickrats ihop vid våra lärosäten och sedan basunerats ut via statens megafoner i decennier nu utan att folket lyckats enas i sin uppfattning.

På tal om att stärka demokratin, som ju är en uttalad del i arbetet med den gemensamma värdegrunden: kommer vi medborgare att få folkomrösta om denna värdegrund år 2010? Och blir det i så fall före eller efter valet? Hur hade man tänkt förankra värdegrunden en gång för alla, och kommer en eventuell ny regering att börja snickra ihop en ny och annorlunda värdegrund? Jag vill helst redan nu veta vad som är demokrati och hur jag ska tänka och vilka värderingar som kommer att vara universella under nästa och helst också nästnästa mandatperiod. ✿

I korthet

Djuplodande om ondska

För att förstå samtidens fascination inför det onda fördjupar jag mig i amerikanske psykologiprofessorn och författaren Terry D. Cooper bok *Dimensions of Evil* (Fortress Press 2007). Vadan detta massiva utbud av närgångna våldsskildringar – verkliga och påhittade? Varför detta till synes växande sug efter dissekerande kriminalhistorier?

Terry D. Cooper.

Författaren gör en omfattande och djuplodande tvärvetenskaplig sammanfattning och analys av det senaste århundradets mest inflytelserika teorier om det onda, dess ursprung och destruktiva inverkan. Det är tankeväckande och emellanåt krävande läsning.

Tyvärr berör Terry D. Cooper våra dagars frossande i det makabra bara helt kort.

Hans teori är dock tänkvärd: den utbredda dragningen till det onda, eller rättare sagt till att beskåda det onda, har att göra med att vi försöker bevisa egen odödlighet – genom att sätta ljuset på andras död och dödlighet.

Det var den där andre som dog, inte jag. I en kultur som är livrädd för döden gör man allt för att inte påminnas om att man själv ska gå hädan en dag – och exempelvis mordhistorier ger möjligheten att känna att man "vunnit över döden än en gång". Man möter den, ansikte mot ansikte, men kan lättad gå vidare; man har överlevt den här gången också. Det är också delvis därför många stannar upp och tittar på olycksosoffer i trafiken, menar Cooper. Det handlar om de så välbekanta förnekelse- och projektnismekanismerna, alltså.

Tillämpar man professor Coopers tes på den verklighetsbild som förmedlas via allt fler massmedier går det att se samband: i en värld som tycks alltmer brutal, ond och farlig, skapas begär efter större och starkare doser av ond bråd död i närbild. Ett aktuellt exempel idag är de många serier med rättsläkare eller kriminaltekniker i fokus som matas ut i tv om kvällarna.

För att hitta fler nycklar till samtidens fascination inför det onda kanske man kan tillämpa Terry D. Coopers resonemang om det onda som sådant på fenomenet? Exempelvis att det onda tar sin början i människans inneboende böjelse för självishet, självupptagenhet och ångslan.

Predikament som kan exploateras – och sällan övervinnas på egen hand.

Ylva Herholz

Övervärderat...

Dagstidningarna ligger illa till och de letar därför förtvivlat efter goda nyheter – om sig själva. Ett grepp som allt oftare tas till är att ståta med utmärkelser som tilldelats redaktion och reportrar. Var och varannan månad visar *DN*, *SvD*, *AB* och *Expressen* bilder på glada och tacksamma journalister med blomsterkvast och stolt chefredaktör i mitten. Läsarna undrar säkert hur många priser branschen kan ge sig själv.

Många, och de lär inte bli färre. Tvärtom. Min teori är att de ökar i antal i proportion till krisens omfattning. Ju sämre det går för tidningarna, desto större är behovet att med braskande rubriker redovisa ännu en välförtjänt belöning. Ända fram till 1990-talets slut – före internets genombrott och uteblivna annonsintäkter – var det bara när *DN*-galan arrangerades på Stockholms Stadion som *Dagens Nyheter* hade behov av att skrodera med sitt namn i de egna spalterna. Nyligen spred *DN* det glada budskapet att "DN:s mobilsajt vunnit det prestigefyllda priset Guldmobilen som delas

ut årligen av tidningen Mobilen".

Skrytvalsen brukar försvaras med att det bara är rätt och rimligt att glädjas, inte skämmas, över omvärldens uppskattning. Det är viktigt att "kommunicera en framgång". Sedan är steget inte långt till resonemang om att "stärka varumärket". Läsarna ska känna att de valt rätt och blivit en del av produkten. (Behovet av att stryka dem medhårs blir också allt större: de tackas för en ofta marginell eller manipulerad upplageökning, de ombeds att själva skriva artiklar och bloggare tillåts styra journalistiska avvägningar.)

Frågan är om inte läsekretsen redan nu ser igenom dubbelspelet och de egentliga avsikterna. De förstår att alla dessa uppvisade diplom, guldpenningar och grävspadar just inget annat är än krass marknadsföring på nyhetsplats. Risken finns också att en annan sanning uppdragas i samma veva. Nämligen att beteendet vittnar om vad tidningarna är så angelägna om att dölja: deras egen journalistiska kris.

Mats Wiklund

...undervärderat

Ord som bensin, motorblock, oljefilter, tank, direktinsprut, avgasrör har länge haft en klang av framåtskridande, de associerar till energi, fart, modernisering, acceleration ... Det är ingen slump att man säljer jeans av märket Diesel. Det är coolt att vara oljeberoende.

Miljövänneren rör sig däremot med ord av helt andra kulörer: solcell, jordvärme, treglasfönster, sopsortering ... ord som aldrig kommer att sälja några jeans.

När nu staten och kapitalet försöker skruva ner koldioxidmängden i atmosfären är detta med marknadsföring någonting man måste ha i åtanke.

Möjligheter finns, men då gäller det att tänka utanför återvinningscentralen. Som till exempel att den ekologiska ekonomin har vad den coola oljeberoende figuren saknar: elegans.

Luftskepp är knäpptysta och energisnåla. Dagens luftskepp innehåller helium, inte den lättantändliga vätgasen, som de dödsbring-

ande 30-talsvarianterna. En viss renässans har de fått, framför allt i Tyskland. Men då som sightseeing-varianten.

Brittiska Sky Cat har dock visioner. Deras prototyper är så pass stora att de ska klara av hårda stormar och transportera upp till 900 personer per skepp. Tänk om staten istället för att bygga höghastighetståg för miljarder istället lade pengarna på något så sexigt som luftskepp. Miljövänligare blir det knappast. Och så elegant, tyst svävande på sightseeing-höjd med en cocktail i handen mellan storstäderna ...

Storleken kan anses vara ett problem. På Manhattan löste man det hela fint på 1930-talet, vilket framgår av bilden. Empire State Building var tänkt som en kajplats för zeppelinare. De skulle ankra på toppen och passagerarna kunde sedan smidigt gå ner på taket för en skön hissfärd ner till gatuplanet. Hur James Bond är inte det? Det kanske ändå är sådant som säljer jeans? **Fredrik Sandberg**

Antisionism är allt oftare antisemitism

Den franske dokumentärfilmaren Claude Lanzmann är mest känd för sin monumentala film om Förintelsen, *Shoah*, i vilken människor som var med berättar hur det var: 'talking heads' i 9 ½ fängslande timmar. Då hans *Pourquoi Israël*, från 1972, nyligen gavs på en biograf i Hamburg fick den 84-åriga Lanzmann uppleva något han aldrig trodde skulle vara möjligt igen i Tyskland: demonstrerande massor utanför biografen som skrek "Judeschwein" och försökte hindra publiken från att komma in. Nu är detta inte alls någon pro-Israelisk propagandafilm, utan helt enkelt, liksom *Shoah*, huvudsakligen en serie raka intervjuer i vilka personerna tillåts tala till punkt, med all den komplexitet detta innebär för den samlade bilden. Men inte ens det ville demonstranterna i Hamburg tillåta.

I en intervju i *Der Spiegel* (19/11 -09) säger han: "De kallar det antisionism, men menar antisemitism" och tillägger att det idag är vänstern som skriker "judesvin" och talar för att också kulturellt utbyte med Israel skall stoppas. Men viktigast av allt: Det blir ingen nämnvärd reaktion från vare sig press, intellektuella, politiker eller över huvud taget de tjugatrande klasserna i Tyskland efter en händelse som denna.

Att så kallad antisionism idag ofta är täcknamn för rena judehatet är ett allmer uppenbart faktum, likaså att delar av den extrema vänstern numera är de som tycks ha närmast till de antisemitiska slagorden. Men på det hela taget hör dessa företeelser till undantagen, och ingen tillåts komma undan särskilt lätt som skriker över gränsen. Hårda ord gör ingen skada – farligast av allt är tystnaden.

Torbjörn Elensky

Nationalister och relativister i samma båt

De som förringar faran med islamism har mycket gemensamt med dem som utmålar islam som ett hot mot svensk kultur. I bägge fallen ser man muslimer som ett enhetligt kollektiv samt fäster vikt vid det som skiljer snarare än förenar folk från olika kulturer.

**FRÅN FATWA TILL JIHAD
SÅ FÖRÄNDRADE
RUSHDIEAFFÄREN VÅR
VERKLIGHET**
KENAN MALIK
ÖVERSÄTTNING:
JOACHIM RETZLAFF
Voltaire 2009

**VÄRLDENS LYCKLIGASTE FOLK
EN BOK OM DANMARK**
LENA SUNDSTRÖM
Leopard förlag 2009

**REFLECTIONS ON THE
REVOLUTION IN EUROPE
IMMIGRATION, ISLAM, AND
THE WEST**
CHRISTOPHER CALDWELL
Doubleday 2009

Det finns ingen anledning att hymna om det: Lena Sundströms bok *Världens lyckligaste folk* är en av de mer obehagliga böcker jag har läst. Nu hör det till saken att jag har en rätt begränsad erfarenhet av obehagliga böcker. Jag är nämligen av den åsikten att man bör ägna sin tid åt någonting mer konstruktivt än att läsa böcker av nazistiska förintelseförnekare, antisemitiska konspirationsteoretiker och nyfascistiska rasteoretiker.

Men medan de flesta böcker som har förutsättningar att upplevas som obehagliga sällan når bokhandelsdiskarna och än mindre blir uppmärksammade i media, så har Lena Sundströms bok blivit hyllad i de flesta dagstidningar samt därtill nominerad till Augustpriset i fackboksklassen. Vilket innebär att den alltså av "expertisen" anses vara en av årets fyra-fem bästa svenska fackböcker.

Lena Sundströms bok handlar om Danmark, närmare bestämt om främlingsfientliga tendenser i Danmark och i synnerhet om den kritik mot islam som har vuxit sig stark på senare tid. För att undersöka grogrunden för rasism i Danmark väljer hon att bosätta sig några månader i Köpenhamn. Det märkliga är kanske inte så mycket att Sundström inte kommer fram till speciellt mycket under sin studievistelse. Värre är att hon inte tycks göra några som helst ansträngningar att fördjupa sig i de problem som boken är ämnad att behandla. Det finns i princip inga hänvisningar till de många böcker som har skrivits om utvecklingen i Danmark efter Muhammed-karikatyren, men

det finns heller inte några hänvisningar till de ännu fler böcker som ägnats åt multikulturalism generellt sett, om yttrandefrihetsfrågornas relevans efter Rushdie-affären, kriget mot terrorn efter 11 september och så vidare. Sundström förefaller likaledes helt ointresserad av islam: inga resonemang förs i bo-

Det är under samtalet med detta par som jag plötsligt inser hur den nidsbild som Sundström skapar av sina meningsmotståndare egentligen är ett träffande porträtt av henne själv.

ken om islams olika utvecklingsfaser eller förgreningar i nuti-

den. Avgränsningar mellan olika sorters muslimer eller försök att definiera islamismen som rörelse lyser helt med sin frånvaro. De referenser som finns är genomgående till västerländsk och huvudsakligen svensk och amerikansk populärkultur. Intresset för den så kallade Andre förefaller med andra ord vara milt uttryckt begränsat.

Nutida svenska värderingar, huvudsakligen framförda av människor som bor i Stockholm och arbetar inom media, framställs i boken genomgående som ett slags obestridliga sanningar, som man aldrig behöver argumentera nämnvärt för. Det obehagliga med boken har inte minst att göra med just denna attityd, vilken nogga besett uppvisar en påtaglig likhet med inställningen hos de danska rasister som Sundström säger sig vända sig emot.

Som ett exempel kan anföras det besök som hon i slutet av sin bok gör hos ett äldre danskt par som är medlemmar av Dansk Folkeparti.

Besöket är sannolikt tänkt att utgöra någon sorts kulmen i boken: äntligen skall vi få möta de

Bland detta nummers recensioner: Johan Lundberg har läst några böcker om islam och islamismen. Dessutom uppmärksammas Platon, John Landquist, mammor och mormödrar.

Något av det mest danska – sommar i Nyhavn.

FOTO: NORDIC PHOTOS

människor som boken säger sig handla om.

Paret ifråga befinner sig onekligen så långt man kan komma från storstadens chika tyckar-elit, de saknar inte bara högre utbildning utan utgör även – med sin tydliga avsaknad av en coolt garderad attityd – en uppenbar avvikelse från den sorts människor som Sundström har för vana att umgås med.

Det är under samtalet med detta par som jag plötsligt inser hur den nidsbild som Sundström skapar av sina meningsmotståndare egentligen är ett träffande porträtt av henne själv. Vad paret säger i klartext är inte så mycket konsti-

gare än att de ogillar islamister. Varje person med blott en smula mer bildning än Sundström vet att islamism historiskt sett är en rörelse med anknytning till nazismen, varför påpekandet ifråga kanske inte framstår som överdrivet kontroversiellt.

Men icke för Sundström. Hon bemöter inte parets påpekanden med att diskutera islamismens väsen utan med att – återigen med en införstådd blinkning till läsaren, hehe – fråga: Har ni många islamister här i den lilla byn Kjellerup?

Därpå påpekar Sundström att parets blickar hårdnar så fort de börjar diskutera muslimer: "Och jag blir lika förvånad varje gång det händer. Över

föraktet som plötsligt finns där i blickarna." Varefter hon skriver att det som hon finner så skrämmande med dessa människor är att "de verkar så säkra på sin sak": "Kanske är det deras 100-procentiga tvärsäkerhet som gör att jag känner mig så skeptisk."

En person vars blick dock inte lyser av förakt emellanåt är Lena Sundströms. Hennes blick är nämligen föraktfull hela tiden, och hennes tvärsäkerhet är så hundraprocentig att hennes resa till Danmark inte får henne att vika en enda liten tum från den övertygelse som hon hade redan innan hon kom dit. Och varför skulle hon det? En person som är så övertygad om sin egen kulturs förträfflig-

het, anser sig givetvis inte ha någonting att lära av vare sig islam eller islams kritiker.

Denna inskränkthet gör Lena Sundströms bok omöjlig att läsa med behållning. Att någonting överhuvudtaget har skett i omvärlden som har gjort det befogat att känna skepsis och oro inför tendenser inom nutida islam förnekas lika envetet som tjurigt. Till synes helt omedveten om exempelvis terrorattackerna i Londons tunnelbana 2005 (med ett femtiotal dödsoffer), Rushdieaffären (med ett fyrtiotal döda) och 11 september-attentaten, jämför Sundström hotet från islamismen med larm om bakterier i köttfärs och lösgodis, dock med den skillnaden att "hotet från »

muslimerna verkar hålla i sig något längre", vilket kan antas bero på: "1. Muslimer är farligare än lösgodis och potatis och köttfärs. 2. Vi tycker att det är lättare att avstå från muslimer än det är att avstå från lösgodis och potatis och köttfärs."

Så håller det på. Självva grundtanken är att det inte finns något som helst konkret skäl, vare sig i Norden eller någon annanstans, till att fråga om integration har ventilerats flitigt i media på senare tid. Att det under de senaste tio åren blivit fullkomligt legitimt att – som Sundström också själv gör – propagera för att yttrandefriheten inte bör omfatta yttranden som kan uppfattas som hädskas och att den därmed alltså i praktiken bör upphöra att gälla (med tanke på att yttrandefriheten finns till just för att slå vakt inte om människors möjlighet att säga trevliga saker som ingen har något att invända emot utan just för att kunna yttra sådant som kan uppfattas som obehagligt och stötande av vissa i samhället) är ingenting som Sundström tycker är anmärkningsvärt. Lika litet tycks hon mena att det finns problem med att vissa befolkningsgrupper propagerar för införandet av sharialagar eller att man från samhällets sida legitimerar ett kvinnoförtryck som inte hör vår tid till, genom att exempelvis införa olika öppettider för kvinnor och män på badhus men också genom att förringa hedersbrott.

Nej, med Sundströms begränsade blickomfång, fokuserat som det är på vad som visas i tv och står att läsa i tidningar, beror människors skepsis mot islam bara på vad som visas i tv och står att läsa i tidningar.

Problemet med Danmark är – om jag har förstått Sundström rätt – att man i media inte har varit lika mån om att få folk att tänka rätt som man har varit i svenska medier. Danmark förvandlas därmed till ett skräckexempel på hur det kan gå om man för upp till ytan och börjar debattera frågor om integration och om olikheter mellan olika kulturer och religioner.

Att den muslimska invandringen till Europa ökat markant under de senaste decennierna och att européers skepsis mot muslimer har ökat proportionerligt med den muslimska inflyttningen, anför annars som obestridda faktum och argument i Christopher Caldwell's *Reflections on the Revolution in Europe. Immigration, Islam and the West*. Trots att den driver en tes som är diametralt motsatt Sundströms har den blivit rosad i Storbritannien även av vänsterliberala skribenter. Caldwell's bok är dock så mycket mer intellektuellt redig och på relevanta empiriska data grundad att den borde förtjäna ett bättre öde än att jämföras med Sundströms illa formulerade banaliteter. Men just det faktum att Sundström har Augustpris-nominerats gör att det finns anledning att väga hennes alster på en mer finkalibrerad våg än den förtjänar.

Caldwell's bok utgår från tanken att invandringen under efterkrigstiden skiljer sig fundamentalt från det tidiga 1900-talets folkomflyttningar, just därför att integrations- och assimileringssprocessen var enklare mellan västerländska folkslag, vilkas kulturella olikheter var mindre än dem mellan sekulariserade västerlänningar och muslimer. Enligt Caldwell utgör den muslimska invandringen på grund av sin betydande omfattning, muslimernas skepsis mot den västerländska civilisationen, deras helt berättigade ovilja mot att omfatta den materialistiska, andefattiga och sexualiserade västerländska kulturen, tillsammans med västerlandets egen negativa självbild, ett hot mot de västerländska värdena. De senare identifierar Caldwell med de upplysningsvärden som hotas inte bara av islam utan också av den relativism som kännetecknar den identitetspolitik som har ett så starkt grepp om det offentliga samtalet i västvärlden.

Problemet med Caldwell's resonemang är dock att upplysningstänkandet inte låter sig uppfattas som nödvändigtvis sammantvinnat med den europeiska befolkningens röt-

ter. Det går inte att förneka att det finns många européer som i kraft av exempelvis just identitetspolitiken inte vill kännas vid upplysningstanken och dess universalistiska anspråk. Att folk är födda av europeiska föräldrar är således ingen som helst garant för att upplysningsvärdena kommer att omhuldas och bevaras. På motsvarande sätt kan man inte postulera att folk från arabvärlden är predestinerade att för all framtid omfatta upplysningskritiska åsikter. Att man kommer från Irak innebär lika litet att man måste vara förespråkare för sharialagar som att en student i Oxford

I intet fall finns viljan att se gruppen muslimer som en förhållandevis disparat samling människor, med destruktiva likväl som konstruktiva tendenser.

måste vara anhängare av Voltaire och Mill.

De riktigt allvarliga problemen uppstår dock när man i en civilisation inte längre ser det som sin uppgift att vidmakthålla och värda upplysningsvärdena. Det är mer det som framstår som roten till framtida konflikter och kulturella försvagningar än folkomflyttningarna som sådana.

En som dock på ett föredömligt sätt reder ut denna problematik och därvidlag lyckas göra en viktig distinktion mellan kollektiv av etniska befolkningsgrupper och olika värdesystem är Kenan Malik, vars senaste bok *Från fatwa till jihad. Så förändrade Rushdieaffären vår verklighet*, snabbt översatts till svenska på initiativ av Voltaire Publishing. Malik, som själv

härör från en muslimsk familj och har sin bakgrund i trotskismen och den brittiska antirasism-rörelsen på 1970- och 80-talen, behandlar samma problematik som Sundström, men knyter framställningen till i huvudsak perioden från fatwan mot Salman Rushdie och framåt. Detta gör att även de danska Muhammedteckningarna kommer att inta en framträdande plats i hans framställning.

Malik's tes är att hela det västerländska samhället under perioden mellan Rushdie-affären och Muhammed-krisen har genomgått en drastisk förändring. När Khomeini uttalade sin dödsdom mot Salman Rushdie så var det förvisso inte så att alla intellektuella runt om i världen tog parti för Rushdie. Men väldigt få visade förståelse för den iranska ledningens sätt att resonera och ingen klandrade Rushdie för vad han hade skrivit i *Satans verserna*. Med Muhammedteckningarna har opinionen svängt: nu är det plötsligt legitimt för merparten av västerländska regeringschefer, utrikesministrar och intellektuella att uttrycka förståelse för dem som formulerar dödshot mot västerländska publicister. Lika som det är legitimt att även från västligt håll rikta kritik mot dem som hädat religionen.

Vad är det då som har hänt under perioden från Rushdie fram till idag? Malik menar att förändringen hänger ihop med identitetspolitiken. I den klassiska antirasistiska kampen handlade det om att individer tillsammans tog fighten mot rasisterna – detta i syfte att alla skulle få samma rättigheter och friheter. Där gjorde därför människor med afrikanskt, arabiskt, indiskt och asiatiskt ursprung gemensam sak. Muslimer på den tiden identifierade sig inte som just muslimer utan i raskravallerna benämnde sig invandrare gemensamt som "svarta". Detta har dock drastiskt förändrats. Med den postmoderna identitetspolitiken har folk i allt högre grad kommit att uppfatta sig som exponenter för en viss grupp vars kulturella särart till varje pris bör bejaktas och bevaras. Från att ha poäng-

terat likheterna mellan människor, det som håller oss samman, har man alltså övergått till att betona olikheterna och särdragen, det som skiljer människor från olika grupper från varandra.

Multikulturalismen leder därför i sin förlängning till en närmast förmodernistisk klanmentalitet, där man ständigt vaktar på den egna gruppens intressen. Att mangeln omgående uppfattar samhället i termer av kollektiva grupper och intressen snarare än som en samling individer, blottläger multikulturalismens destruktiva reaktionära karaktär, liksom det kastar ljus över de likheter som jag tycker mig se mellan en författare som Lena Sundström och de rasister som hon menar sig kritisera. Och då handlar det inte bara om att både hon och de som ogillar muslimer tenderar att se muslimerna som ett enhetligt kollektiv. Medan Sundström tycks mena att allt tal om att det finns muslimer som av olika anledningar är problematiska är överdrivet, har de som hon kritiserar å sin sida uppfattningen att det är överdrivet att påstå att det finns moderata muslimer som lätt låter sig integreras. I intet fall finns viljan att se gruppen muslimer som en förhållandevis disparat samling människor, med destruktiva likväl som konstruktiva tendenser.

Malik visar dock att muslimer inte inledningsvis reagerade mot vare sig Rushdies roman eller mot Muhammedteckningarna. Fatwan mot Rushdie är också svår att förstå om man inte ser den i relation till motsättningar mellan sunni- och shia-muslimer, och att den innebar ett sätt för Irans regim att ta ett initiativ i världspolitiken, vilket man gjorde genom att spela ut det kränkthetskort som skulle visa sig ha framtiden för sig.

Men likheterna mellan multikulturalister och rasister upphör inte där, ty den sorts rasism som frodas längst ut på högerkanten är i grunden en karbonkopia av den ideologi som är styrande för dem som i Lena Sundströms anda pläderar för vikten

av att olika minoritetsgrupper bör ha möjlighet att renodla och bejaka sina särdrag. De islamister som protesterar mot den västerländska kulturens värdeupplösning och brist på normer och i motsättning till detta konstruerar en påhittad traditionstrogen ideologi och just i detta avseende därtill menar sig vara motarbetade av etablissemangen, har ju exakt samma sorts världsbild och självförståelse som de högerextremister som menar att invandrare är ett hot mot den egna kulturens särart.

Menar man som Lena Sundström att vi måste visa tolerans mot och inte demonisera de radikala muslimerna, så måste väl samma sak gälla nyfascisternas ideologi. Deras identitet, symboler och övertygelser bör väl rimligtvis förtjäna samma respekt? Och accepterar vi att islamister vill bränna hädiska publikationer och döda de ansvariga, måste vi väl i konsekvensens namn acceptera att även fascister vill bränna böcker som de menar hotar deras kultur samt döda samma böckers författare.

Som tur är, finns dock ingenting som tyder på att nyfascisterna är på frammarsch i vare sig Sverige eller Danmark. Att fullfölja identitetspolitiken i enlighet med Lena Sundströms recept riskerar däremot att skärpa motsättningarna mellan olika grupper på ett sätt som gör att vi på sikt riskerar att gå samma öde till mötes som nationer som Ungern och Ryssland, där partier med betydligt värre dagordningar än Dansk Folkeparti växer sig starka. För den som under några månader vill studera intoleransens och främlingshatets mekanismer hade det nog varit mer givande att bosätta sig där än i Köpenhamn. Eller varför inte ta steget fullt ut, och studera det religiösa förtryckets mekanismer genom att försöka leva som utövande pingstvän i Saudiarabien eller Iran? Där kan man kanske som bonus dessutom få en lite mer nyanserad förståelse av den liberala demokratins värde och innersta principer.

Johan Lundberg

Mamma, mormor, barn – mänsklighetens kärntrupp?

**MOTHERS AND OTHERS
THE EVOLUTIONARY ORIGINS
OF MUTUAL UNDERSTANDING**
SARAH BLAFFER HRDY
Harvard University Press 2009

Människan är å ena sidan helt enkelt en av ungefär 275 arter inom däggdjursordningen Primates, å den andra utrustad med en rad beteendegenheter som saknas eller endast skymtar hos andra djurarter, inklusive våra allra närmaste släktingar. Till vår arts kognitiva specialiteter hör en avancerad förmåga att förstå varandras tankar, känslor och önskemål och en visserligen inte generell men dock påtaglig benägenhet att bistå varandra i trängda lägen. Vår hjälpsamhet är större gentemot våra släktingar och andra individer inom vår grupp än gentemot resten av mänskligheten, men även mot fullständiga främlingar som vi med all säkerhet aldrig kommer att träffa igen visar de flesta av oss ett ofta avsevärt mått av generositet (i synnerhet om andra iakttar oss). Hos andra djurarter är offervilligheten inskränkt dels till släktingar, dels till individer som ingår i bekantskapskretsen och som kan förväntas eller tvingas betala tillbaka.

Den moderna människans hypersocialitet är en evolutionsbiologisk gåta, som lockat och lockar forskare från många hörn av de natur- och samhällsvetenskapliga fälten. En av de mest intressanta är Sarah Blaffer Hrdy, professor emerita vid University of California i Davis och en auktoritet inom primatologi, antropologi och allmän sociobiologi. Hennes nya bok är en ren njutning att läsa. På ett enastående sätt kombinerar hon originalitet, grundlighet och språklig klarhet, och sällan har klyschan "omöjlig att lägga ifrån sig förrän man läst sista sidan" känts så svärfrånkomlig som i det här fallet.

Hur och varför började den hypersocialitet som kännetecknar den moderna människan växa fram, och när skedde det? Hrdy antar att det var den allt kärvare miljön i vårt afrikanska urhem som var den faktor som gynnade evolutionen av kooperativ barnomsorg hos någon hominint med början för låt säga ett par miljoner års sedan. Om flockens medlemmar hjälptes åt, ökade fortplantningstakten och utsikterna att överleva kristider i de kringströvande förmänniskoflockarna. De kvinnor som hade förmåga att med säker blick bedöma vilka andra kvinnor de kunde lita på fick fler överlevande avkomlingar, som i sin tur ärvde sin mors sociala kompetens, jämfört med kvinnor med svagare sådan förmåga. Eftersom blod är tjockare än vatten, var det följaktligen särskilt riskfritt och produktivt att samarbeta med närbesläktade kvinnor: mamma, mostrar och systrar. Medan en nybliven människomamma gladeligen låter andra kvinnor hantera och pyssla med sitt nyfödda barn, är detta totalt främmande för en schimpans-, gorilla- eller orangutangmamma, som vresigt avväjer alla försök till närmande från andra honor i flocken. En i sammanhanget viktig skillnad mellan oss och övriga storprimatar är att nyblivna mammor hos dem sällan har kvinnliga släktingar i sin närhet, medan det är vanligt hos människor att inte minst mormor finns i närheten som ett osvikligt och kompetent stöd till sina döttrar när de föder hennes barnbarn. Hrdy beskriver barn som "kärleksfallor": genom eonerna har de utrustats med drag i utseende och beteende som obönhörligen lockar i första hand kvinnor att ställa upp för dem i krislägen, samtidigt som de bedärade kvinnornas insatser gynnat klanens och gruppens fortlevnad och välgång.

Men fäderna då? Jodå, hos vissa folkgrupper (men aldrig hos de andra storprimaterna) tar de livlig del i barnomsorgen – dock vanligtvis i mindre grad än kvinnorna. Vi måste föreställa oss tider då våra förfäder och förmödrar levde »

som nomadiserande samlare/jägare, såsom vår arts livsstil varit under 99 procent av dess tid på Jorden. Ingen fast egendom förekom som kunde välla arvstvister, och antagligen var inte frågan om vem som var far till de olika barnen tillnärmelsevis lika viktig som den skulle bli i de bofasta och egendomsägande samhällen som nyligen (för omkring 10 000 år sedan) växte fram med start i Mellersta Östern. Tvärtom finns det belägg för att kvinnorna i vissa nomadfolkgrupper visar sexuell frikostighet mot ett flertal män och därigenom försäkrar sig om en positiv inställning till avkomlingarna från ett flertal "extrafäder".

Ialltför hög grad, hävdar Hrdy, har vår inställning till vad som är den "rätta" familjestrukturen färgats av den korta episod i vår arts historia då maken ägde och försörjde, och maken, inkommen från en annan grupp och alltså utan nära släktingar i sin omgivning, stod för barnomsorgen. Sett i ett längre tidsperspektiv kännetecknas, menar Hrdy, människans familjesystem av en vittgående flexibilitet. Arbetsfördelningen mellan könen styrs av de yttre omständigheterna, alltså de ekologiska betingelserna, låt vara att systemen till följd av traditionens makt inte sällan fortlever långt efter att ha förlorat sin optimalitet.

Hos de få kvarvarande samlar/jägar-samhällena brukar det vara en speciell person som har stor betydelse för barnens överlevnad, nämligen deras mormor. När deras mamma blir upptagen med nästa barns tillkomst, är det mormor som jobbar och sliter med att

släpa hem tillräckligt med mat och som dessutom står för den livsviktiga kulturöverföringen. Att kvinnor lever aktiva liv i decennier efter sin menopaus har tolkats som en adaptation som uppkommit därför att de därigenom kunnat öka sina döttrars och därmed sin egen fortplantningsframgång. Stundom har man talat om betydelsen av "mormorsgenerna" för uppkomsten av den unikt täta socialiteten i mänskliga samhällen. Just som jag skriver detta finner jag i senaste häftet av *Tvårsnitt* (3/2009) ett referat av en studie utförd av Ilona Koupil, professor vid Stockholms universitet, varav framgår att "inte bara föräldrarna" i dagens Sverige utan också "mor- och farföräldrarnas påverkan barnens hälsa". Exempelvis upphör kvinnor som har sin mamma i närheten oftare än andra kvinnor att röka under graviditeten – med positiva effekter för det födda barnet.

Enligt Hrdys modell har de fasta band som knyts mellan barn och mödrarmen också med andra vuxna utgjort grogrunden för den hypersocialitet som kännetecknar vår art. De intrikata relationer som frodas i ett samhälle kännetecknat av intensivt samarbete, speciellt inom den känsliga barnomsorgen, har i sin tur gynnat uppkomsten av en jättehjärna med kapacitet att hantera en växande mängd kultur, ett yvigt symbolspråk och en gränslös fantasi.

I en enkät om vad ungdomar i dag finner viktigast för att känna trygghet i livet svarade en fjortonårig pojke: "En fungerande mobil och en mormor som alltid ställer upp." Tiderna förändras och vi med dem – fast i långsammare takt ...

Staffan Ulfstrand

En outsiders bultande hjärta

JOHN LANDQUIST
FILOSOF, PSYKOLOG,
KRITIKER

INGEMAR NILSSON
Atlantis 2009

Kan ett stort kulturellt engagemang vara en belastning?

En som hade anledning att ställa den frågan var John Landquist (1881–1974). År 1927 sökte han professuren i teoretisk filosofi i Lund efter Hans Larsson. Mellan Larsson och Landquist fanns en del likheter. Båda hade forskat om intuitionsbegreppet, om än utifrån lite olika utgångspunkter. Båda hade ett stort litterärt engagemang och skrev för en bred allmänhet snarare än för filosofiska specialister.

Hans Larsson placerade emellertid Landquist först på fjärde plats, efter de andra sökande Alf Nyman, Einar Tegen och Anders Karitz. Larsson skrev: "Forskare av Landquists typ har sin styrka mindre i friheten än i rikedom av tankar [...] mindre i bevisandet än i påvisandet."

Ännu hårdare i sin bedömning var de två Uppsala-filosoferna Axel Hägerström och Adolf Phalén, som båda inkompetensförklarade Landquist. Hägerström menade att det hos Landquist fanns "ett starkt kulturellt patos, vilket – såsom allt annat patos än det för sanningen – är ägnat att förvirra".

Därefter skulle Landquist i många sammanhang angripa Uppsala-filosofin, som han menade var ett hot mot den filosofiska tankefriheten. Han myntade uttrycket "värdenihilism" för att beskriva Hägerströms filosofi, en benämning som från början var pejorativ men numera är allmänt vedertagen.

I ett avseende hade emellertid Hägerström rätt. Landquist hade verkligen ett stort kulturellt patos, och det skulle mer än en gång skapa problem för honom i den akademiska världen.

Landquists starkaste engagemang gällde nog skönlitteraturen. Han deltog i Strindbergsfejden på Strindbergs sida, samtidigt som han var en stor beundrare av Heidenstam. Efter Strindbergs död redigerade han ensam dennes skrifter. Senare skrev Landquist också uppmärksammade böcker om bland andra Fröding, Geijer och Hamsun. Han stod nära de totalistiska författarna Sigfrid Siwertz, Ludvig Nordström och Elin Wägnér, den sistnämnda var han en period gift med.

Landquists akademiska studier i litteraturhistoria blev dock kortvariga, eftersom han ogillade professor Henrik Schück. Schück var en lysande kulturhistoriker men hans estetiska bedömningar kunde ibland vara förbryllande. När han vid ett tillfälle beskrev *Den unge Werthers lidande* som världslitteraturens tråkigaste roman ilsknade Goethebeundraren Landquist till och lämnade ämnet, för att istället disputerat i filosofi.

Landquists avhandling i filosofi, *Viljan*, gjorde dock större intryck på de skönlitterära författarna än på filosoferna. Sigfrid Siwertz skildrar disputationen i sin roman *Jonas och draken* – Jonas var vännernas smeknamn på Landquist – medan Hjalmar Söderberg låter en av personerna i sitt drama *Aftonstjärnan* sitta och läsa avhandlingen.

Också i fortsättningen skulle Landquist känna sig främmande inför de dominerande tendenserna i svensk humanistisk forskning. När Anton Blanck 1911 lade fram sin avhandling *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur* kritiserade Landquist Blancks metod att förklara ett diktverk genom att påvisa vilka tidigare verk som har influerat det. Med detta angrepp initierade Landquist vad litteraturvetaren Carl Fehrman har beskrivit som den första metoddebatten i svensk litteraturhistoria.

I sin essä "Diktens originalitet. En litteraturhistorisk principfråga" menade Landquist att litteraturhistorikerna ofta förbisåg det väsentliga, verkets ori-

AXESS BLOGG

**Du följer väl Sveriges
vassaste kultur- och
samhällsblogg?
www.axess.se/blog**

John Landquist.

FOTO: SCANPIX

ginalitet och författarens specifika personlighet. Istället uppfattade man diktarens medvetande som en tom tavla.

Landquists essä är, cirka 100 år efter att den skrevs, fortfarande läsvärd. Den föregriper den kritik mot påverkningsforskningen som senare formulerades av framstående författare som Vernern von Heidenstam, Gunnar Ekelöf och Sven Delblanc. Hos litteraturhistorikerna väckte dock Landquists skrivande ingen större entusiasm. När han 1924 gav ut ett stort verk om Erik Gustaf Geijer skrev Anton Blanck att boken lämnar "fackmannen oberörd genom sin brist på vetenskaplig form och sin egendomliga dogmatism".

Svårigheterna att passa in i universitetsmiljön bidrog till att Landquist istället etablerade sig som tidningsskribent. Han verkade under lång tid på *Aftonbladet*. Under denna tid kom han också att göra olyckliga politiska ställningstaganden.

Landquist kallade sig liberal och var vän med ledande socialdemokrater som Hjalmar

Branting och Fredrik Ström. Ändå kom han att på 1930-talet visa stor förståelse för Nazitysklands politik. Nazityskland var, precis som Sovjetunionen, starkt fredsvänligt i retoriken och Landquist hörde till dem som lät sig luras. I slutet av 1942 kunde han desillusionerat skriva att nazismen hade bedragit honom:

"Jag trodde ju verkligen på vad jag hösten 1933 i Tyskland hörde Hitler och många andra tyskar säga, ja hela Tyskland säga, att nationalsocialismen ville fred. Nej, nazismen har för mig avslöjat sin i djupet antimoraliska natur: den måste utplånas från jordens yta."

När Landquist var nästan 90 år gammal gav han ut den fina essäsamlingen *Tankar om den skapande individen*, som bland annat innehåller ett porträtt av Fredrik Böök. Landquist diskuterar Bööks tyskvänlighet, utan att beröra sin egen. Landquist menar att Böök inte såg den radikala skillnaden mellan det gamla Tyskland och Nazityskland. Bööks upptagenhet av litteraturen gjorde att han inte gav sig tid att skaffa tillräckligt vetande på politikens område,

menade Landquist dessutom. Kanske kan detsamma sägas om honom själv.

I sin nyutkomna biografi över John Landquist skriver Ingemar Nilsson att vi inte vet var han skulle ha hamnat om han fortsatt på det allmer tyskvänliga *Aftonbladet*. I mitten av 30-talet öppnade sig emellertid en möjlighet för honom att återvända till universitetet. Landquist sökte den lediga professuren i pedagogik och psykologi i Lund. Hans meriter i ämnet var visserligen obetydliga men denna gång hade han nytta av sitt kulturella patos: "Landquists förnämliga humanistiska bildning blev av avgörande betydelse för utgången; det var en kulturpersonlighet som Lunds universitet önskade knyta till sin lärarkår", konstaterar Ingemar Nilsson.

Landquist tillträdde som professor 1936. Han skrev där efter flera översiktsverk inom ämnet, bland dem *Pedagogikens historia*. Han var också en uppskattad handledare.

Även om Landquist alltså till slut blev professor fortsatte han att vara en outsider i den akademiska världen. Han var hela livet en kritiker av dominerande reduktionistiska strömningar, som påverkningsforskningen inom litteraturhistorien, Weibulls källkritik inom historieforskningen och behaviorismen inom psykologin. Istället försvarade han den fria viljan, "den skapande individen" och "det levande förflutna", för att alludera på några av hans boktitlar.

Ingemar Nilsson har skrivit en utomordentlig biografi. Efter att ha läst den kan jag inte låta bli att ställa frågan: Var finner man idag inom akademien de som har ett kulturellt patos och som försvarar en klassisk bildningskultur snarare än en snäv specialisering eller ett trendigt teoretiserande? Förmodligen inte främst inom de ämnen där Landquist sökte lyckan – psykologin, filosofin eller litteraturvetenskapen – utan snarare inom det ämne som Nilsson representerar: idé- och lärdoms-historien.

David Andersson

Så lättsam var inte Platon

SKRIFTER, BOK 6

PLATON

ÖVERSÄTTNING JAN STOLPE

Atlantis 2009

Enligt en antik anekdot hade Platon kort tid före sin död följande dröm: han förvandlades till en svan som genom att flyga från träd till träd lyckades gäcka en grupp bågskytter, när de försökte skjuta ned honom. Sokratesanhängaren Simmias lär ha sett drömmen som ett förebud om att Platon skulle komma att vålla framtida uttolkare stora mödor. Oberoende av anekdotens sanningshalt måste man säga att Simmias fick rätt. Kring få filosofer finns så många kontroverser rörande grundläggande frågor som kring Platon. Det man väl i första hand tänker på därvidlag är tolkningar avseende de av Platon efterlämnade texternas innehåll och författarens syfte med dessa. Att översättningar till olika moderna språk adekvat återger den store filosofens ord och andemening tar kanske många för givet, men även här är tolkningsproblematiken i hög grad aktuell. Platon i Magnus Dalsjöes tolkning till svenska (i sju volymer 1870–1906), i Claes Lindskogs (i fem volymer 1920–1924), i den nu på svenska aktuella Jan Stolpes (2000–2009), jämte översättningar till andra språk, skiljer sig i mångt och mycket och stundtals väsentligen till sin karaktär och sitt tonläge. Synen på Platons filosofiska budskap och allmänna syfte med dialogerna – något som gärna förankras i hans författarstrategier, i själva dialogformen och över huvud taget i hans stil – varierar nämligen starkt.

Det tål att upprepas att översättning alltid innebär tolkning. I synnerhet när så lång tid har gått sedan texterna skrevs blir riskerna för feltolkningar större än vid översättning av samtida texter. Till detta kommer att den antika grekiskan, som var Platons språk, är ett dött språk som ingen nu levande människa >>

behärskar helt. När man översätter en text från en svunnen tid är det nödvändigt att inte bara översätta ord, utan även begrepp. Översättaren måste kunna förmedla insikter om al-lehanda tidsbundna företeelser, som plägseder, värderingar, verktyg, mat och dryck. Med andra ord: det är nödvändigt att göra en *tidsresa*. (I diskussioner om antika texters förståelse talas det med rätta om "dubbelöversättning"). När dessutom själva syftet bakom Platons författarskap är så speciellt, eller åtminstone oklart som det är, blir frågan om den rätta översättningen, inte minst vad gäller tonläge och stil, desto viktigare.

Stolpes nytolkning av Platons *Œuvre* har fått sin beskärda del av uppmärksamhet och inte minst lovord. Inte minst gäller detta den sjätte och sista volymen, som innehåller en samling korta dialoger, samt brev och epigram, vilka med rätt eller orätt tillskrivits Platon – delvis texter som aldrig tidigare översatts till svenska. Men hur värderar man egentligen rätt detta slags gärning? Det är påfallande att många recenser har mycket begränsade kunskaper i "källspråket", här den antika grekiskan. I Stolpes fall uppehåller man sig gärna vid nyöversättning av central platonsk terminologi, till exempel "form" istället för "idé" (gr. *eidon/idea*) eller "duglighet" i stället för "dygd" (gr. *arete*). Men i en översättning av en så sammansatt textmassa som *Corpus Platonicum* finns det självfallet mycket annat att ta ställning till, både vad gäller språk och "kontext". Den senare inbegriper i Platons fall, förutom filosofi, även sådant som attityder till kön och klass, humor med mera – en hel värld. Här kan Gunnar Rudbergs Platonmonografi (1943) citeras:

"En Platondialog blir för den vakne läsaren en liten värld för sig. Den är ej blott en samling tankar, mer eller mindre sammanhängande, utan den har förbindelse med nästan alla områden av hellenskt liv. Redan ett allvarligt studium av en enda dialog kräver en viss kännedom

om Platon som tänkare och person, om samtidens, framför allt Athens, yttre och inre liv, om grekisk prosa och prosakonst och mycket mer."

Stolpes översättning i sex Svolymer av Platons skrifter – ett tioårsprojekt för en person, trots viss assistens av granskare från olika håll – är en ytterst förtjänstfull prestation, därom råder inget tvivel. Men även mycket ambitiösa översättningsprojekt är behäftade med fel, ibland mindre, ibland större. Själv skulle jag framför allt vilja problematisera Stolpes tolkning av Platons stil, eller bättre: stilar. Såsom bland andra Gunnar Rudberg och den finländske Platonforskaren Holger Thesleff framhållit, växlar Platon på originalspråket mellan olika stilar inom ett och samma verk och mellan verk av olika ålder. Att på "målspråket" (det språk man översätter till) återge sådana växlingar hos "källspråket" är en ytterst grannlaga uppgift. Håller man inte tungan rätt i mun samt har god insikt i Platons syfte att ömsom vara *mycket tydlig*, ömsom lägga ut *rökriddar* eller vara *ironisk/parodiera*, kan det lätt bli fel – med konsekvenser som inte är triviala. I en tidigare recension av Stolpes Platonöversättning i Axess nämnde Börje Bydén, själv greclist och översättare av filosofiska texter, att stilen ibland drar iväg mot det litet alltför lättsamma och lustiga. Generellt, och inte minst vad gäller den sista volymen, är jag benägen att hålla med. Humor anses av många, däribland i Sverige redan av Rudberg och – av intervjuer och annat att döma – Jan Stolpe själv, vara ytterst viktig för förståelsen av Platons författarskap och filosofidiktiska "metod". Ibland är Platon också medvetet raljerande, men frågan är om inte Stolpe i sitt syfte att stilistiskt och humoristiskt-ironiskt variera den "svenske" Platon (ofta: Sokrates) ibland skjuter över målet. Ett bland många exempel är alltför vardagliga uttryck i översättningen av dialogen *Den större Hippias*, som "gamla vismän", "plugga in", med mera, vilka motsvaras av mycket

striktare, långt mindre "festliga" uttryck i grekiskan.

Å andra sidan finns det mus-tiga, och på ett kontrastivt intressant sätt intressanta, "livsbejakande" drag i den platonska texten som inte kommer fram i Stolpes översättning med åtföljande kommentarer. I Stolpes översättning av *Den större Hippias* utropar Sokrates inledningsvis:

"Ser man på – Hippias! Den fine vismannen!"

I H.N. Fowlers översättning (1977) heter det *Hippias, beautiful [gr. kalos] and wise*, vilket öppnar upp för en i Platontexten ofta förekommande galant och rentav flirtig ton mellan emellan, i överensstämmelse med den tidens sexuella attityder och sedvänjor. Även på andra punkter snävar Stolpe in tolkningen av grekernas (homo-)erotik. Bland de epigram, tillskrivna Platon, som den nya volymen innehåller, finns det följande, som beskriver begynnande passion mellan män:

Agathon gav jag en kyss
men min själ fick jag hejda på
läppen

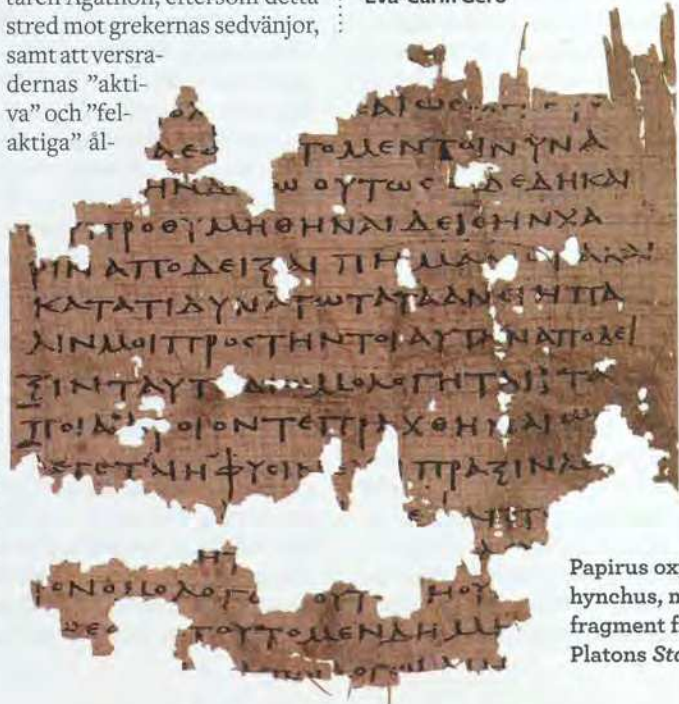
just när den tänkt ta ett
språng över till honom från
mig.

Stolpe menar i en not att Platon inte kan ha haft ett "aktivt" sexuellt förhållande till den i andra sammanhang som äldre omnämnde tragediförfattaren Agathon, eftersom detta stred mot grekernas sedvänjor, samt att versradernas "aktiva" och "felaktiga" al-

dersrelation tyder på att epigrammet är av senare härkomst. Modern forskning, efter Michel Foucault, pekar dock mot ett sexuellt attitydklimat, redan under Platons tid, av mera komplex natur – även på Platons tid kunde en yngre man kyssa en äldre. Och på ett liknande sätt påpekar Stolpe i inledningen till *Alkibiades 1* att det i *Gästebudet* "är den unge Alkibiades som uppvaktar Sokrates när motsatsen vore det normala. [...] han har [i *Alkibiades*] kommit ur den tillbeddes ålder och blivit en vuxen man och därmed blivit ointressant för dem", vilket innebär en tolkning av Platontexten, som åter cementerar en traditionell syn på grekisk kärlek mellan män.

Om syftet hos Platons dialoger och om hur stilen griper in i detta, skall här inte ordas. Men om den så kallade Tübingenskolans rätt i att Platons skrifter huvudsakligen är dels "protrep-tiska" (det vill säga vill få läsare att aktivt intressera sig för filosofiska frågor), dels med hjälp av olika strategier vill förmedla viss men *inte all* förfogbar kunskap till läsarna, borde detta borge för en relativt genomgående seriös ton inom ramen för den talspråksliknande karaktär, som all klassisk grekiska har. Platon leker visserligen ibland kurrage med läsaren, men kanske inte alltid på ett så skämtsamt sätt som Stolpe i sin översättning ger uttryck för.

Eva-Carin Gerö

Papirus oxyrhynchus, med fragment från Platons *Statens*

Mauriacs hemlighet

FRANÇOIS MAURIAC
BIOGRAPHIE INTIME, TOME 1
1885-1940
JEAN-LUC BARRÉ
Fayard 2009

Den stora bokhändelsen i Frankrike i våras var en biografi över den katolske författaren, akademiledamoten och Nobelpristagaren François Mauriac (1885-1970). Boken slog ner som en bomb. Det sensationella med biografien är att där avslöjas en väl bevarad hemlighet – Mauriacs homosexualitet – som tidigare hyschats ner både av författaren själv och av hans levnadstecknare. Så sent som 2008 försäkrade Mauriacs son att hans far inte alls hade haft några homosexuella relationer, även om en sådan läggning funnits hos honom. Men Jean-Luc Barré visar i sin biografi *François Mauriac, Biographie intime, 1885-1940* att homosexualiteten utgjorde en väsentlig del av Mauriacs liv och verk och att den dessutom ger en nyckel till författarskapet. Den känsla av utanförskap som närdes av hans hemliga begär motiverade även det politiska engagemanget på de svagas sida, till exempel under spanska inbördeskriget.

Jean-Luc Barrés biografi, den första av två planerade delar, är en tegelsten på 640 sidor. Han har gått grundligt tillväga genom intervjuer och granskning av opublicerade brev och dagböcker. Boken har alla förutsättningar att bli den definitiva biografien över "gätan Mauriac" som han brukade kallas av franska kritiker. I konservativa katolska kretsar omnämndes han oftast som "fallet Mauriac". Homosexualiteten bidrar med den saknade biten som gör att pusslet i hans liv och verk faller på plats. Gåtfullheten i Mauriacs personlighet och författarskap blir med ens begriplig. Om han hade levt öppet som gay, hade Frankrike knappast fått en Nobelpristagare år 1952. Hans psykologiskt skärpta ka-

François Mauriac.

rakteriseringskonst och suggestiva miljöskildringar från Bordeauxtrakten hade förblivit oskrivna. Romanerna diktades på sätt och vis av köttets demon. Det är i varje fall Barrés slutsats i *François Mauriac, Biographie intime*.

Mauriac föddes i Bordeaux i en förmögen borgerlig familj som också hade lantegendomar. Fadern dog plötsligt av en varböld i hjärnan endast 37 år gammal när sonen var ett spädbarn. Hela sitt liv skulle Mauriac sörja förlusten av en själsfrände, den ende intellektuelle och litterärt intresserade i en släkt av affärsmän och jordägare. Därefter fick han en sträng katolsk uppfostran av sin mor Claire och mormodern Irma Coiffard. De båda kvinnorna höll syskonskaran på fyra bröder och en syster i Herrens tuktan. Men bakom den fromma fasaden fanns en sexualskräck och rädsla för att leva ut sitt känsloliv som Mauriac skulle dramatisera i många av sina romaner. Även porträtten av dominanta mödrar som terroriserar sina barn i religionens namn inspirerades av hans egen uppfostran.

François var ett klen och överkänsligt barn, vars liv kom att präglas av konflikten mellan katolsk fromhet och jagets affekter. Senare skulle han

definiera sitt personliga öde som "en kamp mellan köttet och nåden". Det är en specifikt katolsk problematik, kanske skulle man kunna påstå att det är en problematik som är specifik för fransk katolicism. Mauriacs uppväxtmiljö präglades till exempel av jansenismen, en sträng form av katolicism som betonar människans syndfullhet och oförmåga att själv nå frälsning. Allt beror av Guds nåd. Som ett led i upproret mot sin barndomsmiljöns inskränkthet tog han i tonåren starka intryck av sådana fritänkare som Montaigne, Descartes och kanske framför allt den Pascal som skrev *Provinsialbrevet*.

Den inre kampen mellan köttets drifter och nåden blir i författarskapet det fiktiva scenerum där konflikten kan iscensättas om och om igen ur skilda perspektiv och med skiftande persongalleri. Romankaraktärerna framstår som mänskliga monster – en åldrad man full av hat, en giftmörderska, en tyrannisk mor, ett incestuöst syskonpar – som finner en sorts befrielse eller nåd först i döden. Miljön i böckerna är oftast en borgerlig familj i Bordeaux med omnejd styrd av konventioner och strikta traditioner. Det är en tragisk livssyn som kommer till uttryck i Mauriacs fiktiva universum där individen går under på grund av inre och ytt-

re övermäktiga krafter. I konflikten mellan köttet och nåden verkar ingendera avgå med den slutliga segern. Kanske är just detta det mörka budskapet i hans romaner: att kampen fortsätter ända in i döden och evigheten.

I 20-årsåldern lämnade Mauriac födelsestaden Bordeaux för att söka lycka som författare i Paris. Han publicerade sina första romaner och började leva ut sin homosexualitet samtidigt som han gifte sig i juni 1913 med Jeanne Lafon. Giftermålet var ett sätt att hålla de förbjudna homosexuella impulserna i schack genom ett ordnat borgerligt liv. Paret skulle få fyra barn. Efter krigsutbrottet 1914 inkallades Mauriac men förklarades oduglig för vapentjänst på grund av sin dåliga fysik. Han anmälde sig då som frivillig ambulansförare hos Röda korset och upplevde krigets fasor på nära håll, även om han aldrig skulle behandla dessa erfarenheter i sitt författarskap. Stoffet till hans romaner förblev tragiska familjehistorier förankrade i barndomsmiljön i och kring Bordeaux.

1922 fick Mauriac sitt litterära genombrott med romanen *Baiser au lèpreux* (Att kyssa den spetälske), ännu ett familjedrama från Bordeauxtrakten. Under 20-talet började han också sin bana som politisk krönikör i olika högertidningar där han gjorde sig känd för sin skarpa penna och sitt lika skarpa intellekt. På det känslomässiga planet blev mötet med den unge schweiziske diplomaten Bernard Barbey 1924 omtumlande för Mauriac. Barbey var den stora kärleken i hans liv, vilket fick honom att ifrågasätta både sin tro och sitt liv. Resultatet blev romanen *Thérèse Desqueyroux* utgiven 1927 om en kvinna som känner sig instängd i ett olyckligt äktenskap och därför försöker giftmörda sin man. Om skapandet av sin romangestalt sa Mauriac att hon närdes av hans egna emotionella "avgrunder".

En annan följd av den förbjudna kärleken till Bernard Barbey var bekännelseskriften *Souffrances du chrétien* (En kristens lidanden) som kom ut höst-

ten 1928. Här anklagar Mauriac den svartsjuka kristne Guden för att ha tagit ensamrätt på kärleken. Den troende måste bara älska Gud men, menar Mauriac, varje människa har många kärlekar och många sidor. Inte oväntat blev boken fördömd av katolska kritiker, vilket ledde till att Mauriac tvingades göra avbön ett år senare genom att publicera motboken *Bonheur du chrétien* (En kristens lycka) där han redogör för sin omvändelse. Att en troende katolik skulle behöva "omvändas" låter paradoxalt men det var precis vad som hände François Mauriac i slutet av 1920-talet. Ändå förblev romanförfattaren Mauriac kontroversiell bland konservativa katolska kritiker som anklagade honom för dubbelspel.

Det följande decenniet blev triumfens år för Mauriac då han gav ut sina viktigaste verk, valdes in i Franska akademien och gjorde succé som pjäsförfattare. Under denna period radikaliserades även hans politiska engagemang. Men 1932 var han nära att dö av struphudcancer, en erfarenhet som gav honom känslan av att ha fått en andra chans i livet. Med stor energi deltog han därefter i kontroverser om politik och litteratur medan en ny generation författare började göra sig hörd. En av dessa unga författare, Jean-Paul Sartre, attackerade Mauriac i en berömd artikel tryckt i NRF:s marsnummer 1939 med argumentet att den äldre författaren leker Gud i sina romaner, vilket gör att karaktärerna saknar all trovärdighet. Slutklämmen blir att "Gud är ingen konstnär och det är inte heller M. Mauriac". Sartres svidande kritik fick ett avgörande inflytande på hans senare författarskap.

Jean-Luc Barré avslutar första delen av sin monumentala biografi med konstaterandet att efter det att en viss general de Gaulle i BBC den 18 juni 1940 uppmanat fransmännen till fortsatt motstånd mot Nazityskland skulle François Mauriacs liv ta en helt ny vändning.

Det blir spännande att läsa fortsättningen på Barrés biografi!

Bo Gustavsson

Bombningens historia och moral

**BOMBING CIVILIANS
A TWENTIETH-CENTURY
HISTORY**

YUKI TANAKA & MARILYN B
YOUNG (RED.)

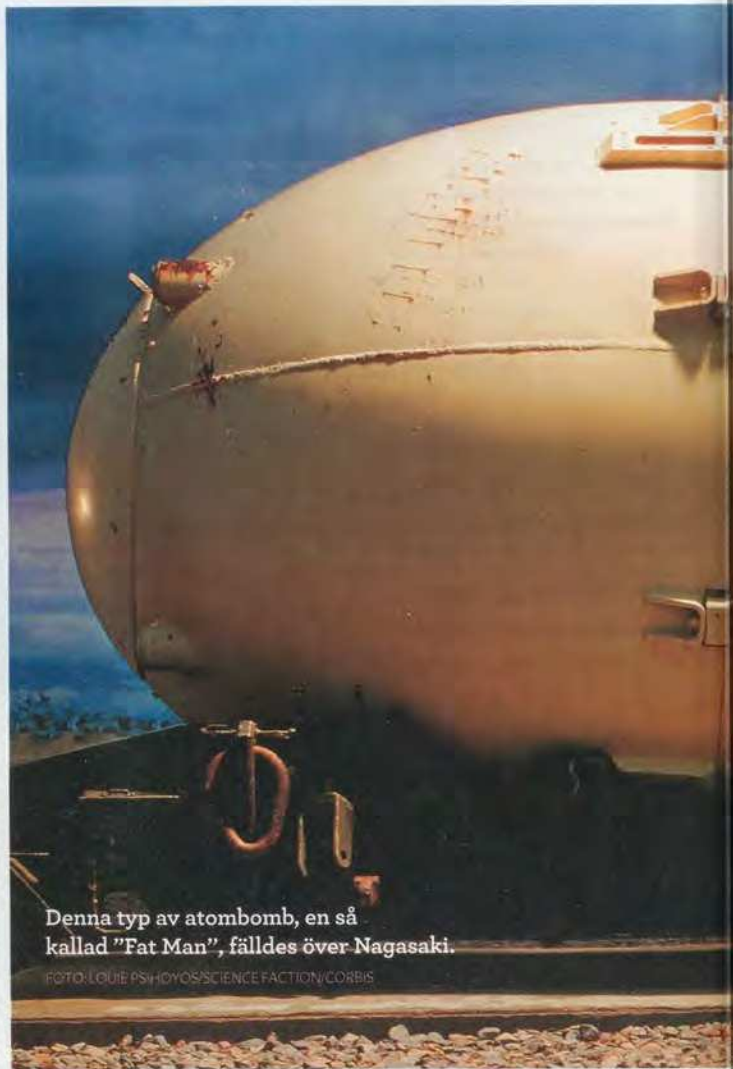
The New Press 2009

När Nato-flyg i september bombade talibanska tankbilar väckte det stor upprördhet att också civila dödades. Somliga försvarade emellertid anfallet som nödvändigt i pågående krig där man också ibland måste acceptera civila offer, med ett militärt uttryck *collateral damage*.

1900-talets historia är fylld av många liknande fall där civila antingen av misstag eller av strategiska skäl blivit dödade. Bland de mest kända, med början på 1930-talet, är Guernica, Chongqing, London, Hamburg, Dresden och Tokyo, samt naturligtvis Hiroshima och Nagasaki. Från Korea, Vietnam och Kambodja finns många exempel. Under Balkankrigen drabbades civila liksom senare i Irak.

Redan 1849 attackerade österrikiska trupper Venedig med hjälp av bombbärande ballonger som skulle explodera när de kom i kontakt med något vasst föremål. I slutet av 1800-talet blev luftbombning ett populärt ämne för science fiction-författarna. Efter att bröderna Wright 1903 hade visat att det gick att flyga förutspådde H.G. Wells i romanen *War in the Air* att teknologi skulle korrumpera både moral och politik till den grad att den moderna civilisationen skulle komma att utplånas genom luftbombning.

Inom kort kom också luftbombning att ingå i strategin i krig. Det började med att Tyskland bombade Paris från luften i inledningen till första världskriget. Flera kolonialmakter använde sig av samma taktik och för Storbritannien blev flygbombningar ett ofta använt sätt att kontrollera uppror i Somaliland, Jemen, Indien, Mesopo-

Denna typ av atombomb, en så kallad "Fat Man", fälldes över Nagasaki.

FOTO: LOUIE PSYCHOVOS/SCIENCE FACTION/CORBIS

tamien och Afghanistan. Detta sågs inte bara som en framgångsrik militär strategi utan också som ett moraliskt vapen. I en rapport om det brittiska bombflyget RAF:s aktioner 1923 heter det:

"(Araberna och kurderna) vet nu vad verklig bombning

”

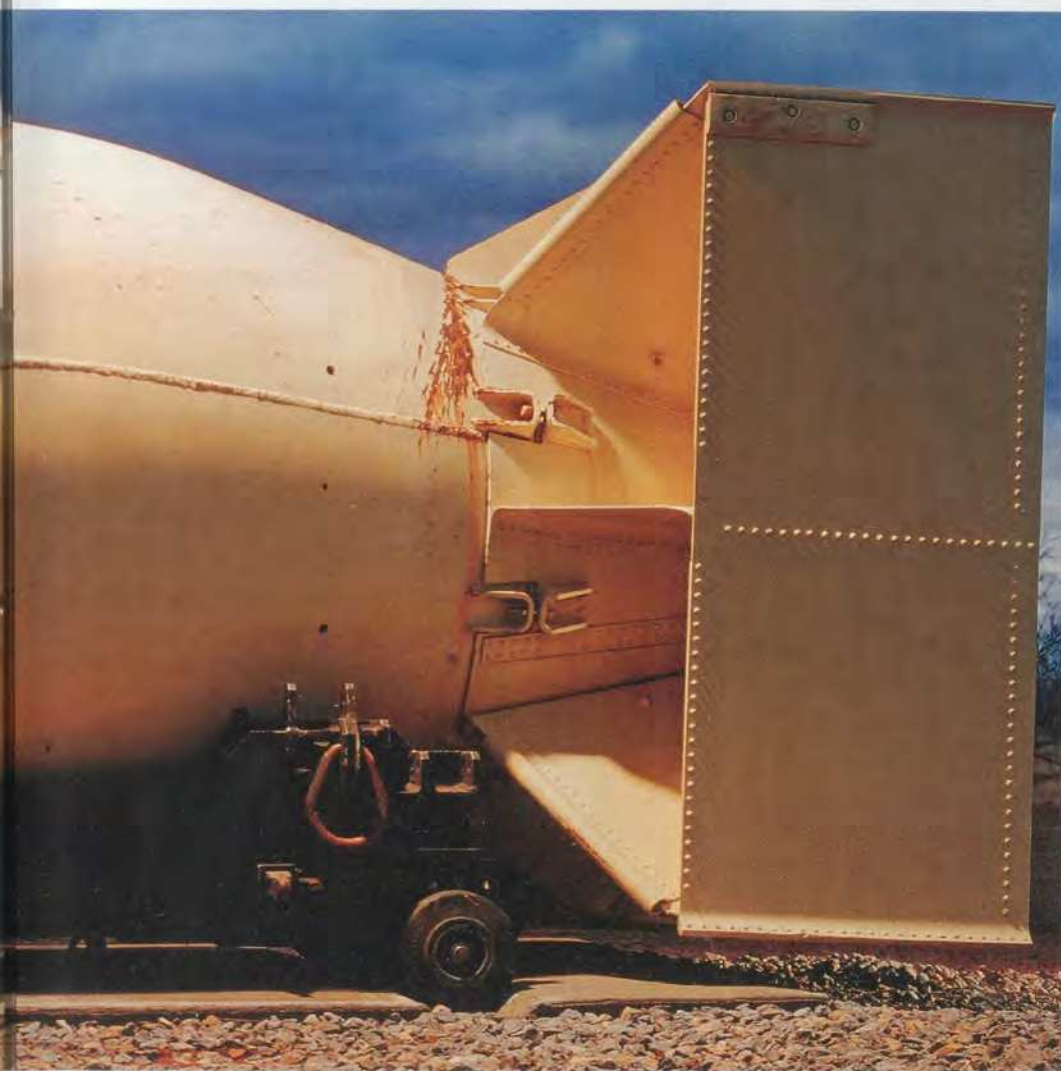
Redan i slutet av 1800-talet diskuteras etiska frågor i samband med flygattacker.

innebär i förluster och skador; de vet nu att på 45 minuter (...) kan en hel by praktiskt taget ut-

plånas och en tredjedel av dess invånare dödas eller skadas av fyra eller fem flygplan. De erbjuder inget riktigt mål, inget tillfälle till krigarära, inga flyktmöjligheter och föga möjlighet att slå tillbaka eller plundra."

Under andra världskriget kom flygbombningen att utvecklas till att inte enbart vara ett medel för att besegra fiendetrupper, den användes också för att undergräva civilbefolkningens moral och dess stöd för sin regering. Därför utsattes hela städer för massiva flyg-angrepp.

Förutsättningen för att flygbombning skulle utvecklas till ett sådant effektivt medel var ny teknologi. Det gällde naturligtvis flygplanen som sådana, men också bomberna. Speciellt brandbomber med napalm medförde dubbelverkningar i form av eldstormar som inte bara fick hela stadsdelar att flamma upp utan också sög upp syret

så att människor som befann sig i området kvävdes till döds.

Tilltron till målinriktad bombning ökade under andra världskriget. Engelsmännen hade helst av säkerhetsskäl flugit in över Tyskland om natten men det amerikanska flygvapnet inriktade sig på så kallad precisionsbombning från hög höjd i dagsljus. Det var emellertid en ofullständig beskrivning för anfall som ofta missade målet, till och med när det utgjordes av en hel stad. Inte heller så kallade blindbombning, som skulle vara så säkert att bombfällaren hade kunnat vara blind, ledde alltid till avsett resultat. Så kallad områdesbombning utfördes utan ambitionen att undvika civila offer.

Atombombningen av Hiroshima sägs visserligen ha varit riktad mot ett militärt mål – Västra arméhöghuset i

där och en flottbas låg utanför staden – men bortser helt från att detta också var en stad med flera hundratusen invånare.

Även de nyaste vapnens precision är osäker. Under pågående krig mot talibanerna och i den israelisk-palestinska konflikten sägs de obemannade bombflygen Predator och raketterna kunna finna enskilda personer, men civila offer rapporteras ändå som en oundgänglig följd.

Redan i slutet av 1800-talet diskuterades etiska frågor i samband med flygattacker. Att använda bombflyg innebar att man kunde minska de egna förlusterna, speciellt i jämförelse med massförlusterna i första världskrigets ställningskrig. I de brittiska kolonierna ansågs flygbombning som både effektivt, ekonomiskt och humant. Under den fredskonferens 1899 som ledde till ett första 5-års moratorium mot flyganfall av

alla slag, argumenterade USA för att utvecklad flygbombning skulle leda till kortare krig, vilket var både humant och moraliskt försvarbart. Den sortens tänkande anses också av många berättiga atombombningarna av Japan 1945.

Det var inte bara H.G. Wells som fruktade vad flygbombning skulle leda till. Under 1920-talet ägde en omfattande diskussion rum, inte minst i Storbritannien. En följd av denna diskussion var Haag-konventionen från 1923 som ska skydda civila och civil egendom.

Men alla de stridande parterna under andra världskriget bröt mot denna internationella överenskommelse. Varken under Nürnberg-rättegången eller under Tokyo-rättegången togs flyganfall mot städer följaktligen upp.

I den viktiga och nog doku-

menterade antologin *Bombing Civilians. A Twentieth-Century History* diskuteras vilka möjligheter det finns att överhuvudtaget lagstadga om skydd för civila i krig. Helen Durham och Tim McCormack, båda australiensiska forskare i ämnet militär juridik och båda med anknytning till Röda Korset, understryker visserligen att juridiska åtaganden inte får åsidosättas i konfliktsituationer, hur extrema dessa än är.

Men det är mycket komplicerat och kontroversiellt att utforma sådana internationella lagar. Ingen stat vill ge upp *jus ad bellum*, rätten att föra krig. Däremot finns möjligheter att skapa *jus in bello*, lagar som följs i krig.

Internationell humanitär lag kräver att de stridande skyddar civila och skiljer mellan civila och militära mål, enligt tillägg 1977 till Genèvekonventionen 1949. En svårighet är hur man skall definiera ett legitimt anfallsmål. En annan fråga som är aktuell gäller förbud mot specifika vapen, till exempel landminor och, naturligtvis, kärnvapen.

En ytterligare fråga är hur lagarna skall upprätthållas. Till exempel har varken USA, Israel, Ryssland eller Kina skrivit under tillägget till Genèvekonventionen från 1977.

De etiska frågeställningarna återkommer varje gång civila drabbas.

Ett tidigare argument för flygbombning kan åtminstone avfärdas: under andra världskriget motiverades bombattorna över europeiska och japanska städer med att de skulle urholka befolkningens moral och uthållighet. Effekten blev snarare den motsatta. Inte ens atombombningarna var avgörande för Japans kapitulation, vilket Tsuyoshi Hasegawa vid University of California på nytt påvisar.

I *Bombing Civilians* ges för första gången en genomarbetad översikt av ämnet med deltagande av forskare från många länder och discipliner. Det är oundvikligt att den genomsyras av engagemang för fred.

Monica Braw

Konsten att dokumentera en process

SMÄRTPUNKTEN

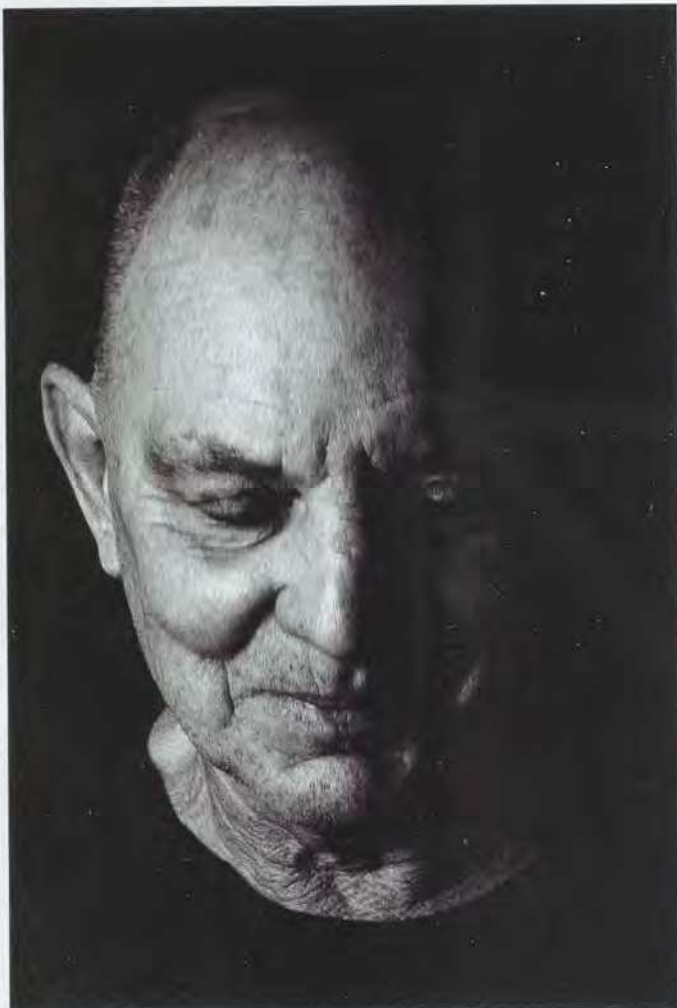
LARS NORÉN, PJÄSEN SJU TRE OCH MORDEN I MALEXANDER

ELISABETH ÅSBRINK
Natur & Kultur 2009

I en fungerande demokrati är det som bekant tillåtet att avsky demokratins principer. Inte nog med det: det står också var och en fritt att, i skrift eller på annat sätt, öppet torgföra en sådan uppfattning. Detta garanterar yttrandefriheten. Samtidigt, aldrig långt borta, finns den efterhängsna frågan om huruvida människor som uttrycker antidemokratiska åsikter primärt ska bemötas med motargument eller (talande) tystnad? Med vilken emfas, vilket röstläge, måste ett eventuellt svaromål inskräpas för att förmå bistå de demokratiska idealen gentemot vedersakarna?

Mot bakgrund av högerextremismens framryckning i Sverige och övriga Europa under senare år blir dessa frågor extra angelägna. Vart går gränsen mellan å ena sidan värnandet om den egna nationen, dess föregivna kultur och värden, och å andra sidan en blind främlingsfientlighet med nazistiska eller fascistiska förtecken? I viss mån måste svaren givetvis formuleras juridiskt, särskilt då ideologiska övertygelser utmynnar i våld, men de rent moraliska problemen förblir i en kultur med stark yttrandefrihet ytterst svårpreciserade. Kort sagt: vad lagen säger är en sak, vad moralen påbjuder en annan. Däremellan, en vådlig gräzon.

Det är oundvikligt att dylika frågor väcks och rekapituleras vid läsningen av journalisten Elisabeth Åsbrinks bok *Smärtpunkten – Lars Norén, pjäsen Sju tre och morden i Malexander*. För om också teatern ska verka i demokratins och medmänsklighetens namn, till vilket pris får det ske? I pjäsen *Sju tre*, som dramatikern Lars No-

Lars Norén.

FOTO: SARA MACEY

rén under 1998 arbetade fram på Tidaholmsanstalten tillsammans med skådespelaren Reine Brynolfsson, producenten Isa Stenberg och de tre internera Tony Olsson, Mats Nilsson och Carl Thunberg, ställdes denna fråga på sin yttersta spets. De flesta vet hur det slutade: med en rånturné och två polisers död. Men dessförinnan hade så mycket annat hänt, händelser som komplicerar bilden och får den mediala hetsjakt som riktades mot regissören efter skotten i Malexander att förefalla än mer orimlig.

E mellertid inbjuder Åströms ambitiösa bok fler än bara de prominenta medie- och kulturpersonligheterna att gå tillbaka och tillämpa nödvändig introspektion. Till dess uppenbara fördelar hör nämligen att den presenterar föredömligt många röster och perspektiv. Här saknas de tvärsäkra svar

som annars kännetecknar kommentarer och analyser gällande *Sju tre*.

”

Premisserna i teatertrummet upphävdes, åskådarna visste inte längre vad de applåderade – skådespelarinsatserna eller åsikterna?

Det ledertill att fokus främst vilar på omständigheter och estetiska överväganden. Som hur Brynolfssons rollkaraktär John, det vill säga Noréns alter ego,

bemöter de antisemitiska och nazistiska vanföreställningar som Mats och Tony ger explicit röst åt i den beryktade nionde scenen (som dessvärre kom att skymma den vidare diskussion om fångvård, brott och straff som hela projektet syftade till att lyfta fram). På Tonys tal om "rasrenhet" och det nödvändiga i att "upprätta och bevara vår homogenitet", som övergår i Mats förklaring av koncentrationslägren som ett slags psykologiskt modus, "det är inte trevligt när det är krig", replikerar han sakligt:

"– Nej, varför skulle det annars finnas ett minnesrum i Israel där man natt och dag läser upp namnen på de 1,5 miljoner barn som dog i lägren."

De råa bortförklaringarna undermineras av detta enkla, ohyggliga faktum. Så effektivt och genomlysande, omöjligt att argumentera bort. Men det kräver samtidigt att mottagaren inte omedelbart ropar efter offentlig avbön, som Maria Schottenius i *Dagens Nyheter*, eller manipulerar fram känslor för att skapa opinion, som Folke Rydén i den tendentiösa dokumentären *Vägen till Malexander* från 2001. Man kan mycket väl bemöta hat och aggression, men inte genom att skrika tillbaka. För att förstå den sortens logik fordras sensibilitet, inte drevmentalitet och plakatjournalistik.

Med detta sagt: nog fanns det reella problem i Noréns sätt att arbeta. Dels det uppenbara: föreställningen borde aldrig ha tagits utanför fängelset, men också det faktum att scen nio – som ju fick en så betydande roll i rabaldret efter premiären – inte fanns med när ensemblen spelade upp pjäsen för en testpublik på Tidaholm. Den skrevs till i efterhand. Man anar lätt det manipulativa i en sådan metod. Dessutom kräver okonventionella teaterprojekt möjligen ett flexiblare förhållningssätt till medarbetarna. I det här fallet var skådespelarna inte bara amatörer, utan också kriminellt belastade personer med ett brokigt förflutet. Att i ett sådant läge gå vidare till nya regiuppdrag så snart den första

föreställningen är avklarad kan lätt uppfattas som ett svek. Helt plötsligt försvinner den person som man anförtrött sig åt och litat på, ja, blottat sitt allra innersta för.

Därtill framgår det av Åsbrinks intervjuer och förtjänstfulla påminnelser om sakförhållanden att Norén i allmänhet, och Kriminalvården i synnerhet, låtit producenten Isa Stenberg axla en alltför tung börda. Förutom att leda arbetet med pjäsen ansvarade hon för internernas transporter fram och tillbaka från repetitionerna samt upplät sitt hem åt dem under permissionsgången. Hennes hälsotillstånd och psykiska välmåga försämrades successivt under och efter ar-

betet med uppsättningen. Det är inte svårt att förstå varför.

Här uppenbarar sig med andra ord den sammanblandning av konstnärliga och personliga hänsyn som människorna runt *Sju tre* ofta hamnade i. För Norén, som inte bara laborerade med miljön utan också med den dramatiska formen – internerna spelar roller som baseras på dem själva och regissören själv spelas av en professionell skådespelare – blev det svårt att nå fram till kritikerna och publiken.

Premisserna i teaterrummet upphävdes, åskådarna visste inte längre vad de applåderade – skådespelarinsatserna eller åsikterna? Om detta vittnar med all önskvärd tydlighet de hätska reaktioner som arbe-

tet väckte i pressen och bland allmänheten. Samtidigt får man känslan av att regissören inte tillräckligt nog läste av de stämningar som rådde i gruppen. Han drev visserligen arbetet framåt, men också i en riktning som idag kan verka både naiv och försummande.

Ja, det är onekligen lätt att fastna i psykologiseringar, efterklokhet och ängsliga reservationer när man försöker göra reda i de många turerna kring "smärtpunkten" i dramat Lars Norén och pjäsen *Sju tre* kontra morden i Malexander. Och det är också här som de huvudsakliga invändningarna mot Åsbrinks bok finns. Följande citat är belysande: "I juli 2008 befinner sig jag och Lars Norén in-

om samma kvadratmil, i samma gotländska sommarkväll. Han vet att jag är på ön. Han vet att jag vet att han vet. Men när jag ringer svarar han inte. Är det för att han tycker om mig? Udda, bakvänd logik? För att han tycker om mig, inte vill medverka i denna bok men inte vill säga nej? Vad vet jag." Tyvärr innehåller texten många liknande antaganden; kalla dem redundanta och självbespeglande missgrepp. Nej, vi kan naturligtvis inte veta vilka incitament Lars Norén kan ha haft för det ena eller det andra triviala övervägandet. Det enda vi med fog kan påstå är att han inte kan hållas ansvarig för morden i Malexander. De hade sannolikt inträffat ändå. Oavsett *Sju tre*. **Roberth Ericsson**

Absolut upplösning

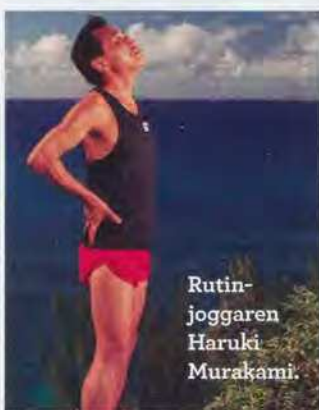
THE PARIS REVIEW
INTERVIEWS, IV

RED PHILIP GOUREVITCH
Picador 2009

Intervjuerna i *Axess Magasin* är långa och varierande. Har de en förebild? Nej, vi utgår inte från någon modell. Men för egen del är *The Paris Review* en inspiration.

Den amerikanska litterära tidskriften, som grundades i Paris men numera håller till i New York, håller högsta internationella kvalitet och en viktig orsak är författarintervjuerna. I över 55 år har en veritabel parnass passerat revy: från Paul Auster till Derek Walcott.

Men även om intresset stimuleras av berömda namn är det formen som ger upphov till en nästan oavbruten njutning. Yrkesmässigt imponeras jag av de minutiösa förberedelserna och en redigering där texten flyter ren och otvungen. Som läsare drabbas jag emellanåt av svindel av den långt drivna genreupplösningen. Fakta och fiktion flyter, liksom frågor och svar, samman. Närvaron blir total och författaren tränger fram med absolut auktoritet och autencitet.

Rutin-joggaren
Haruki
Murakami.

I samlingsvolymen *The Paris Review Interviews, IV* intervjuas Haruki Murakami:

– Hur ser en typisk arbetsdag ut?

– Jag går upp fyra på morgonen och skriver fyra-fem timmar. På eftermiddagen springer jag tio kilometer eller simmar 1 500 meter (eller bådadera), sedan läser jag lite och lyssnar på musik. Jag lägger mig nio på kvällen. Rutinen pågår varje dag utan avbrott. Upprepningen i sig blir det viktigaste, den blir ett slags hypnos. Jag hypnotiserar mig att nå ett djupare stadium. Men för att hålla fast vid rutinen så länge – sex månader till ett år – krävs rejäl mental och fysisk styrka. Att skriva en lång roman är i denna mening som en överlevnadsträning. Fysisk styrka är lika viktigt som konstnärlig känslighet.

Mats Wiklund

Vänsterns moralister punkteras

DE SKA JU ÄNDÅ DÖ
TIO ÅR I SVENSK

UNDERRÄTTELSETJÄNST.

GUNNAR EKBERG
Fischer & Co 2009

Det vore onekligen en smärre skandal om inte Gunnar Ekbergs memoarer blev föremål för en teveserie eller filmatisering. Någotting mer dramatiskt tacksamt, som därtill på pricken fångar en tidsatmosfär, är det svårt att tänka sig. Bara själva öppningsscenen är genial: Ekberg har som sportdykare bestämt sig för att undersöka vraket av ett ryskt fartyg som nyligen förlist utanför skånska kusten. Han plockas upp av en rysk båt, vars dykare han hjälper, vilket i sin tur gör att svenskt underrättelseväsende får upp ögonen för den äventyrslystne ynglingen, som visar sig vara villig att utföra små uppdrag i bland annat Polen.

Ekberg knyts närmare och närmare den så kallade Firman, alltså IB. När han flyttar till Göteborg kommer han också som student i kontakt med den vänsterrörelse som under andra halvan av 1960-talet befinner

sig på frammarsch. Man enas om att han ska infiltrera vänstern, och boken ger en mängd underbart dråpliga bilder av det ena gravallvarliga mötet efter det andra inom bokstavsvänstern, till exempel när marxist-leninistiska läkare diskuterar vilka som man ska prioritera att vårda vid en revolution, och i vilken mån som man då skall utgå från klassaspekten.

Men boken kan också fungera som en behövlig motvikt till den självgodhet som utmärker de självbiografier som på sistone kommit ut av människor som var delaktiga i vänstern. Ekberg visar hur nära samarbete som förekom med såväl de kommunistiska diktaturregimerna i öst som olika terrororganisationer och hur namnkunniga journalister som Göran Rosenbergh, Vanna Beckman och Jan Guillou var aktiva i detta moraliskt dubiösa arbete, för att uttrycka sig mildt.

Att Ekbergs beskrivning av IB-affären skiljer sig radikalt från den som Jan Guillou torgför i sina samtidigt utkomna memoarer är föga förvånande, men få hade nog för ett par månader sedan kunnat ana att det var Gunnar Ekberg som i svenska medier skulle framstå som den mest tillförlitliga av de två före detta spionerna (detta alltså sagt med chans att bli PO-anmäld av Jan Guillou). **Johan Lundberg**

Siffran 350 har blivit ett heligt tal för klimataktivister och står för det koncentrat av koldioxid i atmosfären som planeten anses tåla", förklarar tidningen *Dagen* i en artikel om den "politiska klockringning" med 350 slag som kyrkor världen över ska genomföra den 13 december.

Man kan möjligen ana en viss inställsamhet i entusiasmen för den blandning av politik och vetenskap som är vår tids främsta religion, men man måste förstå att de barnmorskor och socialarbetare som idag omskolas till präster skulle få långtråkigt om de höll sig till Gud, Jesus och deras vänner. Går allt bra på Lucia kan vi antagligen se fram emot en ny, spännande liturgi med "heliga tal" för hela kyrkoåret: vinsöndagen med en eller två ringningar för rekommenderat antal glas vin per dag beroende på kroppsvikt, pappasöndagen med 195 klockringningar för jämnt delad föräldraförsäkring, kosöndagen med 600 slag, för att uppmärksamma antalet liter metanogas som nötkreaturets sataniska matsmältningssystem producerar varje dag, den polyamorösa söndagen med valfritt antal ringningar, och trafik söndagen utan klockringning, för nollvisionen.

Det kommer att finnas bakåtskrivare som undrar vart de ska ta vägen med sin föräldrade kyrkosyn. Sådant är alltid irriterande, men med god vilja finns säkert en lösning. Sedan försvaret lagts ned står till exempel många underjordiska bergrum lediga, förvillande lika katakomber.

MÅNGA AV OSS FÖRSÖKTE, men hade svårt att tro på Björn Rosengrens förklaring att det hade varit så rökigt på "nattklubben" Tabu att han inte förstod var han var. Detta var visserligen före Hotell- och restaurangförbundets stora proletära utrensning av rökande gäster, men min erfarenhet är att nakna kvinnor gör sin närvaro känd, även under sämsta tänkbara siktförhållanden.

Allt detta är förstas historia, men så kom färsk rapport från Rom som skänker nytt ljus över Tabuaffären.

Libyens ledare överste Muammar Khaddafi, som nyligen besökte den eviga staden, beställde där 500 eskortflickor, minst 174 centimeter långa och "propert klädda". När flickorna anlände möttes de av överste Khaddafi, som ur en vit limousin predikade om islams överlägsenhet, delade ut exemplar av Koranen och sin egen "Grönabok", samt uppmanade flickorna att skyndsamt konvertera och icke synda mer.

Inte sedan Gladstone trälade Londons gator efter prostituerade, som han bjöd hem på te, kakor och kristna moralföreläsningar, har vi sett något liknande.

Eller har vi det?

Överste Khaddafi är säkert en utmärkt man, men han är svag för de publika gesterna. Gladstone var inte heller främmande för att blåsa i sitt eget valthorn, som briterne säger. Mindre självupptagna personer vill dock att deras goda gärningar förblir okända, för att stävja högmodet.

Björn Rosengren har visat sig vara en fin människa med ett utvecklat sinne för hembygd och kulturarv. Det är märkligt att ingen mot bakgrund av detta har dragit den uppenbara slutsatsen att de 55 600 kronor som TCO:s medlemmar betalade för besöket på Tabu, syftade till att rädda fallna kvinnor, även om Rosengren var för blygsam för att erkänna det.

Rosengren skulle, liksom Gladstone, antagligen avböja hedersbetygelsen, men när riksdagen tagit sitt förnuft tillfång och återinfört möjligheten, bör han vara den förste efter dr Hedin att erbjudas ett adelskap.

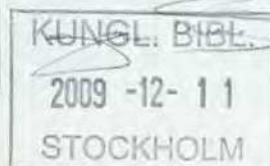
Jag skickar gärna svenska skallar till naturfolken

DET PÅSTÅS DÅ och då att varje glas vatten vi dricker innehåller en eller flera molekyler från Napoleons bad. Det förefaller osannolikt med tanke på att Napoleon var fransman, men kanske är korsikaner renligare än det franska genomsnittet. Under alla omständigheter är det lyckosamt att det gäller just Napoleon och inte någon hövding från

en primitivare stam. Då skulle vi antagligen tvingas återlämna molekyler i fråga till de efterlevande.

Under de senaste veckorna har Sverige invaderats av hawaiianer, maorier, inhemska samer och andra som vill tömma våra museer på all bråte de anser sig äga. Det är ett underhållande spektakel, eftersom det utlöser alla de självföraktande reflexer västerländska "intellektuella" betingats med under sina universitetsår. Men det finns trots allt ett allvar bakom kraven och de förtjänar ett allvarligt svar.

Mitt förslag är att västvärlden överlämnar allt stöldgods, från totempålar till lärben, om "naturfolken" återlämnar alla spår av rättsstat, litteratur, jordbruk, teknik, medicin, kort sagt civilisation, som de fått i utbyte. Det kan inte bli mer rättvist än så. Jag skulle dock gärna vilja behålla det twa-pygme-kranium som står på mitt skrivbord. Det vore svårt att finna en fullgod ersättning för att förvara mina manschettknappar och om så krävs är jag villig att sända en prima västerländsk skalle i utbyte. Berört naturfolk kan få välja mellan Jonas Gardells och Anders Wijkmans.

Ge dig själv en julklapp – starta en prenumeration på Axess Magasin

Magasinet som ger dig ett fördjupat perspektiv på samhälle, vetenskap och kultur

- ☐ Jag vill prova tre nummer av Axess magasin för 59 kronor
- ☐ Jag vill ha nio nummer (helår) av Axess magasin för 499 kronor
- ☐ Jag är student och vill ha nio nummer för 249 kronor

När min beställning är mottagen får jag mitt första nummer av Axess magasin.

MOTTAGAREN
BETALAR
PORTOT

Axess magasin
Axess Publishing AB
20494453
SVARSPOST
831 18 ÖSTERSUND

NAMN:
ADRESS:
POSTADRESS:
E-POSTADRESS:

B Sverige porto betalt

AVSÄNDARE: PRESSDATA AB

Box 610
832 23 FRÖSEN

KUNGLIGA BIBLIOTEKET
UL

BOX 5039
10241 STOCKHOLM

101609
TRANS

10
AKE/2009/9

FÖRETAGSminnen

TIDSKRIFT OM SVENSK NÄRINGS LIVSHISTORIA FRÅN 1700-TALET FRAM TILL IDAG

Företagsminnen är en populärvetenskaplig tidskrift om näringslivets spännande historia – historia som ur ett nytt perspektiv speglar samhället i stort.

Här kan du bland annat läsa om industri-design, reklamskyltar, människor, uppfinningar, språkbruk, varumärken, öl, firmafester, bilar, båtar, handel, banker, restauranger, framgångssagor och konkurser!

Företagsminnen är rikt illustrerad med historiska fotografier och andra bilder, återgivna

i hög kvalitet. Tidskriften är därför även något av en historisk fototidning.

Företagsminnen bevakar också utgivningen av näringslivshistorisk litteratur och rymmer en hel del nostalgiska inslag!

EDWARD BLOM *redaktör*

PROVA ETT NUMMER GRATIS

Skicka bara dina adressuppgifter till gratisnummer@naringslivshistoria.se!

Fem nummer av Företagsminnen per år kostar endast 200 kr! Beställ genom att betala in 200 kr på plusgiro 6193616-7. Ange namn och adress. Givetvis får du ditt första nummer gratis när du börjar prenumerera direkt.

Dessutom får du Gustaf Dahléns Optimist-nål från 1932 på köpet. Läs mer på www.naringslivshistoria.se/foretagsminnen

Tejpa
här

MOTTAGAREN
BETALAR
PORTOT

God Jul!

Axess magasin
Axess Publishing AB
20494453
SVARSPOST
831 18 ÖSTERSUND

*Lystning
helårsprenumerant!*

Nu kan du GRATIS ge
bort tre nummer av
Axess Magasin
i julklapp!

☐ Jag är helårsprenumerant och vill ge bort en kortprenumeration på tre nummer av Axess magasin.

NAMN:.....

ADRESS:.....

POSTADRESS:.....

E-POSTADRESS:.....

Tre nummer av Axess Magasin skickas utan kostnad till:

NAMN:.....

ADRESS:.....

POSTADRESS:.....

E-POSTADRESS:.....